

BULETIN DE LINGVISTICĂ

Nr. 14

Anul XI

2013

SUMAR

LEXICOLOGIE ȘI LEXICOGRAFIE

VASILE BAHNARU. <i>Lexicul poeziei lui Grigore Vieru (aspectul funcțional, stilistic și poetic)</i>	3
MARIA ONOFRAȘ. <i>Uzul substantivelor „denumiri de ocupații”</i>	19
TAMARA PAHOMI, LILIANA POPOVSCHI. <i>Reflectarea caracterului sistemic al lexicului în dicționarele ideografice</i>	22

GRAMATICĂ

ELENA CONSTANTINOVICI. <i>Realizarea distincțiilor aspectuale în limba română</i>	29
ALEXANDRU DÂRUL. <i>Varietatea de opoziții „acoperite” de antiteza negație-afirmație</i>	36

PRAGMATICĂ

TATIANA BARBANEAGRA. <i>Valorile timpurilor verbale și distincția deictic / nondeictic în limba română</i>	52
ION BĂRBUȚĂ. <i>Factorii extralingvistici și nivelurile de codificare a informației în structura enunțului</i>	60

LINGVISTICĂ GENERALĂ

INNA NEGRESCU-BABUȘ. <i>Sincronie și diacronie în limbă. Delimitări conceptuale</i>	68
---	----

LINGVISTICA TEXTULUI

ELENA VARZARI. <i>Maximele și expresiile latinești – mărci ale modalității textuale subiective</i>	72
--	----

SOCIOLINGVISTICĂ

MARCU GABINSCHI. <i>Variante temporale ale unei limbi.</i> <i>Cazul limbii ebraice</i>	79
---	----

TOPONIMIE

ANATOL EREMIA. <i>Hidronimia bazinului hidrografic</i> <i>al Mării Negre</i>	89
---	----

LINGVISTICĂ COMPARATĂ

ECATERINA PLEȘCA. <i>Despre cuvântul românesc „căuă”</i> <i>și concordanțele lui lexico-semantică în limbile</i> <i>baltice și slave</i>	94
--	----

Redactor șef dr. hab. **Vasile Bahnaru**

Redactor șef adjunct dr. **Ion Bărbuță**

membrii colegiului

dr. hab. **Elena Constantinovici** (Chișinău)

dr. hab. **Anatol Eremia** (Chișinău)

dr. hab. **Marcu Gabinschi** (Chișinău)

dr. hab. **Vasile Pavel** (Chișinău)

dr. hab. **Angela Savin** (Chișinău)

dr. **Maria Cosniceanu** (Chișinău)

dr. **Iulia Mărgărit** (București)

dr. **Monica Mihalela Busuioc** (București)

dr. **Viorica Răileanu** (Chișinău)

dr. **Nicolae Saramandu** (București)

dr. **Stela Spănu** (Chișinău)

dr. **Ana Vulpe** (Chișinău)

Secretar de redacție **Mihai Papuc**

Manuscrisele și corespondența se vor trimite pe adresa:
Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1 (biroul 405), MD – 2001, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+ 373) 022-54-28-29; e-mail: buletin_delingvistica@yahoo.com

Vasile Bahnaru

**LEXICUL POEZIEI LUI GRIGORE VIERU
(ASPECTUL FUNCȚIONAL, STILISTIC ȘI POETIC)**

0. Dacă aspectului stilistic-literar al poeziei lui Grigore Vieru i-au fost consacrate numeroase studii, inclusiv circa 15 studii monografice¹, aspectul stilistic-lingvistic al acesteia este cercetat insuficient, pentru a nu declara că nu a fost cercetat în genere. Într-adevăr, lingviștii au fost mai puțin preocupați de analiza lingvistică a poeziei lui Grigore Vieru și această situație este determinată nu atât de lipsa de interes pentru cercetarea lingvistică a stilului poeziei poetului, cât, credem, de penuria de timp și de existența unor probleme mai arzătoare pentru moment. Tocmai din aceste considerente în cele ce urmează ne propunem să analizăm, din punct de vedere lingvistic, limba poeziei lui Grigore Vieru, stăruind în special asupra lexicului acesteia.

0.1. Mai întâi, este necesar să constatăm că poezia lui Grigore Vieru nu are un destinatar precis, întrucât ea, din punctul de vedere al vârstei cititorului, este adresată copiilor de la 3 până la 80 de ani, cu „simțire românească”. Mai mult, întreaga poezie a lui Grigore Vieru se produce în jurul identificării locului pe care îl deține românul basarabean (fie el copil, fie om în etate) în univers, în general, și în spațiul cultural românesc, în parte. De altfel, Grigore Vieru susține că, în aceste circumstanțe, scrierea poeziei este o „muncă de ocnaș” și consideră volumul *Taina care mă apără* „cartea vieții mele”², întrucât „șlefuirea cuvântului, desăvârșirea metaforei, adâncirea și limpezirea ideii poetice nu au capăt în timp”³, din care cauză poetul se confesează cum că a „răsărit ca poet din chemare, iar nu din emulație”⁴ și că vine în poezie „din suferință, la fel din înțelegerea că viața nu este o joacă. Deci, nici poezia nu este o zbenguială a cuvintelor”⁵.

0.2. Așa cum menționam la început, în studiul de față intenționăm să analizăm, mai ales, lexicul poeziei lui Grigore Vieru, unitățile de vocabular urmând să fie examinate din punct de vedere formal și semantic. Prima constatare care se impune în urma analizei vocabularului acestei poezii este caracterul lui omogen, incluzând unități lexicale comune, cunoscute tuturor vorbitorilor de română. În acest context se cere să avertizăm destinatarii acestei cercetări că nu am supus analizei instrumentele gramaticale (prepozițiile și conjuncțiile), verbele auxiliare, pronumele, interjecțiile și onomatopeele, chiar dacă cea mai mare parte a acestora se referă la stratul lexical fundamental din limba română. Cu alte cuvinte, vorbind despre lexicul fundamental sau uzual al poeziei lui Grigore Vieru, avem în vedere stratul de cuvinte care cuprinde unitățile de vocabular al limbii scrise sau vorbite. De altfel, așa cum confirmă opinia celor mai mulți lexicologi și lexicografi, procedeele de care dispunem actualmente pentru identificarea vocabularului

fundamental sau uzual al unei limbi sunt de natură empirică, unicul criteriu viabil fiind furnizat de conștiința lingvistică a autorului și de cunoștințele lingvistice de care dispune publicul vorbitor de limbă română. Să reținem că vocabularul uzual este inclus în întregime în dicționare, fără a se manifesta reticențe deosebite față de un cuvânt sau altul și ca urmare vocabularul curent este tratat în modul cel mai detaliat în dicționar. Acesta include unitățile lexicale ce intră în uzul scris sau vorbit al unui vorbitor cu nivel mediu de cultură. Termeni de acest fel sunt prezentați în dicționar fără indicații despre cadrul lor funcțional, fără precizarea situației de comunicare în care ei sunt folosiți (limbajul familiar, popular, regional sau, dimpotrivă, limba cultă, literară), întrucât fac parte din stratul lexical cel mai uzual, care include și toate instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții etc.). În plus, vocabularul din fondul comun sau curent este întrebuintat, practic, în toate stilurile limbii literare și populare: beletristic, publicistic, familiar, colocvial etc. Mai mult, el include și un număr considerabil de cuvinte numite tradițional neologice. Lexicul comun asigură continuitatea limbii în timp și spațiu, adică în evoluție istorică și pe axa teritorială de răspândire a limbii române. Vocabularul comun sau curent se opune tuturor celorlalte straturi lexicale ale lexicului, diferențiate fie din punct de vedere temporal, fie din punct de vedere spațial, fie, în fine, din punct de vedere social. În principiu, vocabularul de bază, împreună cu sistemul gramatical și cel fonetic, constituie „nucleul limbii, factorul ei de stabilitate și de dezvoltare”⁶.

1.0. Așadar, lexicul uzual al poeziei lui Grigore Vieru coincide, în linii mari, cu noțiunea lexic uzual al limbii române literare⁷, cea mai reprezentativă, din punct de vedere cantitativ și calitativ, fiind clasa substantivului. Substantivele din poezia lui Grigore Vieru (în număr de 981 de unități) se referă la cele mai variate domenii din viața spirituală și materială a omului contemporan, dominant fiind, firește, cadrul rustic al existenței poetice. În urma unei clasificări tematice, care, de altfel, este în multe privințe arbitrară, **substantivele** din poezia lui Grigore Vieru se referă la: a) **casă și viața de familie** – *așternut, baie, băiat, bărbat, bătrân, bătrânețe, bolnav, bunic, cană, casă, căldare, căpătâi, căsuță, copil, copilărie, covată, cuptor, curte, cuțit, doamnă, domn, draniță, farfurie, fată, fecioară, fecior, femeie, fereastră, fiu, frate, frăție, gard, gazdă, geam, gospodar, grădină, grindă, ilău, jar, jărat, lăicer, leagăn, lumânare, lumină, maică, măicuță, mamă, masă, mătușă, mumă, măritiș, mire, mireasă, moș, moșie, moștenire, naștere, neam, nepot, noră, nume, nuntă, oaspete, ocol, oglindă, ogradă, orfan, ospăț, pahar, pat, părinte, perete, pernă, plug, poartă, pod, prag, prieten, prunc, rudă, rufă, scară, scaun, seceră, sobă, soră, soață, soț, soție, străbun, strămoș, streășină, ștergar, tată, taur, trai, ușă, vatră, văduvă; b) **floră** – *bob, brad, buruiană, busuioc, cetină, chiparos, cicoare, coajă, copac, cracă, creangă, crenguță, crin, curpen, dovleac, fag, floare, foaie, frag, fragă, fruct, frunză, frunziș, ghindă, ghiocel, grăunte, grâne, grâu, iarbă, iederă, laur, legumă, lemn, loază, mac, măr, mărar, măslin, mintă, mugure, neghină, nucă, otavă, pai, pară, pădure, păstaie, pătrunjel, pârg, pepene, pir, pleavă, plop, poamă, pom, porumb, prun, ram, răchită, rădăcină, rodie, salată, salcâm, salcie, sămânță, sfeclă, spic, stejar, tei, trandafir, trestie, țelină, ulm, urzică, vâzdoagă, vie, volbură, zarzăr; c) **faună și realități legate de faună** – *albină, aripă, armăsar, cal, căprioară, câine, cârțiță, cioc, ciocârlie,***

coadă, coamă, cocor, cocoș, copită, corn, cuc, cuib, diavol, dihanie, dulău, fagure, făptură, fință, fiară, furnică, găină, gălbenuș, gheară, greier, hoit, ied, javră, jivină, lână, lenos, leu, lup, matcă, melc, mied, miel, miere, mierlă, mistreț, ogar, orătanie, ou, pană, pasăre, păduche, păianjen, pâlc, porc, potaie, privighetoare, pui, purcel, rămă, rândunică, rândunea, roi, stol, șarpe, șobolan, trup, țâriac, veveriță, vierme, viperă, vultur; d) **realități și acțiuni umane** – adevăr, adunare, aflare, ajutor, alinare, amintire, apropiere, cânt, cântare, cântăreț, cântec, colind, colindă, consimțământ, cuvânt, deșeptare, deznădejde, dușman, fapt, faptă, fel, fire, geniu, glumă, grai, horă, iubire, iubită, izbăvire, izbândă, răsuflare, răsuflăt, scăldat, scris, scrum, scuiptat, seamă, seamăn, semănătorist, semn, serbare, sfat, urmă, veste, vis, visare, vorbă, zâmbet, zid, zidire; e) **părți ale corpului uman** – braț, brâu, buză, cap, ceafă, cearcăn, chip, cot, creștet, deget, dinte, duh, față, frunte, gând, gât, geană, genunchi, gheb, glas, gleznă, gură, inimă, lacrimă, lapte, limbă, mădular, măduvă, mână, minte, mustață, obraz, ochi, os, palmă, păr, pântec, picior, piept, plămân, pleată, pleoapă, pumn, sân, sânge, sfârc, spate, spinare, suflare, suflet, șale, șold, talpă, tâmplă, trup, țeastă, umăr, unghie, ureche; f) **natură** – abur, aer, amiază, amurg, apă, apus, arșiță, baltă, beznă, ceață, cer, chiciură, codru, crivăț, curcubeu, curent, cutremur, deal, deșert, foc, frig, freamăt, fulger, fum, furtună, ger, gheață, grindină, izvor, îngheț, întuneric, lac, lepede, luceafăr, lucru, lume, lună, luncă, mal, mare, munte, negură, nelumină, ninsoare, nor, pământ, pâclă, peșteră, ploaie, poiană, prăpastie, promoroacă, prund, prundiș, puhoi, pulbere, pustie, pustiu, rază, răcoare, râu, rouă, rourare, scânteie, secetă, soare, stâncă, stea, stihie, strat, strop, troian, umbră, undă, val, vale, vâlurare, văpaie, văzduh, vânt, vântoasă, vârtej, viață, viețuire, vișor, vișorniță, vijelie, viscol, zăpadă; g) **timp** – an, ceas, clipă, dimineață, duminică, iarnă, noapte, primăvară, sâmbătă, seară, toamnă, trecut, vară, veac, vechime, vecie, veșnicie, viitor, vreme, zi, zor; h) **spațiu** – ascunziș, bârlug, capăt, câmp, câmpie, colț, crăpătură, culme, cuprins, fund, gaură, groapă, hățiș, hău, jur, loc, margine, mărginit, miez, mijloc, necuprins, nemărginire, preajmă, răsărit, sfârșit, stângă, străfund, tărâm, treaptă, trecătoare, trecere, țarm, uscat, uscăciune, vârș, verstă, zare; i) **credințe** – apostol, Atotziditor, biserică, candelă, colivă, Crăciun, credință, creștin, crez, cristelniță, cruce, Dumnezeu, giulgiu, icoană, înger, mănăstire, mântuire, Mântuitor, naibă, psalm, psaltire, rai, răstignire, rugăciune, scriptură, sfânt, sobor, zeu; j) **simțuri** – amiros, auz, gust, mireasmă, miros, miroznă, văz; k) **substanțe** – aramă, argint, aur, fier, humă, lut, nisip, oțel, piatră, sare, tină, țărână, var, venin, zoaie; l) **acțiuni și rezultate** – arătură, ardere, asemănare, asfințire, bazar, bătaie, bătlie, beție, blestem, brazdă, căutare, cenușă, curgere, deosebire, folos, fugă, glie, huruit, iertare, îmbrățișare, încălțare, început, înfrângere, ingenunchere, înjosire, însetat, înstrăinare, întâlnire, întâmplare, întindere, întins, întoarcere, întruchipare, întrupare, înțelept, înțeles, înviere, învrăjpire, jertfă, jertfire, joc, jucărie, legământ, legătură, lepădătură, liniște, lipsă, luptă, măcel, mers, minciună, minunăție, minune, miriște, mușcătură, numărare, ocară, osteneală, pace, pas, pază, pândă, plâns, pocnet, port, poruncă, potop, povață, poveste, poză, pricină, priveghere, priveghi, privire, răgaz, rănit, răspuns, războinic, răzbunare, răzlețire, rând, reazem, sacrificat, sârbătoare, sărut, sprijin, strânsoare, strigăt, sumedenie, sunet, șirag, șoptă, știre, taină, toi, trădare, tremur, trudă, ucidere, uzor, vin, vuiet, zbor,

zbucium, zumzet, zvârcolire, zvon; m) **unelte de muncă, instrumente și arme de luptă** – armă, ascuțiș, bătă, bucium, car, cartuș, cercel, cheie, ciocan, ciorpac, clește, clopot, clopoțel, coardă, coasă, condei, corabie, cosor, coș, coroană, cui, cunună, glonte, glonț, hăț, inel, lacăt, lanț, par, pistol, potcoavă, răzătoare, sabie, sac, salbă, săbioară, săgeată, schijă, scut, secure, spadă, stâlp, strună, șa, tăiș, târnăcop, tobă, tun, țință, vioară, zăvor, zurgălău; n) **produse alimentare** – azimă, cafea, carne, cartof, ceai, cireasă, covrig, dulceață, grăsime, hrană, hrean, înghețată, pască, pâine, prânz, ulei, unt, zahăr; o) **articole vestimentare** – basma, bocanc, broboadă, cămașă, mânășă, năframă, pălărie, poală, rochie, veșmânt; p) **calități și stări umane** – bine, blândețe, boală, bogăție, bucurie, caznă, cerșetoare, cerșetor, chin, cinste, cioban, ciudă, cruzime, cuget, curat, desime, dispreț, dor, dorință, dormit, dragoste, doină, dreaptă, dreptate, durere, fericire, foame, foamete, frică, frumusețe, grație, grijă, hulă, jale, josnicie, lăcomie, milă, moarte, mormânt, mort, nădăjduire, nădejde, năduf, necaz, necurăție, necuviință, nehotărâre, nemurire, nerozie, nerușinare, nesomn, noroc, om, omenie, omenire, patimă, păcat, pitic, pizmă, pocăință, prost, prostie, putere, puțință, răbdare, rău, rușine, roșu, sălbatic, sălbăticiune, sete, siguranță, singurătate, slavă, slobodă, soartă, somn, spân, spânzurat, sprinteneală, stare, sudoare, suferință, tăcere, tângă, teamă, tihnă, tinerețe, tristețe, țâfnă, uimire, umilință, umilire, ură, urât, urâțenie, vină, vitejie, voie, voinic, vrajă, vrajbă, vrere; r) **realități sociale** – ban, cale, carte, cărare, cătușă, cimitir, ciob, comoară, concetățean, dată, datină, drum, graniță, grănicer, hoardă, hotar, iarmaroc, jecmănitor, judecător, lege, martor, moară, năvălitor, oaste, ocaș, ocnă, oraș, orășancă, ordine, ostaș, oștire, patrie, placat, popor, preț, război, român, românime, sat, soldat, steag, stradă, școală, tarabă, târg, temniță, tătar, Tricolor, trupă, Țară, țințirim, vrăjmaș; s) **obiecte variate** – bucată, bulgăr, bumbac, bun, butuc, căcățel, căpiță, ceară, cordică, dără, fărâmă, fântână, fir, glod, grămăjoară, jumătate, mărgea, mătase, minge, nai, noian, ocean, parte, pată, pânză, petic, ramă, rană, sârmă, sicriu, tarabă, turmă, țandără, țeapă, țeavă, vargă, verigă; ș) **construcții, încăperi** – cetate, chilie, construcție, coteț, cușcă, punte, ruină; t) **ocupații umane** – cosaș, crai, crăiasă, dascăl, împărat, plugar, preot, rege, rob, slujitor, stăpân, strajă, strajnic, tâlhar, țaran, țințaș, voievod; ț) **creații ale imaginației** – drac, zmeu.

1.1. În poezia lui Grigore Vieru am atestat 543 de **verbe** din cele mai variate domenii de activitate: *a aburi, a (se) acoperi, a adăuga, a adânci, a admira, a adormi, a (se) aduce, a adulmeca, a (se) aduna, a (se) afla, a (se) agăța, a ajunge, a (se) alătura, a albi, a alcătui, a alege, a alerga, a (se) alipi, a aluneca, a (se) alunga, a (se) amesteca, a ameți, a aminti, a amiroși, a aparține, a apăra, a apărea, a apăsa, a (se) apleca, a aprinde, a (se) apropia, a apuca, a ara, a (se) arăta, a arde, a (se) arunca, a asculta, a se ascunde, a ascuți, a (se) asemăna, a asfinți, a (se) așeza, a aștepta, a (se) așterne, a atârna, a atinge, a auri, a (se) auzi, a avea, a azvârli, a bate, a bea, a biciui, a binecuvânta, a birui, a blestema, a bocăni, a bubui, a (se) bucura, a cădea, a călări, a călca, a căsca, a se cășara, a căuta, a cânta, a cârmui, a cârpi, a câștiga, a cere, a cerne, a (se) chema, a chinui, a cinsti, a ciopli, a citi, a clădi, a se clătina, a coase, a coborî, a colinda, a constrânge, a conțeni, a cosi, a se crăci, a crâcni, a (se) crede, a crește, a croncăni,*

a spurca, a sta, a sticli, a (se) stinge, a străluci, a străpunge, a (se) strâmba, a strânge, a strica, a striga, a strivi, a (se) stropi, a suferi, a sufla, a suga, a sui, a suna, a se supăra, a surăde, a șchiopăta, a șerpui, a șfichiui, a șiroi, a șopti, a (se) șterge, a ști, a tăcea, a tăia, a (se) tăinui, a (se) târgui, a (se) teme, a (se) ticăloși, a (se) tolăni, a (se) topi, a trage, a trăda, a trăi, a trebui, a trece, a tremura, a tresălta, a tresări, a se trezi, a trimite, a tropăi, a trudi, a tulbura, a tuna, a țârâi, a țese, a ține, a țipa, a țistui, a ucide, a uita, a se uita, a umbla, a (se) umfla, a (se) umple, a undui, a (se) uni, a (se) urca, a urî, a urmări, a (se) usca, a (se) vărsa, a vâna, a se vâri, a (se) vedea, a veghea, a veni, a vesti, a viețui, a vinde, a visa, a voi, a vorbi, a (se) visa, a vorbi, a vrea, a zace, a zăpăci, a se zbate, a zbuchni, a zbură, a zburățăci, a zburda, a zice, a zidi, a zmulge, a zugrăvi, a zurui.

1.2. De asemenea, am atestat 455 de **adjective** acoperind o gamă vastă de calități: *aburit, aciuat, adânc, adâncit, adevărat, adormitor, afund, alb, albastru, albastriu, albăstrui, albit, alburui, alergător, amar, amuțit, aplecat, apropiat, argintiu, aromitor, ars, aruncat, arzător, ascuțit, asfințit, asurzitor, așternut, aurit, auriu, așa, bălai, bătrân, biblic, biet, binemirositor, biruitor, bisericesc, blând, bogat, bouresc, bucuros, cald, cărunt, căzut, cenușiu, ceresc, cernit, chemat, chinuit, chinuitor, ciudat, clătinat, coborât, cocoțat, colorat, comercial, considerat, copt, creștin, crud, cucernic, cuminte, cumplit, cunoscut, curat, cutezător, cutremurat, cuvios, dalb, dat, degerat, depărtat, des, deschis, desculț, desfrunzit, despicat, desprins, destul, dezbatut, dezlănțuit, dezvelit, diavolesc, diferit, disperat, doborât, domnesc, doritor, drag, drept, duios, dulce, dureros, durut, evadat, falnic, feciorelnic, fericit, fierbinte, fioros, firesc, frământat, frățesc, fremătător, fricos, frumos, fudul, fumuriu, furișat, galben, galeș, gata, gălbior, gălbui, găzduit, ghimpat, gol, golaș, grabnic, grăbit, grăniceresc, greșit, greu, grețos, groaznic, grozav, harnic, hăituit, hămesit, hârtop, hrănit, hulpav, isteț, iubit, iubitor, izgonit, îmbrăcat, împărătesc, împărțit, împietrit, împrăștiat, împreunat, improspătat, înalt, înăbușit, închis, înclinat, înconjurat, încordat, încovoiat, încrâncenat, incredințat, incremenit, îndepărtat, îndoielnic, îndrăgostit, îndurerat, înnemuit, înfierbântat, înfipt, înflorit, înfloritor, înfometat, înfricoșat, înfrigurat, îngălbenit, îngâmfat, îngândurat, ingenuncheat, înghețat, îngrijit, înjunghiat, înlăcrimat, înnebunit, înnodat, înnoit, înrourat, însângerat, înseninat, insetat, instelat, înșirat, întors, întreg, întunecat, inverzit, învietor, învingător, înzăpezit, jefuitor, jilav, kirilic, latinesc, lăsat, legat, legănat, lesne, limpede, limpezit, lin, liniștit, lipit, luminător, luminos, lunecos, lung, mare, măiastră, mănos, măreț, mărunț, mâncat, mândru, mereu, mic, mincinos, minunat, mirat, miresmat, misterios, moale, moștenit, muiat, muncit, murdar, mustos, mut, năprasnic, năruitor, născut, năzdrăvan, neatins, neauzit, nebun, nebunatic, necântat, neclintit, necorupt, nedrept, nedumerit, negrăbit, negru, neîmplinit, neînconjurat, neîndoielnic, neînfricat, neînsuflețit, neînvățat, nelătrat, nemărginit, nemuritor, nenumărat, nenumit, neobișnuit, nepătruns, nepieritor, neputincios, nesfârșit, nestăpânit, neștiutor, nevăzător, nevăzut, nevoiaș, nezugomotos, nisipos, nou, obișnuit, ocrotit, ocupat, odihnitor, ofticos, oglindit, orb, oștenit, otrăvitor, păduratic, păgân, pământesc, părăsit, părintesc, păzitor, pârjolitor, pângărit, pictat, picurat, pierdut, pitit, plâns, plecat, plin, porcos, poreclit, potopitor, potricălit, prădalnic, prăsit, prăvălit, preacucernic, preacuvios, preafericit, preaiubit, preasfânt, preasfințit, prelung, presurat, prezicător, pripit, proaspăt, propriu,*

puternic, putred, putregăit, răcoros, rămas, rănit, rărit, răsăritean, răsfrânt, răstignit, rătăcit, rău, războinic, râvnit, rece, risipit, rodnic, românesc, ros, roș, roșcat, rotund, rourat, rumenit, rupt, rușinos, salutat, sălbatic, săpat, sărac, sărat, sărman, sângeros, scăzut, scârbit, sclipitor, sculat, scump, scurt, scurtat, scuturat, sec, senin, sfânt, singuratic, slab, slugarnic, slușit, smolit, somnoros, spart, spălat, speriat, spintecat, pulberat, spurcat, statornic, sticlos, stăpânitor, străbun, străfulgerat, străin, străjuit, strălimpede, strălucitor, străvechi, strâmb, strâmbat, strâns, subțiratic, subțire, suferind, supărat, surpat, șerpuitor, șoiman, șuierător; tainic, tăcut, tăiat, tăios, tămăduitor, tămâios, tânăr, tânguitor; târziu, teafăr, tihnit, topit, trădător; treaz, trecător, tremurător, tremurând, trezit, trist, trudit, tulbur, tulburat, turcit, ud, uitat, uluț, umed, umil, umilit, unic, unit, uriaș, uscat, ușor, ușurat, uzat, văduv, vălurat, văratic, văruiț, vârstnic, vechi, vecin, venit, verde, veșnic, veșted, viclean, viernănos, vinovat, visat, visător; văzut, viscolit, viteaz, viu, volburat, vuitor, zadarnic, zăgăzuit, zdrențuit.

1.3. În fine, **adverbul** este reprezentat de 105 unități lexicale: *abia, acasă, acolo, acum, adânc, ades, adineauri, afară, aici, aidoma, alături, amețitor; apoi, aproape, ascuțit, astfel, astăzi, atunci, bine, bunăoară, când, cândva, chiar, chiorăș, creștinește, crunt, cucernic, curând, definitiv, degeaba, degrabă, demult, deodată, departe, deseori, dimineața, dinainte, dincolo, dincotro, doar, drept, duios, durut, frățește, frânt, frumos, fuga, furiș, ghem, iarăși, împreună, înapoi, încă, încet, încotro, îndărăt, îndeajuns, îndelung, înduioșat, înflorat, înfrigurat, înot, întocmai, întotdeauna, întruna, jos, lacom, leneș, lesne, liber, măcar, mâine, mereu, mîeros, năvalnic, neconținut, necunten, negreșit, neîncetat, nespus, nicicând, niciodată, numai, oare, oblăduitor; odată, omenește, oricând, oriunde, părintește, pretutindeni, rusește, singuratic, strâns, sus, totuși, țanțoș, unde, undeva, uneori, urât, ușor, veșnic, vreodată, vulturește, zilnic.*

2.0. Este necesar să reținem că vocabularul din fondul comun sau uzual este utilizat, practic, în toate stilurile limbii literare: beletristic, publicistic, familiar, colocvial etc. Așa cum am constatat mai sus, lexicul comun asigură continuitatea limbii în timp și spațiu, adică în evoluție istorică și pe axa teritorială de răspândire a limbii române. În același timp, acest fond lexical se opune tuturor celorlalte straturi lexice ale vocabularului, diferențiate fie din punct de vedere temporal, fie din punct de vedere spațial, fie, în fine, din punct de vedere social sau profesional.

2.1. Așadar, prin analogie cu lexicul în genere, vocabularul poeziei lui Grigore Vieru se evidențiază și sub aspectul diferențierii temporale, incluzând un strat lexical arhaic și un alt strat lexical numit neologic. *Arhaisme* sunt considerate unitățile lexice care au încetat a mai fi frecvente în limbă, trecând în fondul pasiv al acesteia. Treptat, aceste unități lexice sunt date uitării de generațiile care vin în loc. La nivel lexico-semantico, identificăm arhaisme lexice (de exemplu: *crâșmă, crâșmar, dugheană, dughenar, prăvălie, feredeu, heleșteu, simbrie, voroavă* etc.) și arhaisme semantice (a se vede substantivul *moșie* cu sensul de „pământ strămoșesc; patrie”: „*Spancioc este încă tânăr. În inima lui este iubire de moșie*” C. Negruzzi). Prin urmare, arhaismele sunt cuvinte vechi ieșite din circulație și înlocuite cu alte cuvinte (vezi: *feredeu – baie, oștean – soldat sau ostaș, florar – mai, cireșar – iunie, cuptor – iulie, brumărel – octombrie* etc.) sau cuvinte care au dispărut odată cu dispariția obiectului denumit de acestea (comp.: *opaiț, ițari, îmblăciu, opincă, berneveci* etc.).

Tot în clasa arhaismelor includem *istorismele*, întrucât acestea, ca și arhaismele, nu mai sunt în uzul limbii contemporane, fiind date uitării odată cu trecerea timpului în care erau folosite. Din categoria acestora fac parte unitățile lexicale din perioada veche și din cea a dominației turcești asupra țărilor române: *agă* „ofițer de ieniceri” și „prefect de poliție”, *domnitor* „conducător ereditar sau ales de boieri ai țărilor române”, *logofăt* „demnitar superior al curții domnești”, *jitnicer* „boier responsabil de grânele domnești”, *dărăban* „infanterist”, *pușcaș* „artilerist”, *haraci* „bir plătit Porții Otomane”, *uric* „bun transmis prin moștenire”, *vodă* „conducător ereditar sau ales de boieri”, *oier*, *medelnicer*, *căminar*, *adjutant* „(ieșit din uz) plutonier de aviație” etc.

Pentru limba română din Basarabia, au devenit istorisme acele unități lexicale care țineau de administrația de stat și economică sovietică: *soviet*, *soviet sătesc*, *colhoz*, *colhoznic*, *sovhoz*, *comsomolist*, *activist*, *pionier*, *octombrel*, *comitet executiv* etc.

În poezia lui Grigore Vieru numărul de **arhaisme** este redus, probă concludentă a faptului că opera acestuia este profund ancorată în realitatea cotidiană: *slovă* „literă chirilică; cuvânt”, *voievod* „domnitor”, *sămaș* „semen”, *a adăsta* „a aștepta”, *pre* „pe”, *lucoare* „lumină”, *a pogori* „a coborî”, *norodnic* „popular”, *buche* „literă”, *norod* „popor”, *oștean* „soldat”, *viteaz* „erou; curtean”, *herb* „stemă”, *tabac* „tutun”, *aeroplan* „avion”, *milostiv* „milos”.

2.2. Am atestat, de asemenea, și câteva forme verbale, adjectivale și substantivale arhaice, regionale sau populare: *s-auză* = *s-audă*, *să nu cază* = *să nu cadă*, *izvorul cură* = *curge*, *griji mai nouă* = *mai noi*, *nuroră* = *noră*.

2.3. În mod tradițional, unii lingviști români definesc **neologismele** în calitate de împrumuturi lexicale recente, intrate în limbă începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, inclusiv cuvintele formate în interiorul limbii române prin combinarea a două sau mai multe elemente formative, dintre care cel puțin unul este neologic. Indiscutabil, în cele două secole și mai bine, în special din momentul afirmării Școlii Ardelene, ca moment crucial al resurecției naționale și al modernizării conceptelor și a limbii române, asimilarea cuvintelor noi s-a produs într-un ritm deosebit de dinamic și, ca urmare, unitățile lexicale noi au diversificat și modernizat mijloacele de expresie, „potențând viguros romanitatea specifică”⁸ a limbii române. O altă parte de lingviști propune o definiție mai justificată pentru noțiunea de neologism. Astfel, pornind de la ideea că „termenul *neologism* {cuvânt nou} cunoaște două accepții: în sens larg, este *neologism* orice cuvânt nou, împrumutat sau creat prin mijloace interne; în sens restrâns, numai cuvântul străin, împrumutat la o dată nu prea îndepărtată, se numește *neologism*”⁹, se propune de a fi considerate „*neologisme* cuvintele împrumutate în perioada de timp acoperită de conceptul *limbă română contemporană* și despre care vorbitorii au conștiința că sunt cuvinte noi”¹⁰, din care motiv „un cuvânt este neologism atâta timp cât este simțit ca o noutate, iar caracterul neologic al cuvintelor cunoaște diferite grade, dacă privim lucrurile de pe pozițiile evoluției limbii. La stabilirea acestei gradații trebuie avut în vedere criteriul timpului și al frecvenței. Cu cât un cuvânt se învechește și are circulație largă, cu atât se pierde aspectul său de inovație”¹¹.

Cu o semnificație similară, în prezent se folosește sintagma „cuvânt recent”. În majoritatea limbilor, termenul „neologism” se aplică în principiu la toate inovațiile

din vocabular: vocabile arhaice reluate în epoca modernă, termeni străini și cuvinte autohtone apărute la o dată recentă. Cu un sens apropiat de cel al termenului „neologism” și „cuvânt recent”, este folosită și îmbinarea „cuvânt străin”. Prin analogie cu situația din lingvistica occidentală, în lingvistica română se vorbește tot mai frecvent de *lexicul savant* sau *de fondul savant, livresc*, avându-se în vedere cuvintele împrumutate pe cale livrescă din unele limbi străine (latina clasică, greacă, franceză, italiană, germană, engleză, inclusiv din varianta ei americană). Astfel, dezvoltarea permanentă a societății, a științei și tehnicii impune apariția în vocabularul oricărei limbi a numeroși termeni care exprimă noțiunile și direcțiile acestei dezvoltări. Tocmai aceste unități constituie „*fondul savant*”, numit astfel pentru că s-a format din cuvintele împrumutate, în marea lor majoritate, pe cale livrescă, odată cu obiectele și noțiunile denumite¹².

În concluzie, suntem în drept să susținem ideea că termenul *neologism* urmează să fie rezervat numai pentru cuvintele împrumutate de curând dintr-o limbă străină, pentru cele formate pe teren românesc cu ajutorul resurselor interne de derivare sau calchiate după modele străine, iar celelalte unități lexicale urmează să fie repartizate la straturile lexicale corespunzătoare (vocabularul comun sau esențial, lexicul științific și tehnic, vocabularul regional, profesional etc.). Referitor la limba franceză, s-a demonstrat că „dacă se formează sau intră în franceză cuvântul trebuie să ia caracterele unui cuvânt «francez», fie fizionomia de cuvânt nonsavant, fie fizionomia de cuvânt savant, întrucât lexicul nostru se împarte începând cu ultima perioadă a Evului Mediu în aceste două tipuri¹³. Se știe că în română a avut loc un proces similar și, ca urmare, vorbitorii limbii române fac distincția dintre cuvintele vechi sau străvechi ale limbii, care se deosebesc mai ales prin aspectul lor fonetic, și cuvintele intrate în limbă pe cale savantă sau livrescă, care de asemenea au o formă fonetică distinctă în raport cu cele neaoșe. Din aceste considerente suntem de părere că este inoperantă utilizarea termenului *neologism* (cu o semnificație atât de extinsă, cunoscută numai în lingvistica română) pentru a numi aceste *unități lexicale savante*, iar termenul *neologism* urmând să-l limităm la denumirea cuvintelor intrate recent în limbă fie dintr-o limbă străină, fie cele formate în română, fie cele calchiate după unele modele străine. În ceea ce privește îmbinarea „cuvinte străine”, aceasta este rațional să fie utilizată în sensul ei direct și să fie rezervată numai cuvintelor luate din alte limbi cu tot cu ortografia și ortoepia originală, fără a se fi acomodat la normele fonetice și morfologice ale limbii române.

Examinând modul de funcționare a lexicului livresc sau savant din creația lui Grigore Vieru, constatăm că acesta face parte din cele mai variate stiluri ale limbii: literar, publicistic, popular, familiar, științific, tehnic etc. Mai mult, o mare parte din aceste unități lexicale numite neologice a pătruns în limbajul comun al vorbitorilor de limbă română. Și încă un aspect de importanță deosebită. O parte considerabilă a așa-ziselor neologisme a intrat în română odată cu primele monumente literare scrise în română, avându-se în vedere cărturari de talia lui Varlaam, Dosoftei, Antim Ivireanu, Dimitrie Cantemir, cronicarii moldoveni și cei munteni¹⁴.

Evident, **unitățile lexicale livresci sau savante** au o frecvență extrem de redusă în poezia lui Grigore Vieru, constituind un total de 242 de unități, și anume: *abecedar*,

a agita, alfabet, a alia, alianță, a anunța, arbore, a aresta, armonie, aromă, artist, astru, atent, aureolă, autobiografic, balcon, banană, a bandaja, barbar, brazilian, cabrat, caligrafic, calm, carpatic, cascadă, celulă, centură, cert, chipiu, chitanță, circ, clar, cleric, clovn, combină, a compara, a constata, cor, cosmic, cosmos, coșmar, a crea, crimă, criminal, cristal, a (se) crucifica, culoare, cultură, cupă, curaj, dalie, a dansa, demn, a desena, destin, a detesta, a deveni, a devora, dezertor, diamant, difuzor, discurs, a dispărea, doctor, a dresa, a dura, ecou, eliberat, erou, a evada, excepție, a exista, fabrică, fals, festin, festival, flamură, fluviu, a forma, formular, frază, funerar, gazelă, general, geniu, glacial, glob, glorie, glorios, grațios, grav, grilaj, grotă, harpă, hartă, idee, a (se) ilumina, iluzie, imens, a imita, imperiu, indiferent, infinit, interior, internaționalist, a inventa, invers, istorie, jonglor, lamă, latin, latinitate, laur, liană, liber, libertate, lichid, liră, litanie, literă, lotus, lucid, a marca, martir, matern, matinal, medalie, metaforă, metal, metalic, militar, minut, mioritic, mirt, mister, mit, mizerie, modă, a modela, modernist, monedă, motor, muzică, natură, național, neant, nectar, nord, nordic, ocean, omonim, onor, oră, orb, orchestră, orfan, origine, paradis, patrie, patrulă, patrupe, a pava, penel, perfect, a picta, plagă, planetar, planetă, popular, populație, plus, poem, poet, poetic, popor, postură, problemă, a profana, profesiune, profet, proiect, promisiune, proverb, providență, a pudra, punct, radio, a refuza, a remodela, a respecta, a respira, respirație, a reuși, revistă, rubin, sacrificat, a salva, secret, secundă, sidefat, simfonie, simplu, sinistru, soldat, somnambul, spațiu, a spera, speranță, spion, splendoare, stampă, stemă, stimă, sudic, superb, a suporta, șasla, șef, șervet, templu, a termina, timp, transplantare, a traversa, tricolor, troleibuz, trompetă, umanizare, uniform, univers, universal, urban, uzină, vagon, verb, vers, victorie, victorios, a vizita, viziune, vot.

2.4. În fine, este cazul să constatăm că poezia lui Grigore Vieru se impune și prin prezența, fie și limitată din punct de vedere cantitativ, a unor a) **variante populare sau regionale** – *aci, acuma, aista, alătura, asemenea, atunce, bejenie, a cerca, gadină, mumă, naintea, preget, ram, rărunchi, robaci, sălbatec*; b) **regionalisme** – *blid, fragă, harbut, hultan, lampac, mărite (Arghezi), mășcat, omăt, pelincă, pită, țarnă*; c) **semantisme regionale** – *ce n-a dovedit nici tata = n-a reușit, n-a apucat, n-a izbutit nici tata*; d) **substantive adjectivizate, unele folosite la gradul comparativ** – *mire bărbat, vinul e mai vin, prânzul e mai prânz*; e) **verbe la infinitiv fără a**, după modelul graiului muntenesc – *Nu știu scoate coșul gol*; sau *nu ai vreme Zidi o nouă casă*; *noi nu știm trăda*; f) **forme verbale regionale** – *să lucre, asfinte soarele*; g) **formații poetice** – *nea*; h) **formații ocazionale** – *nestrăin*.

3. Dacă vine vorba de funcția stilistică a procedeelelor semantice în poezia lui Grigore Vieru, constatăm că cel mai frecvent este utilizată în acest scop **antonimia**, fiind edificatoare în această ordine de idei următoarele exemple: *curajul de a trăi – curajul de a muri, a încuia – a descuia, a înhăma – a deshăma, În noaptea cea rece, În ziua mai caldă, legat la bine și la rău, Mai bine ar vorbi În lume florile Iar omul ar tăcea!, mare – mic, a petrece – a întâlni, a pleca – a veni, scurt – lung, Soarele nu poate fi Silit să răsăra! Soarele nu poate fi Silit să apună!, steaua coboară – valul tot suie, suflet scăzut – idee înaltă, suie frunză, urcă ram, viață – moarte.*

4. O calitate distinctă a poeziei lui Grigore Vieru este oralitatea ei, fapt ce-i atribuie o muzicalitate remarcabilă și o posibilitate de memorare inegalabilă. În această ordine de idei este concludentă utilizarea luxuriantă a **diminutivelor** și, foarte rar, a **augmentativelor** – *albinuță, aripioară, bisericuță, bucătea, bucățică, căluț, cămășuță, cărăruie, căscioară, căsuță, clopoțel, cruciuliță, cumincior, frățior, fuguța, ghiocel, grăuraș, greieraș, iepuraș, lăbuță, măicuță, măsuță, mânuță, mititel, oușor, păsărică, pernuță, picioruț, plăpumioară, ploiță, prăguț, rămurică, săbioară, săniuță, scăunel, soldățel, soldățoi, subțirel, tăticu, văcuță, vrăbiuță, a interjecțiilor și onomatopeelor – *Tu mă iartă, o, mă iartă, Casa mea de humă, tu; Dar prin alte case, iată, Eu lumina o presor; Ți-am luat-o și pe mama Și-ați rămas acuma, ia, Vai, nici tu în rând cu lumea Și nici orășancă ea; Speria-veți bezna: „Hau!”; Oh, și crede-așa într-Însul...; Au, ai, Umbra păsării-n amiază Palma mamei bandajează!; Oh, mamele noastre, Mamele!; Huideo, potaie!**

5. Așadar, fără a lua în calcul instrumentele gramaticale (prepozițiile, conjuncțiile și verbele auxiliare) și pronumele, în poezia lui Grigore Vieru am atestat 1 994 de cuvinte de uz general, dintre care 981 de substantive, 543 de verbe, 455 de adjective și 105 adverbe. În același timp, poezia lui cuprinde 242 de cuvinte livrești, care în majoritatea lor absolută au pătruns în lexicul uzual, 44 de formații diminutive și augmentative, 28 de unități populare sau regionale și 16 arhaisme. Făcând abstracție de vocabularul popular, regional și arhaic, constatăm că vocabularul uzual al poeziei lui Grigore Vieru este constituit din 2 280 de unități lexicale. Chiar dacă nu sunt luate în calcul aici prepozițiile, conjuncțiile, verbele auxiliare și pronumele, cantitatea de cuvinte din poezia lui Grigore Vieru este aproape egală cu volumul de unități lexicale din fondul uzual al limbii franceze, determinat de G. Matoré, – 2 581 de cuvinte uzuale¹⁵ și cu volumul de cuvinte identificat de Maria Iliescu – 3 040 de cuvinte din fondul lexical fundamental, dintre care 1 760 de substantive, 447 de adjective, 631 de verbe, 114 adverbe, 38 de pronume, 29 de prepoziții și 21 de conjuncții¹⁶. Situația lexicului uzual din poezia lui Grigore Vieru vine să confirme concluziile lui I. Iordan și Vl. Robu, care au constatat că, pentru necesitățile curente de comunicare, un vorbitor obișnuit are nevoie de circa 3-4 000 de cuvinte, ceea ce reprezintă doar 12,5 – 16% dintr-un inventar de 50 000 de unități lexicale înregistrate în dicționarele curente, iar din cele 3-4 000 de cuvinte, 1 000 de unități sunt cele mai frecvente și reprezintă 85% din numărul de cuvinte ale unui text dat¹⁷.

5.0. În urma examinării stratificării funcționale a lexicului din poezia lui Grigore Vieru, am ajuns la concluzia că vocabularul acesteia nu se impune prin abundență cantitativă, corespunzând din acest punct de vedere unui vorbitor de română cu un nivel mediu de cultură generală. Mai mult, poezia lui Grigore Vieru nu abundă nici în metafore, nici în figuri de stil deosebite și nici în construcții gramaticale rare. Acestea fiind constatate, apare în mod firesc următoarea întrebare: în ce constă farmecul, poeticitatea, plasticitatea, inefabilul operei lui poetice? Rămâne să admitem că vocabularul uzual al limbii române dispune de un potențial poetic inepuizabil, nevalorificat până acum, capabil să exprime tot spectrul de trăiri proprii omului modern prin noutatea, originalitatea și ineditul combinării, împerecherii și conjugării elementelor lexicale.

5.1. Se știe că unitățile din fondul lexical fundamental sunt în totalitatea lor cuvinte polisemantice și dispun de o structură semantică deosebit de ramificată, fiind în același timp încărcate de sarcini poetice interminabile și de idei infinite, susceptibile să exprime tot spectrul de probleme materiale și spirituale din trecut, prezent și viitor. Mai mult, cuvântul inclus în limbajul poeziei încetează a fi o simplă unitate denominativă și, obținând anumite valențe poetice, capătă statutul de element poetic. Astfel, în opinia lui Lucian Blaga „cuvintele, prin sonoritatea, ritmul, muzicalitatea, prin poziția lor în frază etc. dobândesc în limbajul poetic virtuți și funcții, pe care nu le au ca simple expresii cotidiene” și, în consecință, „în limbajul poetic cuvintele nu sunt numai expresii, ci sunt corpuri, substanțe, care solicită atenția”, din care cauză „stările sufletești exprimate în poezie câștigă, datorită acestor virtuți actualizate ale cuvintelor, potența unui mister revelat în chip definitiv”¹⁸. Pornind de la ideea că toate cuvintele limbajului poetic devin „revelatorii prin însăși substanța lor sonoră și prin structura lor sensibilă, prin articularea și ritmul lor”, fără a exprima „numai ceva prin conținutul lor conceptual, ci devin revelatorii prin însăși materia, configurația și structura lor materială”, Lucian Blaga ajunge la concluzia că „limba poetică nu întrebuițează cuvintele numai pentru darul lor expresiv-conceptual, ci și pentru unele virtuți latente ale lor, pe care tocmai poetul știe să le actualizeze”¹⁹. Aceasta fiind situația cuvântului inclus în limbajul poetic, putem explica gradul înalt de poeticitate al poeziei lui Grigore Vieru, care nu se datorează selectării unui lexic cu valențe poetice deosebite și nici utilizării unor figuri de stil căutate și metafore revelatorii, ci se obține din cuvinte obișnuite, uzuale, încărcate cu virtuți ce „țin de substanța sonoră și ritmică ca atare” și, ca urmare, „cuvântul «poetic» este în materialitatea sa desigur altceva decât o stare emotivă sau un gând”, prezentând „în materialitatea sa și ceva analogic stării emotive sau gândului”. Tocmai din aceste considerente „limbajul poetic este prin urmare prin latura sa materială, ritmică și sonoră ca atare, ceva «metaforic»”²⁰. De altfel, regretatul critic literar Mihail Dolgan a descifrat esența limbajului poetic, definind poezia în calitate de metaforă²¹. Cu alte cuvinte, limbajul poetic ca stare sau trăire intimă, ca mister specific uman este prin esența sa o metaforă, „chiar și atunci când nu utilizează metafore propriu-zise”²².

5.2. Așadar, limbajul poetic se diferențiază substanțial de limbajul prozei cotidiene tocmai prin faptul că „în calitate de lume sonoră și ritmică, devine icoana miraculoasă a unor stări sau lucruri, exprimate de altă parte și conceptual” prin acest limbaj, din care motiv limbajul poetic are un pronunțat caracter sugestiv, adică nu este doar expresiv, ci și revelatoriu, din care cauză limbajul poetic poate fi investit „cu epitetul «metaforicului»”, indiferent că utilizează sau nu metafore propriu-zise²³.

Întru susținerea celor afirmate anterior cu privire la esența limbajului poetic, sunt edificatoare poemele celui care se autodefinia „poet cu lira-n lacrimi”, *Făptura mamei* și *Nu am, moarte, cu tine nimic...*, care sunt profund metaforice prin subtextul lor emotiv, expresiv, sonor, ritmic și conceptual, fără ca autorul să facă uz de metafore propriu-zise: *Ușoară, maică, ușoară, / C-ai putea să mergi călcând/ Pe semințele ce zboară/ Între ceruri și pământ.// În priviri c-un fel de teamă./ Fericită totuși ești –/ Iarba știe cum te cheamă./ Steaua știe ce gândești și Nu am, moarte, cu tine nimic./ Eu nici măcar nu te urăsc/ Cum te blestemă unii, vreau să zic./ La fel cum lumina pâărăsc.// Dar ce-ai face tu și cum ai trăi/*

*De-ai avea mamă și-ar muri,/ Ce-ai face tu și cum ar fi/ De-ai avea copii și-ar muri?!//
Nu am, moarte, cu tine nimic./ Eu nici măcar nu te urăsc./ Vei fi mare tu, eu voi fi mic./
Dar numai din propria-mi viață trăiesc.// Nu frică, nu teamă –/ Milă de tine mi-i,/
Că n-ai avut niciodată mamă,/ Că n-ai avut niciodată copii.*

Poemul *Pădure, verde pădure* de asemenea constituie, prin esența sa intimă, o metaforă vastă, fără ca metafora lexicală să fie prezentă: *Draga i-a fugit cu altul./ S-a ascuns în codru. Uuu!./ El a smuls pădurea toată./ Însă n-a găsit-o, nu.// Semănă pădurea toată./ Din grâu azime-a gătit/ Și-o corabie-și cioplise/ Din stejarul prăvălit.// Și-o corabie-și cioplise/ Și-n amurgul greu, de stânci,/ A plecat pe mări, s-o uite,/ Clătinat de ape-adânci.// A plecat pe mări, s-o uite,/ Dar sub lună, dar sub stea,/ Răsărea la loc pădurea./ Iar corabia-nfrunzea.*

5.3. Analizând poezia lui Grigore Vieru, criticul literar Mihai Cimpoi explică autenticitatea liricii acestuia prin exploatarea arhetipurilor²⁴ poetice populare, de tipul *mamă, izvor, patrie, iubită, femeie, Țară, Prut, Carpați, Mihai Eminescu* etc., etc. În pofida faptului că Lucian Blaga consideră arhetipurile ca fiind mai curând de natură biologică, decât umană²⁵, totuși cei mai mulți filosofi ai culturii recunosc existența arhetipurilor în artă, inclusiv în poezie. Astfel, în viața sufletească a omului arhetipurile se manifestă ca reprezentări însoțite de un puternic halo afectiv și treptat arhetipurile pot obține o relativă independență și să înceapă a lucra pe cont propriu, și ca urmare a acestui fapt atestăm existența unor arhetipuri cu statut de *nucleu*, în jurul cărora prind ființă și se încheagă reveriile, fanteziile, visurile²⁶, arhetipurile nefiind decât niște constructe, „fantasme” imaginare, care joacă rolul unor centre de cristalizare a vieții sufletești, al unor icoane plastice sau reprezentări concentrate. Cu alte cuvinte, acestea constituie „un fel de *memorie ereditară*, prin intermediul căreia «chipurile», «arhetipurile» s-ar transmite din generație în generație”²⁷. Este cunoscut faptul că în conștiința mai multor bărbați este prezentă imaginea „arhetipică” a femeii, iar în viața psihică a femeii – imaginea „arhetipică” a bărbatului. Mai mult, în folclorul românesc sunt prezente următoarele arhetipuri: *vrăjitorul, eroul, tata, mama, șarpele, phalusul* etc., etc.

Cele mai reprezentative arhetipuri din poezia lui Grigore Vieru sunt: *aburul, aerul, albina, amurgul, apa, apusul, arborele, aripă, băiatul, bărbatul, bătrânul, bătrânețea, bunicii, bobul, bradul, busuiocul, calul, casa părintească, căprioara, căsuța de la țară, câinele, cerul, cetina, cicoarea, ciocârlia, copilul, copilăria, codrul, cuptorul și curtea casei, curcubeul, destinul, Domnul, fata, fecioara, feciorul, femeia, fereastra, fiul, floarea, focul, fratele, frăția, frunza, gospodarul, grădina, izvorul, întunericul, jăraticul din vatră, lăicerul, leagănul, leul, luceafărul, lumânarea, lumina, luna, lunca, lupul, mama, marea, mielul, mirele și mireasa, moșii, moșia, muntele, nașterea, neamul, nepoții, nunta, pământul, părinții, ploaia, poiana, poarta, pragul, prietenii, privighetoarea, pruncii, răcoarea, râul, roua, rudele, sămânța, scânteia, seceta, soarele, soarta, sora, soția, spicul, stânca, steaua, stejarul, străbunii, strămoșii, tata, teiul, vatra strămoșească, văduvele, vipera, vulturul* etc., etc., toate aceste imagini arhetipale având o aureolă poetică specifică, conservată în subconștientul nostru plin de zbuciumul istoriei, de vicisitudinile sorții și de adver-

sitatea circumstanțelor existențiale. Tocmai acest potențial arhetipal, poate chiar mitic, atribuie lexicului uzual românesc un grad sporit de poeticitate, limba română devenind în felul acesta o limbă eminentemente poetică.

5.4. Poezia lui Grigore Vieru poate fi definită drept o suprametaforă sau drept o metaforă suprasedimentală, deși ea conține și o cantitate importantă de metafore lexicale. În linii mari, distingem trei tipuri structural-semantice de metafore: 1) metafore-comparații (*bujor de fată* „fată ca un bujor”), 2) metafore-substitute (*creastă* „prelungire cărnoasă, de culoare roșie de pe capul unor păsări” și *creastă* „parte superioară a unui obiect înalt”) și 3) metafore-caracterizări (*porc* „animal domestic, de talie medie” și *porc* „om mârșav, infam, lipsit de bună cuviință”). Din punct de vedere structural-semantic toate tipurile date de metaforă pot fi reduse la două: 1) metafore care se caracterizează prin actualizarea simultană a ambilor termeni – și a celui direct și a celui figurat; 2) metafore care se caracterizează numai prin actualizarea termenului figurat, în prima clasă Lucian Blaga incluzând metaforele plasticizante, iar în cea de-a doua – metaforele revelatorii²⁸. În poezia lui Grigore Vieru am atestat ambele tipuri de metaforă: *cicoarea ochilor*; *Izvoare – / Săbii sub floare!* și *Râde cerul albastrui, / Curcubeul – gura lui!*

6. La finele notelor noastre marginale asupra lexicului poeziei lui Grigore Vieru, suntem în drept să formulăm următoarele concluzii:

– poezia lui Grigore Vieru conține, în linii generale, unități de vocabular aparținând fondului lexical fundamental sau uzual, iar celelalte straturi funcționale ale lexicului (popular, familiar, regional, științific etc.) fiind insignifiante, cu excepția unor elemente din lexicul livresc care au pătruns în fondul uzual;

– deși din punct de vedere cantitativ lexicul poeziei lui Grigore Vieru nu depășește cantitatea medie de cuvinte de care dispune un vorbitor de română cu un nivel mediu de cultură, vocabularul poetului este suficient pentru a exprima cele mai intime sentimente și mai sublime trăiri umane;

– devenind elemente ale limbajului poetic, unitățile lexicale obțin valență și potențial expresiv, sonor, ritmic și conceptual suplimentar, de care nu dispun cuvintele din dicționare;

– valoarea expresivă a poeziei nu constă eminentemente din abundența de metafore și de figuri de stil, ci, mai curând, își are originea în prezența limbajului poetic, în care unitățile lexicale, în paralel cu forma și conținutul lor curent, dispun de poeticitate, determinată de sonoritatea, ritmicitatea și expresivitatea lor specială;

– ca urmare a acestui fapt, poezia lui Grigore Vieru este considerată ca fiind de o imensă și autentică valoare artistică nu atât din cauza abundenței de metafore și figuri de stil, cât din motivul includerii cuvintelor uzuale în limbajul poetic;

– creația poetică a lui Grigore Vieru nu se reduce la utilizarea metaforelor lexicale, întrucât chiar limbajul poetic al poeziei lui este o metaforă superioară, de natură suprasedimentală;

– poeticitatea lexicului uzual al limbii române se datorează, în cea mai mare parte, imaginii arhetipale de care dispune aproape orice cuvânt românesc;

– lexicul limbii române dispune de un potențial poetic și expresiv inepuizabil, așa încât limba română poate fi definită drept un limbaj prin excelență poetic.

Note bibliografice

¹ Enumerăm în continuare unele exegeze mai valoroase: Mihail Dolgan, *Creația lui Grigore Vieru în școală*. Chișinău: Editura Lumina, 1984; Mihai Cimpoi, *Grigore Vieru, poetul arhetipurilor*. Iași: Princeps Edit, 2009; Stelian Gruia, *Poet pe Golgota Basarabiei*. București: Editura Eminescu, 1995; Fănuș Băileșteanu, *Grigore Vieru, omul și poetul*. București: Editura Iriana, 1995; Nelly Samoil, *Structuri metaforice în lirica lui Grigore Vieru*. Chișinău, 2003; Theodor Codreanu, *Duminica Mare a lui Grigore Vieru*. Chișinău: Litera Internațional, 2004; *Grigore Vieru, poetul*. Colecția Academica. Chișinău: Editura Știința, 2010.

² Grigore Vieru, *Taina care mă apără. Opera poetică*. Ediție critică. Ediție realizată de Grigore Vieru și Daniel Corbu. Itinerar biografic și bibliografic de Daniel Corbu. Prefață de Mihai Cimpoi. Postfață de Theodor Codreanu. Iași: Princeps Edit, 2008, 684 p.

³ Tot acolo, p. 5.

⁴ Tot acolo, p. 5.

⁵ Tot acolo, p. 6.

⁶ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p.277.

⁷ Analiza lexicului creației lui Grigore Vieru se limitează la poezia acestuia și s-a realizat după: Grigore Vieru, *Taina care mă apără. Opera poetică*. Ediție critică. Ediție realizată de Grigore Vieru și Daniel Corbu. Itinerar biografic și bibliografic de Daniel Corbu. Prefață de Mihai Cimpoi. Postfață de Theodor Codreanu. Iași: Princeps Edit, 2008, p. 29-367.

⁸ Florin Marcu, *Prefață, în Marele dicționar de neologisme*. București: Editura Saeculum I.O., 2000.

⁹ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Op. cit.*, p. 310.

¹⁰ Ibidem, p. 310.

¹¹ Ibidem, p. 310.

¹² Ivan Evseev I., Vasile Șerban, *Vocabularul românesc contemporan*. Timișoara: Editura Facla, 1978, p. 126.

¹³ R.-L. Wagner, *Les vocabulaires français. I. Définitions – Les dictionnaires*. Paris: Didier, 1967, p. 31.

¹⁴ Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*. Cluj-București, 1937, p. 376-377.

¹⁵ Georges Matoré, *Histoire des dictionnaires français*. Paris: Librairie Larousse, 1968, p. 225.

¹⁶ A se vedea: Ivan Evseev I., Vasile Șerban, *Op. cit.*, p. 127-128.

¹⁷ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Op. cit.*, p. 279.

¹⁸ Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*. București: Editura pentru literatură universală, 1969, p. 314.

¹⁹ Ibidem, p. 314.

²⁰ Ibidem, p. 314.

²¹ Mihail Dolgan, *Metafora este Poezia însăși: (Investigații ale imaginarului și poezicii figurative)*. Chișinău, 2009.

²² Lucian Blaga, *Op.cit.*, p. 314-315.

²³ Ibidem, p. 315.

²⁴ Mihail Cimpoi, *Op. cit.*

²⁵ Lucian Blaga, *Aspecte antropologice*. Ediție îngrijită și prefață de Ion Maxim. Postfață de Al. Tănase. Cluj: Editura Facla, 1976, p. 176.

²⁶ Ibidem, p. 171.

²⁷ Ibidem, p. 168.

²⁸ Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*. București: Editura pentru literatură universală, 1969, p. 277.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Maria Onofraș

UZUL SUBSTANTIVELOR „DENUMIRI DE OCUPAȚII”

O trăsătură distinctivă a oricărei limbi este caracterul ei social, ceea ce înseamnă că limba nu numai că se prezintă ca mijloc principal de comunicare între oameni, ci reflectă dezvoltarea economică, politică și culturală a societății. Circumstanțele de ordin social ne permit să prezentăm, în cele ce urmează, o scurtă inventariere a substantivelor „denumiri de ocupații”, precum și încercarea de a observa uzul actual al acestor substantive, posibilitățile de combinare în sintagme, urmărind și reflectarea fenomenului în presa periodică actuală.

1) În dicționarele de orice tip substantivele „denumiri de ocupații” sunt incluse aproape în întregime cu forma inițială de masculin, nearticulat, singular, cazul nominativ: *bancher, expert, geolog, miner, pompier* etc. Teoretic, majoritatea din ele prezintă opoziția de gen masculin/feminin, dat fiind suportul real, natural, adică existența ființelor de ambele sexe care profesază aceste îndeletniciri: *operator – operatoare, revizor – revizoare, jurnalist – jurnalistă, sculptor – sculptoriță* etc. În realitate însă există situații când concordanța dintre gen nu este realizată, producându-se astfel o anumită reticență față de unele formații, în special, cele feminine. Cauzele sunt următoarele:

a) formațiile masculine exprimă mai întâi de toate noțiuni generale despre om – starea lui socială, profesională, indiferent de gen și de aceea au un diapazon funcțional mai larg: *ea este chirurg, se caută strungari*. Cu alte cuvinte, forma masculină poate fi folosită și pentru indicarea persoanei de sex feminin, și pentru desemnarea generalizată a persoanelor ce au profesia dată. Se particularizează o profesie sau o funcție atunci când se face referire direct la o persoană de genul feminin. *Doamna X, consilieră la...*;

b) în cercetările anterioare era răspândită ipoteza cum că unele profesii, exercitate exclusiv de femei, sunt ocupații ușoare, accesibile și nu reclamă o calificare deosebită: *lenjereasă, cameristă, cusătoreasă, modistă, brodeză, dădacă, menajeră, infirmieră* etc. Progresul tehnico-științific favorizează pătrunderea femeilor în cele mai diverse domenii de activitate și limba este pusă în fața necesității de a furniza termeni noi – substantive feminine „denumiri de ocupații” cu o calificare anumită – *stewardesă, cosmeticiană, asistentă medicală* etc. Acest grup de „ocupații” nu face obiectul unei clasificări în funcție de existența sau inexistența formei echivalente de masculin, deoarece aspectul nu creează probleme vorbitorilor de limbă română (nimeni nu s-ar simți tentat să spună *frate medical, analistă politică* etc.).

Există substantive „denumiri de ocupații” de genul masculin, care până nu demult nu aveau corespondente feminine, întrucât se credea că ocupația dată este caracteristică doar bărbaților sau dacă erau exercitate și de femei, apoi într-un număr foarte mic, din această cauză forma feminină nu-și avea rostul – *cameraman, dealer, broker*,

chirurg, manager, bijutier, dispecer etc. Pe măsură ce procesele de muncă se diversifică și se automatizează, profesiile pot fi exercitate atât de bărbați, cât și de femei. De exemplu, *cameramană, dispeceră* etc. Formațiile *dealeriță, brokeriță, manageriță, ministă* etc. atestate în presa periodică [2; 78] fac parte din limbajul familiar (*ministă*), unele se folosesc cu o nuanță ironică (*ministresă, manageriță*).

2. Alt aspect important pentru domeniul care ne preocupă îl constituie pluralul acestor substantive. Fiind o categorie socioprofesională, „denumirile de ocupații” sunt utilizate rar la plural, cunoscând un avânt vizibil mai ales în anunțurile publicitare pentru angajări. De exemplu, *angajăm mecanici, electricieni, fierari-betonști* etc. Apariția unui obiect, instrument, dispozitiv etc. atrage după sine și necesitatea de a denumi aceste obiecte, totodată și persoana care le-ar mânui. Astfel, substantivele din acest grup care se desprind de denumirile identice ale mașinilor, aparatelor, instrumentelor ce îndeplinesc funcții similare cu cele ale omului în procesul de muncă, fac un plural diferit, dezintegrarea semantică fiind secundată de diferențierea de gen [3; 2]. De exemplu, **marcător I** *marcători m.* Persoană ... și **marcător II** *marcatoare n.* Unealtă. ... Utilizarea corectă a opoziției de număr are o mare importanță, deoarece fenomenul este legat de diferențierea morfologică și de diversificarea semantică, având la origini tendința bine cunoscută încă din latina populară, tendință care stă la baza clasificării substantivelor după genuri.

3. S-a menționat deja că substantivele „denumiri de ocupații” se folosesc la nominativ, singular, nearticulat. Ele însă cer formă articulată a componentelor sintagmei. Atunci când substantivul „denumire de ocupație” este urmat de un alt substantiv într-o sintagmă, acesta din urmă capătă formă articulată cu articol enclitic – *formator la formarea mecanică, mecanic la întreținerea și repararea aparatelor radio, operator la punctul de comandă* etc., când însă substantivul „denumire de ocupație” este urmat de determinanți adjectivali, aceștia sunt nearticulați [1; 23], de exemplu, *revizor comercial, vânzător profesionist, reprezentant tehnic și comercial* etc.

Coeziunea sintagmei este asigurată și prin diferite prepoziții, mai ales **în, la**, conjuncția **și**. Alegerea prepoziției pentru contextul de comunicare poate fi dictată de semantica numelui regent care impune o prepoziție [4; 184]. De exemplu, prepoziția **la** se folosește atunci când stă înaintea unui substantiv ce denumește un aparat, un mecanism – *mașinist la centrale electrice mobile, motorist la agregate de ciment* etc. [5]. La rândul ei, prepoziția poate cere un anumit caz și uneori o formă a numelui (articulată cu articol hotărât sau nehotărât, la singular sau la plural), în felul acesta, prepoziția, ca instrument gramatical, dă contur sintagmei în care dictează și ea niște reguli.

Prepoziția **în** arată: a) locul – *operator în sala de cazane, operator în secția de pregătire a nutrețurilor* etc.; b) modul de prelucrare – *gravor în metal, cioplitor în piatră* etc.

Conjuncția coordonatoare **și** arată asocierea obiectelor și coexistența acțiunilor, dar este folosită foarte rar – *bijutier și estimator de podoabe, turnător și formator de piese din sticlă, dozator și alcătuitor amestecuri de azbest*. Astăzi astfel de substantive se scriu prin cratimă: *bijutier-estimator, turnător-formator, electrician-montator, dispecer-*

distribuitoare etc. Se observă oscilații și în folosirea prepozițiilor din structura sintagmelor. De exemplu, *funcționar la biroul serviciu social*, dar și *funcționar serviciul de pașapoarte*.

Absența prepozițiilor în aceste cazuri este rezultatul tendinței de economie în limbă care se manifestă prin faptul că vorbitorii selectează cele mai raționale mijloace pentru comunicare, ceea ce corespunde aspirațiilor vorbitorilor contemporani care tind spre concentrarea maximă a potențialului informativ al unui text.

Aspectele semnalate pun în discuție necesitatea utilizării corecte a acestor cuvinte care se supun și ele, după cum am văzut, normelor limbii literare standard.

Referințe bibliografice

1. Dragoș Vlad Topală. *Probleme de gramatică în clasificarea ocupațiilor din România*. În: *Limba Română*. București, 2004, nr. 1-2.
2. Leu Violeta. *Nume de profesii noi în limba română. Uzul actual al sufixelor moșionale*. În: *Limba și literatură*. Vol. I-II. București, 2011.
3. Baharu Vasile. *Dicționar de omonime*. Chișinău, Știința, 2005.
4. Cartaleanu Tatiana, Cosovan Olga. *Româna pentru toți*. București-Chișinău, Litera Internațional, 2003.
5. *Denumiri de profesii și ocupații*. Dicționar rus-român. Chișinău, CNT, 2000.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Tamara Pahomi
Liliana Popovschi

REFLECTAREA CARACTERULUI SISTEMIC AL LEXICULUI ÎN DICȚIONARELE IDEOGRAFICE

Astăzi nimeni nu mai contestă caracterul sistemic al lexicului, deși acesta prezintă anumite particularități. Spre deosebire de sistemul fonologic și de cel morfologic, care conțin un număr finit de elemente și, prin urmare, au un caracter închis, sistemul lexical dispune de un inventar nelimitat de unități. Dacă admitem faptul că vocabularul limbii este o reflectare a realității, „imaginea lumii gândită de un popor prin intermediul limbii sale” [1, p. 226], iar aspectele realității care trebuie desemnate sunt infinite, atunci și numărul cuvintelor este infinit. Una din particularitățile de bază ale sistemului lexical este deci caracterul său deschis.

Lexicul este și compartimentul cel mai mobil al limbii, fiind cel mai expus influențelor extralingvistice, reflectând imediat schimbările din realitatea înconjurătoare. Din necesitatea de a numi obiectele noi, create de om, sau obiectele și fenomenele descoperite în procesul cunoașterii cuvinte noi apar în limbă fie prin folosirea mijloacelor interne ale limbii, fie prin împrumuturi din alte limbi, iar cuvintele existente suferă restructurări permanente. Unele cuvinte dispar atât din cauze extralingvistice (dispariția obiectelor, fenomenelor), cât și din cauze lingvistice (uzura fonetică, uzura semantică, omonimia insuportabilă).

Specificul sistemului lexical este legat și de natura complexă a cuvântului ca unitate de bază a vocabularului și a limbii în general. Având funcție denominativă, cuvântul este o unitate biplană, care dispune de latură materială (forma cuvântului, învelișul sonor) și de latură ideală (conținutul semantic, semnificația cuvântului, latura noțională, conceptuală a cuvântului). Între cele două laturi ale cuvântului nu există simetrie perfectă. Există numeroase cazuri când unui semnificat îi corespund mai multe semnificante sau când un semnificant redă mai multe semnificate.

Natura biplană a cuvântului a determinat dezvoltarea a două direcții de analiză lexicologică: semasiologică și onomasiologică. Analiza semasiologică (< gr. *semasia* „sens, semnificație” + *logos* „cuvânt, știință”) pornește de la formă pentru a ajunge la conținut, ea se axează pe latura semantică a cuvântului, evidențiind în special structura semantică a unităților lexicale. Analiza onomasiologică (< gr. *onomasia* „denumire” + *logos* „cuvânt, știință”) pornește de la noțiune pentru a ajunge la denumirea ei. Ea se interesează de modul în care se constituie denumirile noțiunilor, a obiectelor și fenomenelor din realitatea înconjurătoare.

Caracterul bidimensional al unităților lexicale și asimetria celor două laturi determină structura complexă a sistemului lexical.

Sistemul lexical, ca orice alt sistem, presupune existența opozițiilor, bazate pe raporturi asociative aparținând planului paradigmatic, și a subsistemelor lexicale ca expresie a organizării sale structurate. Orice unitate lexicală intră în diverse raporturi asociative cu alte unități lexicale. Reluând exemplul lui F. de Saussure, cuvântul *enseignement* se asociază cu *enseigner, enseignons, enseignant* etc. în baza comunității morfemului radical, cu *armement, changement* etc. în baza comunității sufixului, iar din punct de vedere semantic el se asociază cu *instruction, apprentissage, éducation* etc. [2, p. 137-138].

După cum se menționează în literatura de specialitate, relațiile care se stabilesc între cuvinte se manifestă fie în planul expresiei, la nivel formal, fie în planul conținutului, la nivel semantic, fie în planul expresiei și al conținutului concomitent, iar în baza acestor relații apar anumite fenomene lexicale. În planul expresiei se atestă relații de omolexie (coincidență totală a formelor cuvintelor, numită tradițional omonimie), paralexie (coincidență parțială a formelor cuvintelor) și eterolexie (necoincidență a formelor). În planul conținutului se manifestă relații de omosemie (coincidență totală a sensurilor, numită în terminologia tradițională sinonimie), parasemie (coincidență parțială a sensurilor), o varietate a căreia este antisemia (antonimia), și eterosemie (lipsa de coincidență a sensurilor). În planul expresiei și al conținutului se atestă derivarea și parasemolexia sau paronimia. Un fenomen specific al sistemului lexico-semantic este polisemia, capacitatea cuvintelor de a avea mai multe sensuri [3, p. 37-83].

Constituind unitatea unei forme și a unui conținut semantic, cuvântul poate face parte din diferite subsisteme formale, semantice sau semantico-formale. Unitățile între care se stabilesc raporturile paradigmatic prezentate mai sus formează așa-numitele *paradigme lexico-semantice* sau *clase lexico-semantice*. Sinonimele, antonimele, omonimele, familiile de cuvinte etc. sunt considerate astfel de paradigme sau clase. F. de Saussure vorbește în acest sens despre câmpuri asociative.

Abordarea relațională a lexicului, „considerat multă vreme drept absolut eterogen și lipsit de orice caracter sistematic” [4, p. 157], și încercarea de a-l structura în micro-sisteme a condus la apariția teoriei câmpurilor. Termenul *câmp* desemnează un fragment din ansamblul lexical al limbii, o manieră de grupare a cuvintelor unei limbi, dar și de segmentare lexicală. Totuși noțiunea de câmp este interpretată în mod diferit de către cercetători, luându-se în considerație diverse criterii, inclusiv extralingvistice, fapt confirmat și de diversitatea termenilor utilizați: câmp lingvistic, câmp lexical, câmp semantic, câmp lexico-semantic, câmp morfo-semantic, câmp conceptual, câmp onomasiologic etc. În aceste condiții, termenul *câmp* rămâne destul de ambiguu. Cu toate acestea, analizei câmpurilor i s-a acordat o atenție destul de mare, „apreciindu-se unanim că *nu se poate studia structural întreg vocabularul niciunei limbi*” [5, p. 156], iar „descrierea fiecărui câmp în parte ar permite să se desprindă diferitele caracteristici care pot fi atribuite *ansamblului vocabularului*” [5, p. 157].

Teoria câmpurilor lingvistice se conturează prin anii '30 ai secolului al XX-lea și este legată de numele lingvistului german J. Trier care, în teza sa de doctorat (*Der*

deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes, Heidelberg, 1931), întreprinde o descriere a evoluției câmpului lexical al cunoașterii în germana veche de sus până în sec. al XIV-lea.

Încercări de a depista modul de organizare a lexicului s-au făcut înaintea lui Trier. Despre unele din aceste încercări vorbește Dinu Moscal în articolul *Viziuni structurale asupra lexicului înainte de teoria câmpurilor lexicale elaborată de Jost Trier* [6]. Teoria despre câmpul lexical, ca model de structurare a vocabularului, derivă din viziunea limbii ca realitate structurată după principii proprii la toate nivelurile sale, formulată de Wilhelm von Humboldt. Printre precursorii teoriei câmpului lexical, cercetătorul ieșean îi mai amintește pe K. W. L. Heyse, E. Tegnér, C. Abel, R. M. Meyer, Adolf Stöhr, H. Werner, care însă nu au formulat teorii solide privind câmpul lexical, ci mai degrabă au intuit existența câmpurilor [6, p. 98-100]. Însuși Trier consideră că „teoria sa despre câmp i se datorează în primul rând lui Saussure” [6, p. 101]. În 1890 și lingvistul rus M. M. Pokrovski a emis opinia despre caracterul de sistem al lexicului și despre necesitatea de a studia cuvintele în cadrul unor grupuri comune tematiche, sinonimice, morfologice [7, p. 47-48].

Printre lingviștii care au dezvoltat teoria câmpurilor, fondată de Trier, se numără L. Weisgerber, W. Porzig, G. Ipsen, St. Ullman, E. Coșeriu, G. Matoré, P. Guiraud, O. Ducháček, A. I. Kuznețova, A. A. Ufimțeva, S. Berejan, A. Bidu-Vrănceanu etc.

De exemplu, conform concepției lui Otto Ducháček, formulată în *Précis de sémantique française* [8], există două tipuri de câmpuri lingvistice: câmpuri lexicale (*champs linguistiques de mots*), constituite în funcție de forma unităților lexicale, și câmpuri semantice (*champs linguistiques d'idées*), organizate în funcție de conținutul semantic al unităților lexicale. Câmpurile semantice se împart în câmpuri contextuale și câmpuri conceptuale. Câmpurile contextuale se constituie din unități lexicale grupate după analogia semantică, în funcție de contiguitatea conținutului semantic. Câmpurile conceptuale grupează unitățile lexicale în jurul unui concept. Deși consideră că, pentru a avea o imagine completă despre structura vocabularului, trebuie studiate toate tipurile de câmpuri menționate, autorul insistă totuși asupra investigației câmpurilor conceptuale care corespund necesităților și tendințelor naturale ale vorbitorilor.

Câmpurile conceptuale sunt în principiu câmpuri onomasiologice [9, p. 8], deoarece au ca punct de plecare conceptul, iar analizând un câmp conceptual se pot formula ipoteze privind lexicul în general ca macrostructură onomasiologică [9, p. 9-10].

Câmpurile conceptuale sunt cele mai vaste ansambluri în cadrul vocabularului, dar sunt mai dificil de delimitat în comparație cu clasele paradigmatică (sinonimele, antonimele etc.).

Deși termenul de *câmp* este aplicabil și paradigmelor lexico-semantice, de obicei el se folosește pentru a desemna arii lexicale mai largi. Câmpul presupune și el existența unei relații paradigmatică între termeni, dar ceea ce deosebește o paradigmă lexico-semantică de un câmp este faptul că „*paradigma lexico-semantică este indivizibilă în alte paradigme lexico-semantice, iar ... un câmp nu coincide obligatoriu cu o singură paradigmă, ... un câmp nu poate fi interpretat decât ca o clasă paradigmatică în sens larg*” [5, p. 158].

Câmpul implică, de asemenea, ideea de subordonare. Subordonându-se ansamblului vocabularului, câmpul are la rândul său capacitatea „de a se ramifica în alte clase paradigmatică” [5, p. 158]. În viziunea cercetătoarei A. Budu-Vrânceanu există câmpuri constituite dintr-o singură paradigmă, numite câmpuri monoparadigmatice (de exemplu, denumirile locuinței), câmpuri constituite din mai multe paradigme, numite câmpuri poliparadigmatice (de exemplu, numele de rudenie care desemnează rudenii de sânge și rudenii prin alianță), și câmpuri constituite din mai multe câmpuri, numite și supraansambluri (de exemplu, câmpul animalelor este constituit din denumirile animalelor domestice și denumirile animalelor sălbatice, care la rândul lor pot fi divizate în mai multe paradigme) [5, p. 165]. În interiorul câmpului termenii se subordonează unui termen generic, numit *arhilexem*, în baza relației hiper-hiponimice. Astfel arhilexemul /animal/ permite gruparea unităților lexicale care denumesc animalele, el constituind hiperonimul celorlalte denumiri din interiorul câmpului dat. Semnificatul arhilexemului este *arhisememul*, adică ansamblul semnelor comune tuturor membrilor câmpului, „reuniunea sau intersecția tuturor semnelor dintr-un asemenea ansamblu lexical” [10, p. 33].

Deși în interiorul câmpului termenii sunt organizați în mod riguros, ei pot intra în baza formei sau a sensului în relații paradigmatică cu elementele altui câmp, cu care astfel are tangențe. Acest lucru demonstrează că „lexicul nu e o îngrămădire haotică de elemente, ci un sistem de microstructuri cu cele mai complexe relații” [4, p. 159]. Lexicul care face parte din sistemul limbii reprezintă și el un sistem de sisteme.

Organizarea lexicului în câmpuri conceptuale (onomasiologice) își găsește reflectare în lexicografia ideografică. Dicționarele ideografice mai sunt cunoscute și ca dicționare onomasiologice, având drept bază teoretică onomasiologia, dicționare analogice, grupând cuvintele conform analogiilor pe care le evocă, dicționare tematice, prezentând materialul lexical pe grupuri tematice (câmpuri), sau dicționare-thesaurus, propunându-și să prezinte întregul inventar de cuvinte cunoscute ale unei limbi, clasificându-le după noțiunile cărora le corespund.

Clasificarea noțională a cuvintelor, ce se opune celei tradiționale, alfabetice (semasiologice), a apărut în sec. al XIX-lea. Printre cele mai cunoscute dicționare ideografice putem numi: Peter M. Roget. *Thesaurus of English words and phrases, classified and arranged so as to facilitate the expression of ideas and assist in literary composition*. London: 1852; Prudence Boissière. *Dictionnaire analogique de la langue française (répertoire complet des mots par les idées et des idées par les mots)*. Paris, 1862; Paul Rouaix. *Dictionnaire des idées suggérées par les mots*. Paris: 1897; Franz Dornseiff. *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen, mit alphabetischem Generalregister*. Berlin: 1959; Julio Casares. *Diccionario ideológico de la lengua española*. Barcelona, 1959.

Valoarea practică a dicționarelor ideografice nu poate fi contestată, din moment ce principiul onomasiologic care stă la baza elaborării lor corespunde punctului de vedere al vorbitorului și ține seama de necesitățile sale de comunicare [11, p. 4]. Totuși elaborarea unor astfel de dicționare nu este lipsită de dificultăți. Principala problemă

cu care se confruntă autorii de dicționare ideografice este clasificarea unităților de vocabular. Numărul și componența câmpurilor onomasiologice, aranjarea ierarhică a elementelor câmpurilor diferă de la un dicționar la altul. Această stare de lucruri este determinată de mai mulți factori: subiectivismul autorilor, imposibilitatea de a reda exact relațiile lexicale în toată complexitatea lor, concepția filosofică a autorilor dicționarului, viziunea lor asupra organizării realității. Se știe că vocabularul este o reflectare a realității. Existența și funcționarea sistemului lexico-semantic este determinată de caracterul systemic al imaginii lumii, reflectată de conștiința umană. Legăturile structural-semantice între unitățile limbii reflectă legăturile și relațiile între obiectele și fenomenele realității. În această ordine de idei, dicționarul ideografic își propune să fie o reprezentare grafică a imaginii conceptuale a lumii, exprimată cu mijloace lexicale. Nu este un obiectiv ușor de atins, de aceea preocuparea lexicografilor este, bineînțeles, perfecționarea principiilor de delimitare a sferelor conceptuale și de divizare a lor în câmpuri și micro-câmpuri, în vederea sporii gradului de obiectivitate a dicționarelor ideografice. Pentru a atinge acest scop este necesară stabilirea cât mai exactă a legăturii dintre sistemul lexico-semantic al limbii și imaginea conceptuală a lumii, precum și analiza complexă a raporturilor lexico-semantice existente între unitățile lexicale.

Una din cele mai reușite clasificări a noțiunilor este considerată cea a lingviștilor Rudolf Hallig și Walther von Wartburg (*Système raisonné des concepts pour servir de base à la lexicographie / Begriffssystem als Grundlage für Lexigraphie. Versuch eines Ordnungsschemas* – Berlin: Akademie-Verlag, 19632 [19521]). Schema elaborată de cei doi autori cuprinde trei mari sfere conceptuale: Universul, Omul, Universul și omul, divizate în domenii și subdomenii [7, p. 50-51; 12]. Această clasificare a fost aplicată de Kurt Baldinger, discipol al lui W. von Wartburg, la elaborarea a două dicționare onomasiologice: *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien gascon* (DAG) et *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien occitan* (DAO), publicate în 1975.

În capitolul *Идеографическая картина мира* din lucrarea *Основы духовной культуры в картинах мира* [13], lingvistul rus V. P. Danilenko analizează schemele ideografice ale mai multor autori (Ch. Bally, G. M. Meyer, F. Dornseiff, J. Casares, R. Hallig și W. von Wartburg) și ajunge la concluzia că cea propusă de R. Hallig și W. von Wartburg este, într-adevăr, mai elaborată, mai apropiată de tabloul filosofic al lumii, deși nici ea nu este perfectă. La sfârșitul capitolului Danilenko prezintă propria clasificare a conceptelor, bazată pe o abordare evoluționistă, cuprinzând cinci sfere noționale: Универсалии, Мертвая природа, Живая природа, Психика, Культура.

Recent a fost publicat *Dicționarul onomasiologic al limbilor romanice* [14] în 6 volume (*Dictionnaire onomasiologique des langues romanes* (DOLR), 1991-1996), proiect al cercetătorului Henri Vernay, prezentat pentru prima oară la congresul de lingvistică romanică de la Trèves, în 1986 [15, p. 203]. Vernay propune propria structură conceptuală globală ierarhizată, divizată în domenii și câmpuri. Grila sa este mai suplă și permite anumite înlănțuiri ale câmpurilor, astfel încât un concept își poate găsi locul în mai multe câmpuri noționale. De exemplu, *ureche* se găsește atât în câmpul

„Corpul uman și părțile lui”, cât și în câmpul „Senzații fizice” [15, p. 203]. Câmpurile noționale tratate în lucrare aparțin următoarelor domenii: monde abstrait-monde concret, le monde humain, la vie humaine dans son déroulement, l’anatomie humaine (vol. I); domaine psycho-physique, domaine moral et intellectuel (vol. II); adhésion/refus, vérité-contre-vérité, le domaine causal, états et changements d’états, organisation de l’espace (vol. III); relations interhumaines, activité-travail (vol. IV); monde professionnel, monde agricole, eaux et forêts, viticulture (vol. V); subsistance, cuisine et repas, domaine vestimentaire, ameublement (vol. VI).

Un proiect original și ambițios este cel inițiat în 1997 la Tübingen de lingviștii germani Andreas Blank și Peter Koch. Este vorba de *Dicționarul etimologic și cognitiv al limbilor romanice* (DECOLAR), care are drept scop să prezinte denumirile părților corpului omenesc, ale funcțiilor și calităților lor, precum și ale percepțiilor senzoriale, intelectuale și emoționale ale omului, să indice etimologia lor și să le clasifice după strategiile de denominare (semnul motivant care le-a generat și procedeele denominative) [16, 17]. Deși acoperă un cadru conceptual destul de restrâns, dicționarul deschide calea pentru o onomasiologie cognitivă diacronică (etimologie cognitivă) [17].

Dicționarele ideografice pot servi drept sursă pentru o mai bună cunoaștere a vocabularului unei limbi. Deseori ele sunt utilizate în scopuri didactice, pentru însușirea unui număr cât mai mare de unități lexicale și actualizarea lor ulterioară în vorbire, în special în predarea limbilor străine. Nu în zadar, multe dicționare elaborate după principiul onomasiologic sunt bi- sau plurilingve [18, 19, 20, 21].

Lexicografia românească cunoaște câteva lucrări de acest tip: *Dicționar analogic* de Ștefan Florescu (București, Editura Universul, 1938, 141 p.), *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române* de Marin Bucă, Ivan Evseev, Francisc Király, Dumitru Craioveanu, Livia Vasiliuță (București, Editura Științifică și Pedagogică, 1978, 479 p.), *Dicționar tematic al limbii române* de Marin Bucă (București, Editura Vox, 2000, 351 p.). În prezent la sectorul de Lexicologie și Lexicografie al Institutului de Filologie al AȘM este în proces de elaborare *Dicționarul explicativ tematic al limbii române*.

Reflectarea organizării ierarhice a lexicului în dicționarele ideografice confirmă caracterul său sistemic.

Referințe bibliografice

1. Evseev I., Șerban V. *Vocabularul românesc contemporan*. Timișoara: Facla, 1978.
2. Saussure F. de. *Cours de linguistique générale*. Paris, 1995.
3. Bahnaru V. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008.
4. Dumeniuc I. Z., Matcaș N. G. *Introducere în lingvistică (cu elemente de lingvistică generală)*. Chișinău: Lumina, 1980.
5. Bidu-Vrânceanu A., Forăscu N. *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română (Polisemie, sinonimie, antonimie, câmpuri)*. Timișoara: Facla, 1984.

6. Moscal D. *Viziuni structurale asupra lexicului înainte de teoria câmpurilor lexicale elaborată de Jost Trier* // „Philologica Jassyensia”, An VII, Nr. 1 (13), 2011, p. 97-105.
7. Степанов Ю. С. *Основы общего языкознания*. Издание второе, переработанное. Москва: «Просвещение», 1975.
8. Ducháček O. *Précis de sémantique française*. Brno, 1967.
9. Ostrá R. *Structure onomasiologique du travail en français (Etude diachronique d'un champ conceptuel)*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1974.
10. Bidu-Vrănceanu A., Forăscu N. *Limba română contemporană: lexicul*. București: Humanitas Educațional, 2005.
11. Ricken U. *Observații asupra onomasiologiei* // LR, IX, 1960, nr. 4, p. 3-23.
12. [http://www.enzyklopaedie.ch/dokumente/onomasiologie_folder/Hallig-vWartburg % 20REISE.pdf](http://www.enzyklopaedie.ch/dokumente/onomasiologie_folder/Hallig-vWartburg%20REISE.pdf)
13. Даниленко В. П. *Идеографическая картина мира* // Даниленко В. П., Даниленко Л. В. *Основы духовной культуры в картинах мира*. Иркутск, 1999. [http://old.islu.ru / danilenko/kartiny/kartin.htm](http://old.islu.ru/danilenko/kartiny/kartin.htm)
14. Vernay H. *Dictionnaire onomasiologique des langues romanes: DOLR*. Tübingen: M. Niemeyer, 1991-1996. <http://www.worldcat.org/title/dictionnaire-onomasi- ologique-des- langues-romanes-dolr/oclc/ 26589311>
15. Chambon Jean-Pierre. Recenzie la *Henri Vernay*. – *Dictionnaire onomasiologique des langues romanes (DOLR). II : Domaine psycho-physique, domaine moral et intellectuel*. Tübingen, Niemeyer, 1992 // *Cahiers de civilisation médiévale, Année 1995, Volume 38, Numéro 150*, p. 203-205. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/narticle/cmed_0007-731_1995_num_38_150_2614_t1_0203_0000_2
16. Gévaudan P., Koch P. *DECOLAR Dictionnaire étymologique et cognitif des langues romanes. Les parties du corps humain. Manuel théorique et pratique*. Tübingen, 2011, 46 p. <http://www.decolar.uni-tuebingen.de/p/manuel.php>
17. Blank A., Koch P. *Onomasiologie et étymologie cognitive: l'exemple de la tête* // *Actas do 1º Encontro Internacional de Linguística Cognitiva*. Oporto: Faculdade de Letras, 1999. p. 49-71. <http://ler.lettras.up.pt/uploads/ficheiros/4476.pdf>
18. Ragoncsa L. *English-Hungarian Thematic Dictionary*. 2011. <http://hunlang.files.wordpress.com/2011/12/english-hungarian-thematic-dictionary.pdf>
19. Ramík D. M. *Dictionnaire wallisien*. <http://dominicweb.eu/fr/fakauvea/tematicke-slovniky-a-fraze>
20. Riedenauer B. *Dicționar italian-român tematic*. București: Niculescu, 2003.
21. Oprețoiu E., Roșu D. *Dicționar tematic francez-român-englez*. București: EduSoft, 2006.

Institutul de Filologie
Institutul de Relații Internaționale din Moldova
(Chișinău)

Elena Constantinovici

REALIZAREA DISTINCȚIILOR ASPECTUALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Discuțiile referitoare la aspectul verbal în limba română [Poghirc, p. 17-22; Bolocan, p. 74-80; Vințeler, p. 81-92; Ivănescu, 1957, p. 23-61; Mișan, 1969, p. 265-278], purtate până la apariția ediției academice a *Gramaticii limbii române* în două volume în 2005, au contribuit la expunerea într-o manieră clară a punctului de vedere privind inexistența aspectului verbal ca o categorie gramaticală. Este clar că aspectul ca sistem nu există în limba română. Chiar dacă româna a moștenit reminiscențe ale aspectului latin: gruparea timpurilor în **infectum** și **perfectum**, opoziția de aspect între ele nu este relevantă. Dar, după cum se menționează în lucrările ce tratează această problemă, opoziția aspectuală „nu a dispărut cu totul. Astfel, imperfectul – timp prin excelență durativ – are la verbele momentane ca sens o valoare iterativă (atunci când nu ține locul unui condițional sau când nu exprimă simultaneitatea cu altă acțiune momentană. Într-o frază ca *mergeam pe drum și cădeam*, imperfectul e normal pentru o acțiune durativă ca *a merge*, dar el dă o valoare de iterativ verbului *a cădea*, momentan ca înțeles”. [Poghirc, p. 20] Plus la aceasta, în limba română sunt o serie de verbe care redau nuanțe de aspect prin sensul lor. La cele menționate mai sus se mai pot adăuga: *a trimite – a primi, a urmări – a prinde, a merge – a ajunge, a arunca – a lovi, a sparge* etc. Nuanțele de aspect se păstrează, dar nici aceste verbe nu țin de categoria gramaticală a aspectului, care este una din cele mai caracteristice categorii ale sistemului verbal al limbilor slave. Întrebarea dacă verbele de origine slavă, împrumutate masiv de limba română, au mai păstrat ceva din categoria aspectului slav, a căpătat răspuns negativ. Cu toate că verbele românești de origine slavă au făcut parte dintr-unul din cele două aspecte, aceste verbe, „pătrunzând în limba română au devenit verbe românești și au pierdut posibilitatea de a dezvolta categoria aspectului”. [Vințeler, p. 84]

Prin definiție, *aspectul* arată deosebirile în modul de prezentare a desfășurării acțiunii și își găsește expresia într-un sistem de forme gramaticale opozitive ale aceluiași verb la perfect și imperfect (обработатъ – обрабатывать) sau în opoziția unor verbe deosebite (посидеть – сидеть). [Бондарко, Буланин, p. 11] În limbile care o posedă (cea mai ilustrativă pentru noi este limba rusă), categoria aspectului cuprinde toate cuvintele din clasa verbului în sensul că nu există verb care să nu exprime aspectul. S-a și emis ideea că în limba rusă toate verbele au sens aspectual, însă nu toate îl exprimă prin serii opozitive. [Авилова, p. 20] În limba română există un singur exemplu asemănător *a adormi – a dormi*, primul denumind o acțiune momentană, iar al doilea – o acțiune durativă. Deci în limba română, lipsind mijloacele formale, morfematice care marchează opoziția dintre aspecte în cadrul aceluiași lexem, nu se poate vorbi despre categoria

gramaticală (morfologică) a aspectului. Cercetătorul A. Mișan menționează că „Limba română nu are aspect verbal asemănător celui din limba rusă. Nimic din ceea ce există în limba rusă cu privire la aspectul verbal nu se poate întâlni în verbul românesc”. [Mișan, 1978, p. 157] Totuși se poate vorbi despre exprimarea aspectului și în limba română, dar prin alte mijloace decât cele strict gramaticale, proprii sistemului verbal rusesc.

O noțiune înrudită cu aspectul verbal este *Aktionsart*. Deși acestea sunt categorii diferite: aspectul este o categorie gramaticală, iar *Aktionsart* este o categorie lexicală, ele au fost mult timp confundate. În prezent, se face distincție între aceste categorii, deoarece categoria morfologică a aspectului cuprinde toate cuvintele din clasa verbului, opoziția aspectuală se relevă în interiorul aceleiași lexeme, în cadrul aceluiași sens lexical, iar sistemul de opoziții are caracter paradigmatic, adică regulat. *Aktionsart* nu formează opoziții paradigmatic, reprezintă „grupări semantice de verbe care se delimitează pe baza comunității tipului desfășurării acțiunilor verbale”. [Маслов, p. 10; Бондарко, Буланин, p. 11] Pentru *Aktionsart* este caracteristică lipsa morfemelor, a unor mărci specifice pentru anumite tipuri de *Aktionsart* și imposibilitatea de a forma opoziții de largă cuprindere ca în cazul categoriei aspectului. [Mișan, p. 269]

Odată cu apariția în 2005 a *Gramaticii limbii române* (vol. I, *Cuvântul*; vol. II, *Enunțul*) lucrurile s-au clarificat, în sensul că se recunoaște existența în limba română a unei categorii specifice verbului „care dă seama de structura intervalului de desfășurare a procesului comunicat prin grupul verbal. Aspectul interferează cu timpul, dar nu este o categorie deictică: aspectul este indiferent la plasarea / fixarea procesului față de momentul enunțării”. [GA, vol. I, p. 449] De acum încolo, se poate afirma cu certitudine că opoziția gramaticală perfectiv-imperfectiv, *Aktionsart*, precum și o serie de mijloace ale limbii care participă la exprimarea felului sau modului desfășurării acțiunii (cuvintele care exprimă prin sensul lor: repetarea acțiunii, durata acțiunii, caracterul continuu sau discontinuu al acțiunii, caracterul momentan al acțiunii, tempoul desfășurării acțiunii) – toate aceste mijloace constituie *categoria funcțional-semantică a aspectualității*, prin care se exprimă practic toate nuanțele de aspect, dar mijloacele de expresie nu sunt în totalitate paradigmatic. Ca și temporalitatea, această categorie funcțional-semantică are centru și periferie. Centrul îl constituie categoria morfologică a aspectului (în română este reprezentată de opoziția *perfectiv-imperfectiv* și interferează cu timpul), iar periferia – *Aktionsartul* și celelalte mijloace. Recent, problematica aspectuală a fost abordată de către Tatiana Luchian în teza de doctorat *Categoria funcțional-semantică a aspectualității în limba română*, unde faptele au fost analizate în lumina ultimelor cercetări, iar rezultatele vin să lămurească o dată în plus statutul categoriei aspectualității în limba română, constituind o contribuție relevantă în această problemă. Cu părere de rău, teza nu a fost publicată. Se poate consulta doar rezumatul tezei. [Luchian, 2007] Cercetătoarea Claudia Cemârtan, pentru a proba existența clară, după opinia d-ei, a *categoriei gramaticale* a aspectului în limba română, menționează că „aspectul verbal românesc este chiar mai regulat (*subl. noastră*) decât cel rusesc, el cuprinzând întreaga paradigmă a verbului”. [Cemârtan, p. 453] Această afirmație are la bază ideea sincretismului

semnelor limbii, adică exprimarea mai multor sensuri gramaticale printr-un singur morfem. Cu alte cuvinte, conform opiniei sus-menționate, odată cu exprimarea sensurilor gramaticale temporale, fiecare verb din limba română ar exprima și aspectul. Ideea pare incitantă și merită a fi luată în seamă. Însă, ca toate ideile noi, ea invită la prudență în sensul că nu trebuie să se piardă totuși din vedere specificul aspectului în limba română, și anume că valorile aspectuale exprimate de multe verbe din limba română sunt de ordin lexical și „se datoresc nu timpului ca atare, ci sunt determinate de conținutul semantic al verbelor și de context”. [Jordan, Guțu, p. 227]

În fine, cercetările de viitor vor mai clarifica lucrurile. Important este că în limba română la marcarea felului în care se desfășoară acțiunea verbului în ceea ce privește **durata și gradul de realizare** a procesului exprimat de verb, precum și **stadiul** în care se află acest proces concurează diverse mijloace [Poghirc, p. 17-18], formând împreună categoria funcțional-semantică a aspectualității.

a) Din punctul de vedere al **duratei**, în limba română se deosebesc două grupuri de verbe care o marchează prin însăși semantica lor:

♦ **verbe durative:** *a dura, a continua, a arde, a dormi, a gândi, a merge, a urma, a rămâne, a căuta, a urmări, a face, a se juca, a înota, a dăinui, a pluti, a traversa* etc. Aceste verbe exprimă un proces pe care-l prezintă în desfășurare fără să indice momentul de început sau de sfârșit al acțiunii. Tot aici ar putea fi clasate și verbele existenței și stării: *a fi, a exista, a trăi, a se afla, a lipsi, a asista, a deveni, a se face, a amurși* etc.

♦ **verbe momentane:** *a adormi, a ajunge, a aprinde, a frige, a cădea, a muri, a găsi, a lovi, a prinde, a sparge, a izbucni*. Aceste verbe exprimă un proces de durată foarte scurtă sau care se produc brusc, instantaneu.

b) Din punctul de vedere al **gradului de realizare** a acțiunii se deosebesc:

♦ **verbe imperfective** care exprimă un proces în desfășurare indicând ideea unei continuități fără referire la încheierea acțiunii. V. Vinogradov definește foarte exact acest sens aspectual: „exprimarea unei acțiuni în desfășurarea sa, nestingerită de ideea limitării procesului ca întreg”. [Виноградов, p. 498] De exemplu: *a studia, a cerceta, a lucra, a se plimba, a se ocupa, a se distra, a ține, a se uita, a privi* etc. O. Vințeler menționează că din lipsa aspectului, a corelației perfectiv / imperfectiv, imperfectivitatea este mai voalată în limba română, ea se află la periferia aspectualității, iar procesul denotativ al acțiunii este redat doar din punct de vedere lexical și nu lexicogramatical. [Vințeler, p. 86]

Din punct de vedere semantic, verbele imperfective (mai ales, cele împrumutate din limbile slave) sunt:

– verbe de acțiune din grupul „verba dicendi”: *a vorbi, a cleveti, a glumi, a hohoti, a huli, a se sfâdi, a șopti, a tălmăci, a se fâli, a pâri*;

– verbe de stare din grupul „verba sentendi”: *a iubi, a jindui, a scânci, a tânji, a invidia, a se tângui, a greși*;

– verbe de acțiune care denumesc anumite relații ale subiectului față de mediul înconjurător: *a milui, a munci, a sluji, a cinsti, a iscodi, a lovi* etc.;

– verbe care exprimă acțiuni fizice: *a clădi, a construi, a cosi, a croi, a îmblăți, a stropi, a târâi*; sau care se referă la ocupația, îndeletnicirile subiectului: *a învăța, a studia, a judeca, a fi pasionat de..., a se odihni* etc.

♦ **verbe perfective** care exprimă acțiuni încheiate, privite ca un întreg indivizibil, indicând obținerea unui rezultat. Acțiunile exprimate de verbele perfective nu pot fi segmentate în fraze izolate: *a sparge, a descoperi, a sigila, a obține, a se rătăci, a scăpa, a năpădi, a izbi, a izbuti, a otrăvi, a păgubi, a plămădi, a omori* etc.

Deosebirea dintre aspectele imperfectiv și perfectiv este explicată de către V. Isacenko: „Exprimând procesul cu ajutorul formei de imperfectiv, vorbitorul se află, într-un fel, în interiorul însuși al procesului. El nu vede nici începutul, nici sfârșitul și, ca atare, nu poate exprima acest proces ca pe un fenomen compact, integral. Punctul de vedere al vorbitorului în acest caz poate fi comparat cu cel al unui participant la manifestația de 1 Mai. Acesta se mișcă cu mulțimea, el nu vede nici începutul, nici sfârșitul coloanei. Exprimând procesul cu ajutorul formelor aspectului perfectiv, vorbitorul se află în afara procesului exprimat de forma verbală; prin urmare, el privește procesul în ansamblul său, ca un tot întreg. Punctul de vedere al vorbitorului în acest caz amintește de cel al persoanelor care în timpul manifestației stau la tribună: ei văd și începutul, și sfârșitul coloanei”. [Исаченко, p. 133]

Mutatis mutandis, această explicație se potrivește și pentru exprimarea caracterului imperfectiv – perfectiv în limbile care nu au aspectul ca o categorie gramaticală. Diferența dintre perechile: *a ține – a scăpa; a urmări – a prinde; a studia – a descoperi* este evidentă în enunțurile următoare: *N-am ținut bine vaza și am scăpat-o; Anchetatorul l-a urmărit pe infractor până l-a prins; Cercetătorii au studiat etiologia bolii și au descoperit un antidot*. Implicând și ideea de durată, verbele imperfective (*a ținut, a urmărit, au studiat*) exprimă procesul din interior, iar cele perfective, implicând ideea unei acțiuni încheiate (*am scăpat, a prins, au descoperit*) exprimă procesul din exterior. La fel și în exemplele: *Profesorul a examinat lucrările elevilor și a anunțat rezultatele; El admira marea și a observat o corabie în larg; Ion se uita la televizor și l-a zărit pe colegul său; Jucându-mă cu becul, l-am spart*, nuanțele aspectuale imperfectiv / perfectiv sunt cât se poate de clare.

Un argument care să întărească afirmația de mai sus trebuie căutat în capacitățile combinatorii ale acestor verbe cu alte mijloace ale temporalității. E lesne a observa că verbele imperfective, care nu fixează limitele procesului, se pot combina cu elemente ale temporalității ce indică durata: *Profesorul a examinat timp de o jumătate de zi lucrările...; El admira de o oră marea...; Ion se uita de la ora nouă la televizor...; Jucându-mă câțva timp cu becul...* Verbele perfective, dimpotrivă, nu pot fi folosite în asemenea contexte:

- * *a anunțat timp de o jumătate de zi rezultatele;*
- * *a observat un ceas o corabie;*
- * *l-a zărit cinci ore pe prietenul său;*
- * *am spart becul cinci minute.*

Numărul de exemple ar putea fi completat: *Ea a mers toată ziua până a ajuns; Polițiștii l-au urmărit trei săptămâni și l-au prins; Am căutat mult timp cartea aceasta și iată, am găsit-o.* Ultimul exemplu demonstrează că verbele perfective, exprimând o acțiune de scurtă durată, momentană și încheiată se combină cu elemente ale temporalității care exprimă o acțiune ce se desfășoară mai mult sau mai puțin instantaneu: *Profesorul a anunțat în aceeași clipă rezultatele; Deodată a observat o corabie; L-a zărit o secundă pe prietenul său; Uite, am spart becul; A ajuns la ora zece; Polițiștii l-au prins la cinci dimineața etc.* Așa cum verbele examinate ca perfective sunt în majoritatea lor și momentane, aceleași considerații sunt valabile și pentru verbele momentane. Când cineva spune: *Am găsit un portmoneu*, nu întrebăm *cât timp?* ci *când* sau *unde?* Deci extensiunea verbului admite un element al temporalității care indică timpul precis sau, cel puțin, timpul aproximativ: *Am găsit un portmoneu ieri lângă magazin.* Cu toate că *ieri* exprimă un interval mare aceste este perceput ca un moment.

E interesant de urmărit compatibilitatea valorilor aspectuale cu nuanțele semantice ale verbelor. Nu și-au pierdut actualitatea comentariile făcute în această problemă de Al. Graur. Analizând verbele *a arde* și *a frige* întrebuițate intransitiv: *Îmi arde obrazul; Fierb de nerăbdare* și tranzitiv: *Ard niște hârtii; Fierb apa*, Al. Graur face o subtilă observație: ca verbe intransitive, ele nu pot fi folosite la perfectul compus – **Obrazul mi-a ars; *Am fiert de nerăbdare.* Explicația este judicioasă: verbele de stare prezintă o situație „care durează, fără să avem în vedere un rezultat, pe când cele tranzitive exprimă o acțiune dusă până la un termen: *ard hârtiile* (și, transformându-le în cenușă, voi înceta această activitate), *fierb apa* (și, ajungând la temperatura de 100 de grade, voi retrage-o de pe foc). De aceea tranzitivele pot fi folosite la orice timp, iar verbele de stare numai la prezent și la imperfect, timpuri specifice pentru durată”. [Graur, 1969, p. 326] Dacă se folosesc la perfectul compus, ele cer o determinare circumstanțială: *fruntea mi-a ars toată ziua, trei ore am fiert de nerăbdare.*

Observația este valabilă pentru majoritatea verbelor de stare al căror sens de bază este durată. Chiar dacă circumstanțialul nu este actualizat, prezența lui este implicată de valența verbelor. Eliminând circumstanțialul din enunțul: *Ploaia a durat trei zile* obținem un enunț reperat în limba română: *Ploaia a durat*, dacă nu e nevoie de precizat intervalul de timp al desfășurării acțiunii. Deci nuanțele aspectuale de perfectiv și imperfectiv ca, de altfel, și a celor menționate mai jos se concretizează în context.

c) Pe lângă aceste valori aspectuale principale, limba română redă și **stadiul** în care se află acțiunea exprimată de verb sau modul în care se desfășoară. Din acest punct de vedere, se deosebesc:

◆ **verbe incoative** care indică momentul inițial al acțiunii: *a începe, a porni, a prinde, a se apuca, a purcede* etc.

◆ **verbe terminative, finitive** care indică sfârșitul acțiunii: *a înceta, a termina, a sfârși, a mântui, a conțeni, a se opri* etc. [Savin-Zgardan, p. 55-60]

◆ **verbe iterative** care indică o acțiune repetată: *a tremura, a se legăna, a repeta, a clătina, a clipi, a dârdâi, a pulsa* etc.

Verbele incoative și terminative nu au predilecții contextuale. Ele pot fi folosite la toate timpurile și se pot combina cu toate mijloacele lexicale ce le întregesc sensul. Uneori se pot combina cu același lexem: *Abia (acum, chiar acum, adineaori) încep, am început lucrul* și *Abia (acum, chiar acum, adineaori) am terminat lucrul*. Alteori aceste verbe sunt mai selective față de specificatorii lexicali. Verbele incoative se pot combina cu adverbe ce determină o acțiune din cele trei planuri temporale – trecut, prezent și viitor – precum și cu adverbele ce determină acțiuni durative: *Ieri (astăzi, mâine, întotdeauna, oricând, întruna), am început (încep, voi începe, începeam) lucrul*. Verbele terminative sunt compatibile cu adverbe ce determină acțiuni din cele trei planuri temporale, dar nu se pot combina cu adverbe ce determină acțiuni durative: **Întruna, mereu, neîncetat am terminat lucrul*. De asemenea, verbele în cauză sunt selective față de adverbele *de acum* și *deja*. Verbele incoative se combină cu adverbul *de acum*, care indică începutul unui interval de timp, iar verbele terminative – cu adverbul *deja*, care indică sfârșitul unui interval de timp: *De acum am început lucrul; Deja am terminat lucrul*.

Verbele iterative, de asemenea, nu sunt selective față de ambianța contextuală. Ele pot fi folosite la orice timp și se pot îmbina cu orice elemente ale temporalității compatibile: *Bolnavul tremură, a tremurat, tremura, va tremura toată ziua; Bolnavul a început a tremura, a încetat să tremure etc.* Sunt excluse doar elementele incompatibile din punct de vedere semantic: **Tremură ieri, *a tremurat mâine, *va tremura ieri*.

Din cele expuse până acum, se poate trage concluzia că redarea distincțiilor aspectuale în limba română de face prin diverse mijloace. Verbele care prin semantica lor exprimă felul desfășurării acțiunii în timp sunt niște elemente lexicale care au păstrat posibilitatea de a exprima diverse nuanțe aspectuale necesare pentru claritatea mesajului. Sunt mai bine păstrate nuanțele durative și momentane, cele durative având tangențe clare cu imperfectivitatea. Celelalte distincții aspectuale își selectează mijloacele de exprimare din cadrul categoriei funcțional-semantice ale aspectualității, categorii care se conturează tot mai clar în limba română.

Referințe bibliografice

Bolocan Gh. *Despre traducerea aspectelor verbale din limba rusă în română*. // Limba română, 1959, nr. 3.

Cemârtan C. *Aspectul verbal în limba română: există sau nu?* În: Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” (Chișinău-Suceava-Cernăuți), ediția a XI-a. Chișinău, 12-14 mai 2011. Normă – sistem – uz: codimensionare actuală, vol. I. Chișinău, 2012.

Gramatica limbii române, vol. I, *Cuvântul*. București, Editura Academiei Române, 2005.

Graur Al. *Urme de aspect în românește* // Limba română, 1969, nr. 4.

Iordan I. Guțu-Romalo V., Niculescu A. *Structura morfologică a limbii române contemporane*. București, 1967.

Ivănescu Gh. *Le temps, l'aspect et la durée d'action dans les langues indo-européennes* // Mélanges linguistiques publiées à l'occasion du VIIIe Congrès international de linguistes à Oslo, 5-9 août 1957. București, 1957.

Luchian Tatiana. *Categoria funcțional-semantică a aspectualității în limba română*, autoreferat. Chișinău, 2007.

Mișan A. *Categoria gramaticală a aspectului verbal*, I // Cercetări de lingvistică, XIV, nr. 2, 1969.

Mișan A. *Aspectualitatea verbală în rusă și română*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 1978.

Poghirc C. *Cu privire la aspectul verbal în limba română* // Limba română, 1953, nr. 6.

Vințeler O. *Cu privire la nuanțele de aspect ale verbelor românești de origine slavă* // Studii și cercetări lingvistice, 1969, nr. 1.

Savin-Zgardan A. *Câmpul funcțional-semantic al categoriei Aktionsart în limba română* // Revistă de lingvistică și știință literară, 1996, nr. 1.

* * *

Авилова Н. С. *Вид и семантика глагольного слова*. Moscova, 1976.

Бондарко А. В. Буланин Л. Л. *Русский глагол*. Leningrad, 1967.

Виноградов И. И. *Русский язык*. Moscova-Leningrad, 1947.

Исаченко А. В. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология*, часть 2. Bratislava, 1960.

Маслов И. К. *Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании* // Вопросы глагольного вида. Moscova, 1962.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Alexandru Dârul

VARIETATEA DE OPOZIȚII „ACOPERITE” DE ANTITEZA NEGAȚIE-AFIRMAȚIE

Prin tradiție s-a stabilit că prin mijlocirea negației se exprimă un singur tip de opoziție – negativ-afirmativ. Mai mult, se obișnuiește a relața că prin mijlocirea operatorului negativității se descriu enunțurile negative „izolat” de cele asertive.

Faptul că studierea opoziției negativ-asertive (în continuare – ONA) se reduce în fond la examinarea contraargumentului opozitiv marcat ce conține componenta sa un marker negator s-ar explica și prin faptul că în lucrările de filosofie, psihologie, logică... se obișnuiește a utiliza numai termenul *negație* și acela doar cu sens de „contradictoriețate”.

De altfel afirmația din filosofie cum că în ONA prin contraelementul negativ se exprimă contrarietatea (противоположность) nu e chiar adevărat. O mărturisesc și unele forme negative la imperativ care pot avea și echivalente asertive. Compară, de exemplu: *Nu striga! – nu țipa! – Vorbește normal. Nu scânci! – Taci! Nu te opri. – Continuă. Nu există. – Lipsește.*

În legătură cu aceasta apare în filosofie și logică problema așa-numitelor acte negative, problemă luată în discuție și de Gheorghe Ștefanov, ceea ce face să se pună problema dată în corelare, după opinia autorului acestui mod de tratare, cu noțiunile de „lipsă”, „omitere”, „evitare”, „retenție”, „reținere” etc. În urma examinării unor pilde dintr-o limbă naturală care, după opinia autorului, ar părea că îndreptățesc legitimitatea unui astfel de mod de tratare a aspectului semantic al elementului opozitiv negativ din opoziția negație-afirmație, autorul ajunge la concluzia de a supune îndoielii încercarea de a lua în discuție problema dată.

Autorul nu exclude însă o altă modalitate de a interpreta lucrurile. Și, de bună seamă, pare că ar fi necesar să se facă distincție dintre conținutul unei acțiuni – a unui eveniment sau a unei stări de lucruri – și descrierea acestui conținut – a expresiei lingvistice.

Cu toate că s-au întreprins mai multe încercări de a defini așa-numitele acte negative, ceea ce sub aspectul limbii ar însemna enunțuri prin care s-ar exprima „acțiuni negative”, acestea nu s-au încununat de succes. Și aceasta cu toată importanța pe care o îndeplinește în limbă opoziția negativ-afirmativă. De altfel, Gheorghe Ștefanov consideră că în ce privește limba naturală aici s-ar putea vorbi despre „acțiune opozitivă” [Ștefanov, p. 9].

Referindu-se la locuțiunea terminologică *acte negative*, Gheorghe Ștefanov în lucrarea menționată ține să relateze că în lucrările filosofice aceasta este mai des utilizată cu sensul „lipsă”, „omitere”, „evitare”, „reținere”, „dezaprobare”. De altfel, aceste numeroase denumiri-titluri (și acestea nici pe departe epuizabile) prin care sunt notate

așa-numitele acte negative (opozițiile exprimate prin ONA) se explică prin faptul că opoziția contrarie și/sau contradictorie, adică sensul acesteia, va depinde de semnificația asertivă a fondului împreună cu care se și formează cuplul ONA.

Or, se știe că opozițiile constituie esența structurii limbii, fapt menționat în mai multe rânduri de F. de Saussure. Anume pe opoziția negativ-afirmativă într-un fel sau altul se sprijină orice opoziție. Astfel că opoziția negativ-asertivă, manifestându-se la toate nivelele limbii, intră în corelare cu multiplele și variatele categorii gramaticale.

De altfel, urmează să fie subliniat faptul că opozițiile contradictorii nu există între subiect și predicat, în parte, ci în structura judecății (sau a formei de tip judicativ): „judecata ca atare, după cum subliniază Georgescu, este posibilă numai întrucât apare contradicția între subiectul ca identic cu sine și subiectul ca diferit de sine, contradicție ce apare numai prin punerea predicatului ca esență a subiectului” [Georgescu, p. 220].

Dar corelarea dintre subiect și predicat (agent și acțiune) se înscrie printre cele două modalități de bază de actualizare – nominativă și comunicativă – privind realizarea prin mijloace de limbă a principiului combinării. Cea mai simplă determinare, bazată pe principiul combinării, fundamentat pe corelarea a două substantive ce numesc două obiecte, în parte, la nivel denominativ, este cea apozitivă (d.e., *inginerul Vasile, Popa Oșlobanu, bunică Nastasia*). Dar aceste raporturi determinative, spre deosebire de altele, nu pot avea relații opozitive negative. De exemplu, nu se spune **inginerul nu (ne-) Vasile; *Popa nu (ne-) Oșlobanu; *bunica nu (ne-) Nastasia*. Deși aceste opoziții apar la îmbinări denominative determinative, construite cu adjective (a se compara: *apă (gazată / carbonizată / necarbonizată; lege constituțională / neconstituțională; supă gustoasă / negustoasă*).

Or, îmbinările mai sus înșirate, bazate pe relații apozitive, admit o asemenea opoziție la nivelul enunțiativ-comunicativ, aici ca element relațional apărând verbul copulativ (a se compara: *Vasile este inginer. – Vasile nu este inginer; Oșlobanu este popă. – Oșlobanu nu este popă; Nastasia este bunică. – Nastasia nu este bunică*). E vorba de relația de existențialitate, care este prezentă în tot felul de îmbinări, fapt menționat de Susov (Сусов, p. 59). De asemenea și despre *descripție* ca mod de actualizare (idem, p. 108 și urm.), la care se adaugă actualizarea *determinantă*, considerată complexă, și acestea pe fundalul actualizării neutre (ibidem).

Drept caracteristică (actualizare) atributivă un loc deosebit printre structurile actualizatoare, care pot admite ONA, poate servi de asemenea raportul de apartenență, acesta fiind reprezentat printr-un nume – substantiv la genitiv sau printr-un adjectiv pronominal, posesiv (d.e., *Grebla lui Ion, Grebla mea, Grebla vecinului, Grebla popei – Grebla este a lui Ion / a mea / a vecinului / a popei*)... Și în situațiile date numai structurile predicative pot corela cu structurile negative respective (a se comp.: *Grebla nu este a lui Ion; Grebla nu este a mea; Grebla nu e a vecinului; Grebla nu-i a popei*). Faptul acesta determină starea de lucruri din gramatica tradițională, conform căreia la determinative sunt trecute doar structurile asertive. Fără să ignorăm modalitatea de tratare tradițională, în articolul de față se va insista asupra necesității de a susține concepția conform căreia actualizarea este un fenomen mult mai cuprinzător decât s-a stabilit prin tradiție.

Există și îmbinări nominale a căror actualizare se manifestă numai sub aspectul asertiv (pozitiv). E cazul de grupări de tipul: *o casă, casa, casa ta, casa a doua, casa de dincolo, casa din deal, casă nouă, casă înaltă, casa lui Ion*. Deși în unele limbi, ca în (limba) rusă, de exemplu, unele din acestea ar părea că dispun și de aspecte negative (a se compara: *не твой дом; не второй дом; не новый дом; невысокий дом; не Ванин дом*). Lucrurile se explică prin faptul că verbul copulativ, verbul cu semnificație de existență, n-are forme speciale la indicativ prezent. Aceasta se observă ușor, comparând prezentul cu trecutul (cf., *не твой дом – дом был не твой; не второй дом – не был вторым домом, не новый дом – дом не был новым; не высокий дом – дом был невысоким*).

Tipurile de determinări actualizatoare, fiind destul de variate și diverse în aspectul lor asertiv, fac să se deosebească respectiv și multiple actualizatoare negative. Totodată, pare necesar a se sublinia că drept actualizatori speciali, neutri sub aspectul semnificației determinante, se deosebește grupa determinanților ca integratori ai numelui în text (GALR, *Сусов*) care sunt lipsiți de funcție atributivă atât sub aspect asertiv, cât și negativ.

Deci între determinanții actualizatori propriu-ziși și determinanții actualizatori atributivi și dinamici atât sub aspect asertiv, cât și negativ, ar părea că există deosebiri vădite, totuși uneori această deosebire nu este chiar atât de pronunțată. În parte, sunt trecute la determinanți propriu-ziși determinările cantitative, demonstrative etc. într-o serie de lucrări, printre care și GALR, *Сусов* ș.a.

Astfel că atunci când se vorbește despre actualizare, atât sub aspect asertiv, cât și negativ, urmează să se insiste asupra faptului că aceasta are loc atât la nivelul denominării (unui substantiv-obiect i se atribuie [/ „i se descoperă”] o trăsătură imanentă, asertivă și (/sau) negativă, cât și la nivel comunicativ-sintactic (subiectul se prezintă drept denumire a obiectului, iar predicatul – drept caracteristică (asertivă sau negativă) dinamică a acestui obiect (a se vedea, în parte, *Сусов*, p. 56).

Totodată actualizarea poate fi privită și din perspectiva aplicării reimei la temă, modalitate de tratare utilizată de Moskal'skaia. Modalitatea aceasta nu este însă acceptată de Susov.

De fapt, Susov, la enunțurile de tipul: *Pălăria e a lui Ion; Cartea e a mea; Vinul este din Georgia; Verigheta e de aur* etc., mai adăugând structuri de tipul: *Leipzig este un oraș mare. Vasile este docent. Ion este turc.*, încearcă totodată să întrevadă între ele și unele deosebiri (ibid., p. 62). Deosebirile, după opinia autorului, vin să se suprapună unor structuri relaționale comune. Or, deosebirile dintre tipurile de structuri asertive menționate le avem și în structurile negative ale acestora. A se compara: *Verigheta nu e de aur. – Vasile nu este docent; Vinul nu este din Georgia. – Leipzig nu este oraș mare; Pălăria nu e a lui Ion. – Ion nu e turc.*

Lucrurile se prezintă mult mai complicat în situațiile când verbul este polivalent. (Despre alte tipuri de raporturi în situații când structurile se construiesc cu verbul predicat polivalent a se vedea: *Сусов*, p. 64-65).

De altfel, despre modul de actualizare a numelui ne dăm mai bine seama în îmbinarea (în grupul) de cuvinte, după cum s-a menționat *supra*, deși în GALR se relatează

că determinantele asertive și negative sunt elementele prin care numele este integrator al numelui substantiv în enunț. Pur și simplu, urmează a se insista asupra faptului că în îmbinare se face mai bine simțit (actul) procesul de actualizare, determinantul, prezentându-se fie sub aspect asertiv, fie negativ.

Există o deosebire vădită între îmbinările substantivale și celelalte grupuri, întrucât cele substantivale cer o determinare atributivă, pe când celelalte – o determinare completivă.

E și natural că vor apărea nuanțe semantice diverse ce se vor obține în structurile, negativ marcate, interogative, prohibitive, deziderative, exclamative etc. și aceasta pe fundalul opozitiv al structurilor negativ-asertive cu verbul predicat la indicativ. Or, este necesar ca acestea, la rândul său, să fie corelate cu astfel de categorii adiacente ca modalitatea, intonația, timpul, accentul, comparația etc. În parte, dacă se vor compara două obiecte din perspectiva înălțimii, de ex., doi munți, se va constata că aceasta se poate face din două perspective: printr-un determinant asertiv sau prin negativ. A se compara: *Muntele A este mai înalt decât muntele B*, sau: *Muntele B nu este mai înalt decât muntele A*. De altfel, faptul că această opoziție poate fi redată și prin intermediul altor mijloace decât indicele demarcativ al negației, fapt ce, în cele din urmă, face ca la mijloacele de exprimare a opoziției negative să fie trecute și o serie de alte elemente lexicale. Chiar în pilda citată se consideră că am avea elemente negative ca, de exemplu: *Muntele B este mai puțin înalt decât muntele A*.

S-a relatat *supra* că printre verbele prin care se exprimă raporturi, inclusiv raporturi negative, un loc deosebit ocupă verbul copulativ *a fi* a cărui semnificație „existență” se conține în orice verb. Și totuși, se întâlnesc unele enunțuri compuse a căror transformare în negative pare a fi irealizabilă. De exemplu, enunțul: *Moșneagul a cules poama din care a făcut vin pe care la ținut trei ani într-un butoi de stejar pe care l-a dăruit rudelor care-l beau la zile mari*, pare a nu se lăsa transformat într-un enunț negativ. A se compara: **Moșneagul n-a cules poama din care n-a făcut vin pe care nu l-a ținut trei ani într-un butoi de stejar pe care nu l-a dăruit rudelor care nu-l beau la zile mari*. În general, urmează a se menționa că pe măsură ce se extind complinirile extensiv-explicative ale enunțului, cu atât mai dificilă se face posibilitatea transformării enunțului respectiv din enunț asertiv în enunț negativ. De altfel același lucru se poate spune și despre posibilitatea de transformare a unor enunțuri negative în asertive. A se compara: *Nu spera și nu ai teamă*. – **Speră și ai teamă*.

De altfel I. Susov vorbește despre partea periferică a enunțului reprezentată, în parte, prin poziția atributelor care sunt slab legate cu raporturile, inclusiv am spune, și raporturile negative dintre temă și remă. Atributele acestea prin poziția periferică, după opinia autorului, pot fi ușor omise fără se „deformeze” structura propoziției. Or, acestea, în cazurile date după convingerea autorului nu vor face parte din determinarea raportuală [Cycob, p. 68]. Deși și aici vom avea situații când prezența atributului va fi necesară pentru determinarea raportuală (de exemplu: *Nu beți apă crudă!*).

Actualizarea raportuală se află în corelare nemijlocită cu subordonarea dintre cuvintele autosemantice, căci actualizarea implică în mod obligator o determinare, iar aceasta implică în mod obligator un atribut, un verb-predicat, o complinire-extensiune.

Ceea ce urmează să fie subliniat este faptul că tipul de dependență-opoziție depinde de o serie întregă de factori de diverse ordine. De exemplu, ONA va fi de un tip în situația textuală când verbul se află la prezent indicativ, de alt tip când se va afla la unul din timpurile trecute indicativ, la un al treilea când se va folosi pe lângă același verb la imperativ etc. A se compara: *El nu este. – El nu era. – El n-a fost. – Dacă n-ai fi fost. – De nu erai tu* etc.

Opoziția depinde de asemenea de caracterul clasei semantice a verbului. A se compara: *Șeful nu era; Muncitorii nu primise leafa; Nu țipați; Copilul nu doarme; Toți erau nemulțumiți; Nimeni nu era (mulțumit) liniștit; Nu călcați iarba! Zarzării n-au înflorit încă.* De altfel unele structuri negative presupun în mod obligatoriu unele compliniri, ca d.e., *Încă n-au înverzit copacii.* De fapt, nuanțele negativ-contrastive sunt determinate, în fond, de semnificația elementului opozitiv asertiv. Aceasta se poate ușor observa comparând sinonimele prin care sunt denumite modalitățile de opoziție contrastivă. În parte, dacă ne vom referi la noțiunea de „prohibiție”, vom stabili că una din semnificațiile de bază aici este noțiunea de „interzicere” – redată printr-o formă verbală negativă imperativă: *Nu striga! Nu vă înghesuți! Nu călcați iarba!*

Astfel că prin substantive-noțiuni, în mod generalizator se redau astfel de noțiuni ca: *prohibiție, oprire, refuzare, renunțare, reprobățiune, repulsie, obiectare, suprimare, interzicere* ș.a.

Cât despre sinonimele noțiunii de „negație” („negare”) prin care am putea încerca să demonstrăm caracterul variat al tipurilor de opoziții negativ-asertive, acestea diferă între ele în conformitate cu tipul categorial al cuvântului însoțit de operatorul negativității. A se compara: *Nu e posibil; acțiune imposibilă; nonposibilitate ...*

Dar această diferență se poate obține și în cadrul aceleiași clase categoriale. În parte, prin diverse verbe la modul imperativ negativ se redau diferite semnificații privind reprobarea, refractarea, respingerea etc. se exprimă neacceptarea de către unul din conlocutori de a i se satisface o cerință, o doleanță, o propunere (la forma asertivă prin verbele respective fără operator negativ se exprimă o cerință, o doleanță, un deziderat, o solicitare). De exemplu, la rugămintea unui participant al dialogului – *Dați-mi și mie niște banane* – conlocutorul poate răspunde printr-un refuz: – *Nu-ți dau pentru că n-am nici eu (pentru că n-am decât trei/ pentru că am numai trei).*

De exemplu, drept răspuns la o anumită propunere, în parte la o adunare a unei colectivități, se ia hotărârea de a nu aproba recomandarea respectivă: *Hotărârea propusă de conducere n-a fost acceptată (a fost respinsă) de adunare.* Or, bunăoară, prin verbul *a reține* poate fi redat sensul ce se conține într-o expresie verbală negativă de tipul: *Muncitorilor li s-a reținut (nu li s-a plătit) leafa.*

Prin construcția cu verbul *a interzice* se redă semnificația exprimată prin construcția verbală negativă *a permite, a da voie (cuiva)*, ca în enunțul: *Copiilor nu li s-a dat voie (nu li s-a permis) [li s-a interzis] să se scalde în râu.*

Există însă situații textuale când printr-o construcție negativă se exprimă o nuanță care este caracteristică unei subclase de unități lexicale ale aceleiași clase categoriale, destul de extinse. E vorba, în parte, de participiile verbale, de obicei tranzitive la forma negativă. În asemenea cazuri marcherul negativ este prezentat prin operator-afix, ca de exemplu: *cal nepotcovit, ușă nevopsită, infractor nepedepsit, cântăreț neapreciat,*

popă netuns, câmp nearat, vin nefermentat etc. Prin asemenea determinante obiectului i se atribuie o caracteristică drept rezultat al faptului că acesta n-a suportat acțiunea numită de verbul prezentat prin participiul respectiv. În parte, în îmbinarea *ușă nevopsită* substantivul-obiect *ușă* este caracterizat prin determinantul *nevopsită* drept rezultat al faptului că obiectul *ușă* n-a fost vopsit; cântărețul din grupul *cântăreț neapreciat* este considerat drept neprețuit din motiv că activitatea sa de interpret muzical a fost trecută cu tăcerea de critica muzicală.

Asemănătoare cu acestea sunt adjectivele cu afix negativ. E vorba de determinantele de tipul: *neștiutor, nevertebrat, neștirbit, nereușit, nenorocos, neomenesc, nelimitat, neîndoielnic, neplăcut, neînfricoșat, neîntrerupt* etc. Drept marker al negativității în asemenea situații poate apărea de asemenea afixul sinonim *in-* cu variantele sale: *irațional, imortal, ireal, imobil, ireversibil, ireparabil, inorganic, imposibil* etc. Acestea, ca și multe altele, se conțin în anexele la lucrarea lui Constantin Dominte [p. 199-232].

Ele se află în raporturi opozitive antonimice, dat fiind că prin cuplurile contrastive (*neomenesc – omenesc, neplăcut – plăcut, imobil – mobil, irațional – rațional*) se epuizează paradigma semantică internă a unei anumite caracteristici, aceasta fiind numită de un substantiv format de la elementul opozitiv asertiv al cuplului opozitiv; de exemplu, se afirmă că prin cuplul opozitiv *irațional – rațional* se epuizează caracteristica semantică din perspectivele *raționalității*. E vorba, de fapt, de opozițiile contrarii: în parte, prin cuplul antonimic *neorganic – organic* se epuizează (sub aspectul înțelegerii limbii naturale) paradigma determinantilor prin care se prezintă obiectele din lumea ambiantă din perspectiva caracteristicii organice, căci lucrurile din lumea ce ne înconjoară pot fi sau organice sau neorganice.

Or, nu formează perechi opozitive cu ajutorul markerului negativității acele determinante care intră drept componente ale cuplurilor antonimice eteroradicale. Astfel, nu se spune **neurât – urât, *nemare – mare* dat fiind că există perechile: *urât – frumos; mare – mic*. Este adevărat că acestea pot forma perechi opozitive ocazionale cu *ne-*, dar ele nu constituie cupluri antonimice. E vorba de determinante incidentale de tipul: *neducător, necolor, nemare, nemort, nemândru, nerău, neromanic, neromânesc, netot, neunde, netare* (a se vedea Constantin Dominte „Anexe” la lucrarea citată). Sau de determinante exprimate prin adjective cu prefix negativ în îmbinări nomi-native de tipul: *caracter neromanic, cer nealbastru, oaie nețigaie, obicei nemoldovenesc* (a se vedea Дырул, p. 171-172).

Spre deosebire de perechile negativ-asertive cu caracter antonimic, fiind vorba de relații contrarii, determinantele de tipul *neromanic, nealbastru, nețigaie, nemoldovenesc* nu au drept echivalente anumite antonime ale acestora. Drept echivalent al determinantului *neromanic*, de exemplu, poate fi și *germanic*, și *slavon*, și *rus*, și *celtic*, și *ugrofin* etc., etc. Avem aici o situație asemănătoare situațiilor textuale cu (forme)le structurale predicativ-verbale însoțite de operatorul negativ. Avem în vedere, în parte, enunțurile de tipul *Ion nu citește* prin care se exclude doar că Ion ar citi: prin aceasta neexcluzându-se că persoana în cauză ar realiza orice altă acțiune *Ion cugetă/ cântă/ dansează* etc. sau pur și simplu ar șede fără să facă ceva. Se înțelege că situația textuală ar putea sugera o anumită idee, privind un anumit sens. De exemplu, enunțul imperativ

ar putea sugera o anumită idee, privind un anumit sens. De exemplu, enunțul imperativ negativ *Nu plânge!* echivalează ca sens cu enunțurile asertive: *Taci! Liniște-te.* Sau, de exemplu, enunțul *Nu mai este zăpadă* în anumite situații textuale poate să echivaleze cu enunțul asertiv: *Zăpada s-a evaporat/ a dispărut/ s-a topit.*

Pare a fi importantă utilizarea complinirilor-extensiuni (de fapt, cu ajutorul lor se și formează situația textuală respectivă), despre acestea vorbesc și varietățile privind tipurile de clasificări pe care le propun unii cercetători. În genere, atrage atenție asupra sa bogăția de mijloace privind exprimarea negației, aici unii autori incluzând și mijloacele de exprimare a diverselor opoziții paradigmaticale ale categoriilor gramaticale adiacente cu care opoziția negativității corelează în diverse situații textuale. E vorba de modalitate, grade de comparație, semnificație orientativă a propoziției, intonație, temporalitate, cantitativitate, personalitate, semnificație categorială etc.

În parte, Barbu Berceanu, motivând modul de descriere a negației în corelație nemijlocită cu diversele categorii gramaticale prin faptul că a urmărit drept scop prezentarea categoriei logico-lingvistice a sistemului negațiilor în limba română, ține să sublinieze că „omul a avut întâi conștiința de logic, de adevărat, de real, de cunoscut, de realizat, de construit etc., fără care nu putea identifica – deși preexistau sau ar fi putut preexista – absurdul, falsul, irealul, necunoscutul, nerealizatul, neconstruitul etc.” [Berceanu, p. 13].

Referindu-se la definiția negației din *Enciclopedia filosofică* (vol. III) conform căreia negația este „act al gândirii, opus afirmației care unește doi termeni în raport de excludere”, Barbu Berceanu, face trimitere la Lucia Wald, care consideră că „trăsătura semantică distinctivă a negației conferă noțiunii o nuanță de concretizare sau de individualizare ca efect al faptului că negarea, contestarea sau opoziția se pot manifesta prin modalități și procedee diferite” [Lucia Wald, p. 173, apud Berceanu, p. 18].

Referindu-se la noțiunile opozabile (opozitive) ca, de exemplu, *adevărat* și *fals*, *verosimil* și *neverosimil*, *probabil* și *improbabil*, toate acestea corelându-se cu opoziția *negație – afirmație*, B. Berceanu ține să sublinieze că „distanța dintre *adevărat* și *fals* e, desigur mai mare decât aceea dintre *verosimil* și *neverosimil* sau dintre *probabil* și *improbabil*” [Berceanu, p. 19].

Printre altele, ceea ce urmează a se sublinia este faptul că ONA se manifestă la toate nivelele limbii variind de la un caz la altul, modificându-și tipul de opoziție. În scopul diferențierii acestora (a opozițiilor) variază și marcherul lor de manifestare. De exemplu, un verb opozitiv flectiv are drept indice demarcabil al opoziției negative particula-adverb „*nu*”, pe când un adjectiv sau un participiu – particula-afix sau afioxid „*ne-/ in-/ contra-/ anti-*”, iar un substantiv – prepoziția „*fără*” (a se compara: *Copilul nu doarme; Copil nedezmierdat; Mireasă fără zestre; Mireasă care n-are zestre; Copil ce nu-i dezmiardat* etc. Mai mult, în funcție de înțelesul cuvântului subordonat cu aceeași semnificație categorială în structuri opozitiv-negative pot avea valori opozitive diverse (a se compara: *copil neastâmpărat – cer nealbastru*). De altfel, după cum se relatează în lucrările reprezentanților sintaxei semantice în parte (a se vedea M. Nikitin), esențele limbii reflectate de conștiința omului și reprezentate prin vocabularul limbii

naturale constau din două clase (categorii) de bază care se determină una prin alta. E vorba, pe de o parte, de clasa de cuvinte prin care sunt numite obiecte (lucruri) care au semne și pe de alta, cuvinte prin care sunt numite caracteristici (semne), prin acestea denumindu-se semnele prin care sunt denumite obiectele (a se vedea Никитин, p. 21).

Extrem de numeroase și variate sunt determinantele prin care se exprimă calitatea, cantitatea, demonstrativitatea, posesiunea, precum și o serie de caracteristici-atribute: temporale, spațiale, modale, cauzale, finale, instrumentale etc. La acestea, caracteristici de ordin denominativ, se mai adaugă numeroase caracteristici de ordin dinamic (a se compara: *câine deștept – câinele fugea; cal galopând – calul galopa; copil cuminte – copilul se joacă* etc.).

Dar ceea ce urmează a se sublinia este faptul că numeroasele caracteristici, atât statice, cât și dinamice, pot fi prezentate nu numai la forma asertivă, ci și la cea negativă (a se compara: *câinele latră – câinele nu latră; fasolele au fiert – fasolele n-au fiert; cal potcovit – cal nepotcovit; groapă adâncă – groapă neadâncă; text lizibil – text ilizibil* etc.).

De altfel, pare important a menționa faptul că nuanța privind opoziția negativă nu este aceeași pentru toate tipurile de caracteristici. Nuanța opusă celei asertive (negativitatea) diferă de la o clasă de determinante la alta, aceasta deosebindu-se și prin indicele *demarcativ* special (a se compara: *Fasolele nu sunt fierte – fasole nefierte; Calul nu este potcovit – Cal nepotcovit; Rana n-a fost tratată – Rană netratată; Mireasa nu are zestre – Mireasă fără zestre*).

Este important că atragem atenția asupra faptului că, în principiu, clasa substantivelor prin care este numită substanțialitatea, de regulă, nu dispun de formă negativă la adjective (e vorba, în principiu, de denumiri de lucruri, obiecte: *casă – *necasă; roată – *neroată; cămașă – *necămașă; mătură – *nemătură* etc.), acestea fiind singurele care având sens referențial, reflectă nemijlocit denotatul.

Un loc special ocupă totuși o serie de substantive prin care sunt numite noțiuni abstracte și termeni de tipul: *nonconformism, noncontradicție, nonconformist, nonsens, non existență, nonvaloare, nonviolență*.

După cum s-a menționat, pentru a diferenția și sub aspect formal nuanța opozitiv-negativă determinată de semnificația categorială a unității lexicale caracterizatoare se folosește particula-adverb [*nu*] pe lângă verbul la una din formele flexive (*Marea nu se zbuciumă, Ploaia n-a încetat; Copilul nu se joacă*); se folosește particula-afixală *ne-* pe lângă una din formele invariabile ale verbului numite și moduri impersonale (de ex.: *cal neîmblânzit, moară neferecată, Nemaifind trist*) unul din afixele negative (*ne-, in-, a-*) pe lângă adjective (de ex.: *observație nefondată, situație anormală, text ilizibil*); prin conjuncția coordonatoare negativă *nici* se îmbină propoziții negative sau părți negative ale propoziției (*Nici pe Dracul să-l vezi, nici cruce să-ți faci*); prin prepoziția *fără* se leagă o caracteristică exprimată printr-un substantiv (de ex.: *sanie fără zurgălăi*). Nu este întâmplător faptul că unii cercetători țin să menționeze că în unele lucrări opoziția negativ-asertivă este extrem de mult lărgită, diferențiindu-se numeroase și variate tipuri de negații. F. de Saussure, de altfel, ținea să sublinieze că în limbă

negativ *Nu plânge!* echivalează ca sens cu enunțurile asertive: *Taci! Liniște-te.* Sau, de exemplu, enunțul *Nu mai este zăpadă* în anumite situații textuale poate să echivaleze cu enunțul asertiv: *Zăpada s-a evaporat/ a dispărut/ s-a topit.*

Pare a fi importantă utilizarea complinirilor-extensiuni (de fapt, cu ajutorul lor se și formează situația textuală respectivă), despre acestea vorbesc și varietățile privind tipurile de clasificări pe care le propun unii cercetători. În genere, atrage atenție asupra sa bogăția de mijloace privind exprimarea negației, aici unii autori incluzând și mijloacele de exprimare a diverselor opoziții paradigmaticale ale categoriilor gramaticale adiacente cu care opoziția negativității corelează în diverse situații textuale. E vorba de modalitate, grade de comparație, semnificație orientativă a propoziției, intonație, temporalitate, cantitativitate, personalitate, semnificație categorială etc.

În parte, Barbu Berceanu, motivând modul de descriere a negației în corelație nemijlocită cu diversele categorii gramaticale prin faptul că a urmărit drept scop prezentarea categoriei logico-lingvistice a sistemului negațiilor în limba română, ține să sublinieze că „omul a avut întâi conștiința de logic, de adevărat, de real, de cunoscut, de realizat, de construit etc., fără care nu putea identifica – deși preexistau sau ar fi putut preexista – absurdul, falsul, irealul, necunoscutul, nerealizatul, neconstruitul etc.” [Berceanu, p. 13].

Referindu-se la definiția negației din *Enciclopedia filosofică* (vol. III) conform căreia negația este „act al gândirii, opus afirmației care unește doi termeni în raport de excludere”, Barbu Berceanu, face trimitere la Lucia Wald, care consideră că „trăsătura semantică distinctivă a negației conferă noțiunii o nuanță de concretizare sau de individualizare ca efect al faptului că negarea, contestarea sau opoziția se pot manifesta prin modalități și procedee diferite” [Lucia Wald, p. 173, apud Berceanu, p. 18].

Referindu-se la noțiunile opozabile (opozitive) ca, de exemplu, *adevărat și fals, verosimil și neverosimil, probabil și improbabil*, toate acestea corelându-se cu opoziția *negație – afirmație*, B. Berceanu ține să sublinieze că „distanța dintre *adevărat și fals* e, desigur, mai mare decât cea dintre *verosimil și neverosimil* sau dintre *probabil și improbabil*” [Berceanu, p. 19].

Printre altele, ceea ce urmează a se sublinia este faptul că ONA se manifestă la toate nivelele limbii variind de la un caz la altul, modificându-și tipul de opoziție. În scopul diferențierii acestora (a opozițiilor), variază și marcherul lor de manifestare. De exemplu, un verb opozitiv flectiv are drept indice demarcabil al opoziției negative particula-adverb „*nu*”, pe când un adjectiv sau un participiu – particula-afix sau afixoid „*ne-/ in-/ contra-/ anti-*”, iar un substantiv – prepoziția „*fără*” (a se compara: *Copilul nu doarme; Copil nedezmierdat; Mireasă fără zestre; Mireasă care n-are zestre; Copil ce nu-i dezmiardat* etc. Mai mult, în funcție de înțelesul cuvântului subordonat cu aceeași semnificație categorială în structuri opozitiv-negative pot avea valori opozitive diverse (a se compara: *copil neastâmpărat – cer nealbastru*). De altfel, după cum se relatează în lucrările reprezentanților sintaxei semantice în parte (a se vedea M. Nikitin), esențele limbii reflectate de conștiința omului și reprezentate prin vocabularul limbii naturale constau din două clase (categorii) de bază care se determină una prin alta. E vorba,

pe de o parte, de clasa de cuvinte prin care sunt numite obiecte (lucruri) care au semne și, pe de alta, cuvinte prin care sunt numite caracteristici (semne), prin acestea denu-
mindu-se semnele prin care sunt denumite obiectele (a se vedea Никитин, p. 21).

Extrem de numeroase și variate sunt determinantele prin care se exprimă calitatea, cantitatea, demonstrativitatea, posesiunea, precum și o serie de caracteristici-atribute: temporale, spațiale, modale, cauzale, finale, instrumentale etc. La acestea, caracteristici de ordin denominativ, se mai adaugă numeroase caracteristici de ordin dinamic (a se compara: *câine deștept – câinele fugea; cal galopând – calul galopa; copil cuminte – copilul se joacă* etc.).

Dar ceea ce urmează a se sublinia este faptul că numeroasele caracteristici, atât statice, cât și dinamice, pot fi prezentate nu numai la forma asertivă, ci și la cea negativă (a se compara: *câinele latră – câinele nu latră; fasolele au fiert – fasolele n-au fiert; cal potcovit – cal nepotcovit; groapă adâncă – groapă neadâncă; text lizibil – text ilizibil* etc.).

De altfel, pare important a menționa faptul că nuanța privind opoziția negativă nu este aceeași pentru toate tipurile de caracteristici. Nuanța opusă celei asertive (negativitatea) diferă de la o clasă de determinante la alta, aceasta deosebindu-se și prin indicele *demarcativ* special (a se compara: *Fasolele nu sunt fierte – fasole nefierte; Calul nu este potcovit – Cal nepotcovit; Rana n-a fost tratată – Rană netratată; Mireasa nu are zestre – Mireasă fără zestre*).

Este important să atragem atenția asupra faptului că, în principiu, clasa substantivelor prin care este numită substanțialitatea, de regulă, nu dispun de formă negativă la adjective (e vorba, în principiu, de denumiri de lucruri, obiecte: *casă – *necasă; roată – *neroată; cămașă – *necămașă; mătură – *nemătură* etc.), acestea fiind singurele care având sens referențial, reflectă nemijlocit denotatul.

Un loc special ocupă totuși o serie de substantive prin care sunt numite noțiuni abstracte și termeni de tipul: *nonconformism, noncontradicție, nonconformist, nonsens, non existență, nonvaloare, nonviolență*.

După cum s-a menționat, pentru a diferenția și sub aspect formal nuanța opozitiv-negativă determinată de semnificația categorială a unității lexicale caracterizatoare se folosește particula-adverb [*nu*] pe lângă verbul la una din formele flective (*Marea nu se zbuciumă, Ploaia n-a încetat; Copilul nu se joacă*); se folosește particula-afixală *ne-* pe lângă una din formele invariabile ale verbului numite și moduri impersonale (de ex.: *cal neîmblânzit, moară neferecată, Nemaifîind trist*) unul din afixele negative (*ne-, in-, a-*) pe lângă adjective (de ex.: *observație nefondată, situație anormală, text ilizibil*); prin conjuncția coordonatoare negativă *nici* se îmbină propoziții negative sau părți negative ale propoziției (*Nici pe Dracul să-l vezi, nici cruce să-ți faci*); prin prepoziția *fără* se leagă o caracteristică exprimată printr-un substantiv (de ex.: *sanie fără zurgălăi*). Nu este întâmplător faptul că unii cercetători țin să menționeze că în unele lucrări opoziția negativ-asertivă este extrem de mult lărgită, diferențiindu-se numeroase și variate tipuri de negații. F. de Saussure, de altfel, ținea să sublinieze că în limbă nu există decât opoziții, acestea într-un mod sau altul conținând negație.

Printre altele, Barbu Berceanu, relatând că opoziția obținută cu ajutorul negației este prea mult lărgită, la rândul său vine să propună mai multe tipuri de opoziții negativ-asertive distingând o serie întreagă de asemenea tipuri de opoziții: „principala

împărțire a negațiilor cu valoare deopotrivă logică și lingvistică, este împărțirea dintre negațiile formulate direct (cuvânt unic – de ex., *a nega* – sau sintagmă – n. *lexicale*) cele cu formă lingvistică proprie, distinctă de cea a conceptelor pozitive negate (n. *categorice*, n. *principiale* ori n. *formale*) și negațiile fără formă lingvistică proprie, negații deduse din context (note incidentale)...” [Berceanu, p. 25-26].

La rândul lor, negațiile categorice pot fi împărțite, conform opiniei autorului:

– după conținut: n. care neagă formația lingvistică căreia i se alătură (n. *proprie*...), n. care redau antonimul acelei formații (n. *antonime*), note care, invers, îi neagă antonimul (...) deci având în realitate, un aspect pozitiv – și n. de exclusivitate (...);

– după gradul lor de relativitate: note cu valoare proprie ori n. *suficiente*, n. *condiționate*, n. *de întărire* și n. *explicative*.

– după valoarea lor gramaticală: n. negând predicția, având deci funcție sintactică proprie (n. *predicative*, n. *gramaticale* ori *totale*) cele din propoziție care nu au asemenea funcție (n. *nepredicative*, acestea împărțindu-se după părțile propoziției pe care le neagă: n. *nominale*, n. *atributive*, și n. *completive*), n. ce răspund la întrebările interlocutorului (n. – *răspuns*), n. fără funcții sintactice (n. – *interjecții*) și n. *comune*.

– după valoarea lor fonetică: n. *locuțiuni*, n. *cuvinte* și n. *morfeme* (prefixe, sufixe, accente etc.).

– după criteriul topic: n. *antepuse*, incl. prefixe și n. *postpuse*, incl. *sufixe*” [Berceanu, p. 26].

Teza cum că negația – elementul marcat al ONA – ar fi extrem de mult lărgit în unele lucrări, după cum relatează Barbu Berceanu, se datorește, în mare, faptului că marcherul negativității vine să schimbe de fiecare dată în mod radical tipul de opoziție, în dependență de o serie întreagă de factori de ordin semantic și (sintactic) gramatical. De exemplu, în funcție de semantica și/sau modul verbului elementul opozitiv negativ poate exprima:

– raporturi contradictorii (*Privighetoarea cântă. – Privighetoarea nu cântă; Elevul scrie. – Elevul nu scrie; Ceasul merge. – Ceasul nu merge*);

– raporturi-lipsă (/neexistență) (de ex.: *Vecinul era acasă. – Vecinul nu era acasă; Petrea este. – Petrea nu este*);

– raporturi privative (/privație) (de ex.: *Cerșetorul avea destui bani. – Cerșetorul nu avea de loc bani; Vecinul dispune de mijloace. – Vecinul nu dispune de mijloace*);

– raporturi prohibitive (de ex.: *Ion strigă. – Ion, nu striga; Copilul plânge. – Copile, nu plânge!*).

Elementele opozitiv-negative, sub aspect semantic, cresc sensibil pe contul antonimelor eteroradicale. Cu alte cuvinte, la numărul componentelor (/elementelor) negative sunt trecute elementele opozitive ale cuplurilor antonime formate de la alte radicale decât elementele asertive (de exemplu: *groapă adâncă – groapă în față* echivalentă cu *groapă neadâncă; plop înalt – plop jos*, echivalent cu *plop neînalt; câine blând – câine rău*, echivalent ca sens cu îmbinarea *câine neblând*).

La apariția unei astfel de concepții au putut contribui cuplurile antonimice ale căror elemente opozitive, formal asertive, au sens negativ și, invers, elementele opozitive formal negative care sub aspect semantic dispun de sens pozitiv. Este vorba

de astfel de perechi opozitive ca, de exemplu, *carne alterată* – *carne nealterată*; *funcționar coruptibil* – *funcționar necoruptibil*; *copil capricios* – *copil necapricios*; *cetățean vinovat* – *cetățean nevinovat* etc.

S-a relatat *supra* că tipurile de opoziții obținute prin intermediul markerului negativității, în funcție de semnificația categorială, dar și de înțelesul semantic al unității lexicale pe lângă care acesta este utilizat, diferă de la o situație textuală la alta: s-a menționat, în parte, că particula-adverb „*nu*” este utilizată înaintea verbului, ca afixele „*ne-*”, „*in-*” – pe lângă adjective și participii, „*non*”, „*fără*” – pe lângă substantive, „*nici*” – pe lângă unele componente omogene ale enunțului etc. Un loc specific printre mijloacele marcării negativității ocupă așa-numitele substitute negative de tipul *nimeni*, *nimic*, *nicăieri*, *nicicum*, *niciodată* care cumulează, de regulă, câteva funcții: îndeplinind funcția de nume sau de adverb, nedisponând de semnificație referențială, în diverse limbi, substitutul negativității se comportă în mod diferit în diverse limbi: în unele limbi ele îndeplinind funcția de actant sau circumstant își asumă și funcția de operator al negativității propoziției, în altele – doar funcția de actant sau circumstanță. Și, totuși, particula-adverb „*nu*” este operatorul general de bază al negativității care poate fi utilizat nu numai pe lângă verbe, ci și pe lângă orice element categorial al enunțului. *A plecat la piață nu Ion, ci fratele lui*. E vorba, în fond, de problema privind relațiile tema-rematice ale enunțului ca în cazul dat, de problema așa numitor propoziții total-negative și parțial-negative. A se compara: *N-au venit toți*. – *Au venit nu toți*.

Un rol deosebit în atragerea asupra sa a indicelui demarcativ al negativității îndeplinesc adverbele de diferită orientare semnificativă. De exemplu, în enunțul *Carul lui Nicolae nu merge repede* nu se neagă acțiunea *a merge* în genere, se atrage doar atenția că mișcarea carului ar fi grăbită. Sau, de exemplu, în enunțul *Nicolae n-a venit dimineață, ci după amiază* nu se neagă faptul că Nicolae ar fi venit în genere, ci că el a venit dimineața. Enunțurile în cauză pot apare cu valoare asertivă atât ca formă, cât și ca sens. A se compara: *Carul lui Nicolae merge încet. Nicolae a venit după amiază, deși intenționa să vină dimineața*.

Printre acestea un loc deosebit ocupă adverbele de gradăție care fac parte organică cu semantica verbului asemănându-se într-un fel cu gradele de comparație la adjective. A se compara: *Vasile se grăbește foarte tare./ Vasile nu se grăbește prea tare. – Vasile este foarte grăbit./ Vasile nu este foarte grăbit...* În alți termeni s-ar putea spune că e vorba de actanții și circumstanțele care prin semantica lor conțin o nuanță cantitativă.

De altfel, actanții și circumstanțele care în înțelesul lor semantic conțin o nuanță cantitativă (de cantitate) sunt cel mai strâns legate de conținutul verbului predicativ și atrag asupra lor indicele demarcativ negativ când enunțul poartă aspect negativ. De exemplu, în enunțul *Nu s-au întors toți de la război*, deși indicele demarcativ *nu* stă înaintea verbului predicativ (*s-au întors*), actantul *toți*, conținând sensul de cantitate, atrage asupra sa operatorul negativității predicative, astfel că propoziția dată poate fi etichetată și drept asertivă (cf.: *Nu toți s-au întors de la război*). A se compara de asemenea: *Nu se cultivă peste tot în Ucraina vița de vie. – Vița de vie se cultivă nu peste tot în Ucraina*. Aceasta se referă și la alte circumstanțe (de ex.: *Elevul nu învățase bine poezia; Lupul nu fugea tare repede/ iute/ zorit*.

Dar cu prefixul *non-* apar și formațiuni nu numai substantivale, ci și adjectivale, ca, de exemplu, *nonbelligerant, noncomputațional, nonfigurativ, nonreflexiv* etc.

De altfel, o serie de formațiuni se pot construi cu diverse prefixe sau prefixoide negative, fiind împrumutate din izvoare diferite (de ex.: *inoportun, netransportabil, contraargument* etc.).

Uneori acestea devin chiar denumiri ale unor curente în știință (acestea pot fi împrumuturi și nu formații cu prefix (/prefixoid) ca, de exemplu, *aglosie, agnosticism*, mai ales numeroși termeni medicali. Aceasta s-ar explica prin faptul că prin astfel de termeni sunt denumite boli prin care se denotă nefuncționarea unui organ, lipsa acestuia, ieșirea lui din funcțiune, acestea întrunite fiind printr-unul din termenii generalizatori: *anomalie, anormalitate, atrofie*.

E vorba de termeni medicali ca, de exemplu: *anacuzie* – ‘pierderea auzului’/ ‘lipsa auzului’; *anodont* – ‘lipsit de dinți’; *anandrie* – ‘neputinciozitate; *asparaghel* – ‘chel’; *anorexie* – ‘lipsit de poftă de mâncare; *anosmie* – cel ce și-a pierdut senzația de miros etc.

Printre formațiile cu afixe negative, un loc însemnat ocupă substantivele create de la verbele însoțite de operatorul negativității, prin substantivele date exprimându-se noțiuni abstracte mai vechi și mai noi (de ex.: *neînțelegere* < *a nu înțelege*; *neîncredere* < *a nu crede*; *necurmare* < *a nu curma*; *necondiționare* < *a nu condiționa*; *nedefinire* < *a nu defini*; *nedeterminare* < *a nu determina* etc.).

Astfel că la semnificația substantivelor cu markerul negativității, pe lângă sensul categorial (când este utilizat ca unitate lexicală cu valoare referențială), se mai adaugă și sensul opozitiv pe care-l capătă termenul marcat negativ în opoziție cu termenul asertiv.

După cum s-a relatat *supra*, deși la început opoziția negativ-asertivă se mai simțea în unele cupluri negativ-asertive, mai târziu corelarea dintre contraelementele acestora se face mai puțin simțită, dispărând chiar, astfel că elementul cu indicele demarcativ devine un termen obișnuit (a se vedea, în parte, termenii medicali, menționați *supra*, prin care sunt denumite boli sau stări ale omului ce indică atrofierea sau ieșirea din funcțiune a unui organ al lui [tip: *anandrie, anosmie, anacuzie* etc.]).

Mai sus se atrăgea atenție asupra faptului că diferențierea diverselor tipuri de opoziții negativ-asertive sunt marcate nu numai sub aspectul sensului, ci și din perspectiva indicelui demarcativ. În parte, se relatează că este utilizată particula-adverb [*nu*] înaintea formelor verbale, precum și a diverselor tipuri de predicate, inclusiv a predicatelor nominale (de ex.: *Copilul nu râde; Copilul nu e vesel; Ciorba nu este fiartă*), înaintea formelor imperative verbale (de ex.: *Nu țipa la copil! Nu călcați iarba! Nu bateți animalele*), este utilizat unul din afixele negației de tipul: *ne-, in-, a-, contra-* ș.a. pe lângă adjective sau adverbe, dintre ele, *ne-* utilizându-se și pe lângă formele absolute ale verbului (de ex.: *animale neadăpate; copil neîngrijit; situație inoportună; text ilizibil; teză contradictorie* etc.); sunt folosite *fără* și *non-* înaintea substantivelor cu funcție determinativă (de ex.: *copii fără părinți, nuntă fără muzică*)... Mai mult, diverși indici demarcativi de orientare negativă sunt utilizați pentru diferențierea funcțională a diferitor forme ale unității lexicale cu aceeași semnificație categorială (a se compara: *Cum n-oi mai fi pribeag... – Nemaifiind pribeag de atunci înainte...*).

Numărul tipurilor de opoziții obținute prin mijlocirea indicilor negativ-opozitivi crește și pe contul faptului că la opoziția negativă propriu-zisă se adaugă diversele nuanțe pe care le capătă contraelementul negativ marcat în urma îmbinării cu actanții și circumstanțele aplicate predicatului respectiv, precum și de la diversele semnificații ale opozițiilor paradigmatică ale diverselor categorii gramaticale adiacente. De aici și încercările de a include negația și asertiunea ca elemente extreme ale categoriei modalității, ca negație cu diferite grade de intensitate, drept diverse modalități de respingere: refuzare, neacceptare, refuz, recuzare, blamare, neaprobare etc.

Citând din Enciclopedia filosofică (v. III) definiția negației drept „act al gândirii, opus afirmației care unește doi termeni în raport de excludere” (apud Berceanu, p. 14), subliniind totodată că trăsătura semantică distinctivă a negației conferă noțiunii o nuanță de concretizare sau de individualizare ca efect al faptului că negarea, contestarea sau opoziția se pot manifesta prin modalități și procedee diferite” (Lucia Wald, p. 173, apud Berceanu, p. 18), relatăm totodată că „distanța dintre *adevărat* și *fals* e, desigur, mai mare decât aceea dintre *verosimil* și *neverosimil* sau dintre *probabil* și *improbabil*” [Berceanu, p. 1].

Nu mai vorbim despre faptul că în multe din lucrări numărul de tipuri de opoziții crește pe contul corelării negației cu diverse semnificații ale opozițiilor paradigmatică ale diferitor categorii gramaticale adiacente, prin corelarea cu diferite modalități de respingere (refuzare, neacceptare, refuz, recuzare, blamare, neaprobare etc.). E vorba, în parte, de numeroase și variate răspunsuri negative obținute prin mijloace diferite, inclusiv, prin multiple frazeologisme (a se vedea, în parte, op. cit., p. 47-48). După autorul citat ar fi vorba de forma de „pseudonegație” care „se realizează prin formulări gramatical nespecifice (*a face abstracție de, a lipsi [ori lipsit] de, a priva [ori privat] de, a săraci [ori sărac] de*” etc. (op. cit., p. 77).

Mai mult, sensul de lipsă parțială care, după cum s-a relatat, poate fi redat și prin intermediul indicilor negativității, după opinia lui B. Berceanu, se poate reprezenta de la caz la caz prin substantive ca *boală, criză, defect, hachiță, cusur, imperfecție* etc. și „concretizate” aceste nume iau ca atribut numele obiectului la care se referă (la genitiv ori introdus prin *de*) sau adjectivul calității negate (*boala secolului, criza de poezie, cusurul meu, imperfecțiune juridică*); similar, lipsă totală ce numește de la caz la caz, *absență, goliciune, penurie, (absența mea, goliciunea spirituală, penurie de hârtie* etc.) (op. cit., p. 79).

Faptul că prin negație se exprimă lipsă, cuvintele cu acest sens, chiar unele caracteristici de tipul *chior, chel, olog, spân, șchiop* etc. (a se vedea tot acolo) sunt trecute de autorul citat la elementele opozitive negative, deși elemente opozitive asertive ale unor astfel de caracteristici (**nechior, *nechel, *neolog, *nespân, *neșchiop*) nu sunt utilizate în limbă întrucât omosemele lor sunt stări (caracteristici) obișnuite ale omului. De exemplu, drept contraelement opozitiv al lui *chior* este de fapt orice om normal care vede (e o trăsătură obișnuită a unui om normal), sau, de pildă, drept element opozitiv (sub aspect semantic) al caracteristicii *chel* a unui bărbat ar fi determinarea oricărei persoane de genul masculin căruia îi crește păr pe cap, trăsătură obișnuită etc.

De fapt, pe lângă diferențierea tipurilor de opoziții negativ-asertive, determinate de nivelele denominativ-substantivale, atributiv-adjectivale, predicativ-verbale, acestea corelează cu o serie de forme opozitive paradigmatică ale diferitor categorii gramaticale (modalitate, temporalitate, gradăție, trepte de comparație etc.), astfel că se obișnuiește a vorbi despre negație forte, slabă etc., negație incertă și restrictivă (a se vedea, în parte, op. citată, p. 80-81), de negație cu (de) aproximație, negație atenuată, negații graduante, negație cvasicompletă (op. cit., p. 82). Prin aceasta sunt depășite esențial cadrele opoziției negativ-asertive ale categoriei în cauză, aici incluzându-se multe din acele conținuturi-semnificații care într-un fel sau altul decurg sau sunt determinate de raportul contrariu sau contrastiv.

Dat fiind că ONA interferează toate nivelele limbii și forma negativă a predicatului, într-un mod sau altul, este corelată, ca și în situația predicatului asertiv cu diverșii actanți și circumstanțe ale enunțului, este foarte greu a determina limitele și variantele opoziției negativ-afirmative.

Întrucât aici intervine întru totul aspectul semantic, iar acesta poate fi redat prin cele mai diferite modalități, în definirea ONA dificultăți apar la fiecare pas: forma negativă a predicatului, într-un mod sau altul, este corelată, ca și în situația predicatului asertiv, cu toți actanții și circumstanțele enunțului.

Într-un dialog, drept răspuns negativ, în parte, pot fi folosite cele mai diferite mijloace. Drept indici demarcativi ai negativității, împreună cu elementele lexice care prin formă și funcție se aseamănă cu diversele părți de vorbire (particule-adverbe, pronume negative, adverbe negative, prepoziții, conjuncții etc., ca de exemplu, *nu, ba, ba nu, nimeni, nimic, nicăieri, nicicum, fără, nici* etc. sunt utilizate cele mai variate mijloace inclusiv, multiple frazeologisme: *În niciun caz; La Paștele calului; Doamne ferește! Știi că-mi plac;* *Nici să nu te-aud; Las-o baltă; Vezi-ți de treabă* etc., etc. (Acestea sunt citate printre altele de Barbu Berceanu în op. cit., p. 47-48).

De altfel, chiar semnificația prin care este reprezentată denumirea nominală a nihilării în genere este desecată în mai multe sensuri în conformitate cu textul conținutal respectiv. A se compara: *abolire, condamnare, denegare, dezaprobare, eliminare, evitare, interzicere, împiedicare, înlăturare, neacceptare, neaprobare, obiectare, omitere, oprire, privațiune, prohibiție, recuzare, refractare, refuzare, renegare, renunțare, reprehensiune, reprobățiune, repudiere, repulsie, reținere, sancționare, stigmatizare, suprimare* etc. După cum se poate constata, afară de sensul comun de „respingere” fiecare termen, pe lângă faptul că prin el se neagă ceva, se respinge, totodată, se invocă anumite obiecții prin care vorbitorul își confirmă părerea, își precizează poziția. În parte, prin substantivul *condamnare* pe lângă sensul de „nihilare” se mai redă și înțelesul de pedepsire, de osândire; la termenul *dezmințire* se mai adaugă și sensul de a se considera drept fals ceea ce s-a afirmat de conlocutor; la termenul *eliminare* – se plusează sensul de ‘a scoate’, de ‘a îndepărta’; la substantivul *interzicere* – înțelesul de a opri pe cineva de la ceva; la noțiunea *neacceptare* – sensul de ‘a nu fi de acord cu ceva’ etc.

De altfel, despre multiplele varietăți de ONA mărturisesc și substantivele cu prefix negativ create de la verbele însoțite de operatorul negativității, acestea exprimând noțiuni abstracte mai vechi și mai noi (de ex.: *neînțelege* < *a nu înțelege*; *necredință* < *a nu crede*).

Astfel că semnificația opoziției negativității chiar în cadrul cuvintelor substantive este determinată de sensul categorial al cuvântului însoțit de indicele demarcabil al contrarietății sau al contradictoriei (a se compara: *copil ce nu doarme – copil nedormit; sanie ce nu are zurgălăi – sanie fără zurgălăi*). Dar varietatea tipurilor de opoziții va depinde în fond de faptul, dacă unitatea lexicală marcată prin indicele negativității va ține funcțional de clasa cuvintelor determinante.

Vorba e că determinantul impune opoziția negativității raportului de determinare (*Câinele nu latră/ n-a lătrat; Calul nu este potcovit, Cal nepotcovit; Mireasă ce n-are zestre, Mireasă fără zestre; Bolnavul nici nu bea, nici nu mănâncă* etc.). Cuvintele care sunt determinate, având semnificație referențială pot obține opoziția negativ-afirmativă prin contrapunerea a înseși cuvintelor opozitive respective (a se compara: *necredință – credință, neînțelegere – înțelegere, infidelitate – fidelitate, nonsens – sens, contrapunere – opunere* etc.). Acestea conținând concomitent atât înțeles referențial, cât și semnificație determinant-negativă (semnificația categorial-referențială „alterată” de operatorul negativității) reprezintă noțiuni plurivalente ca, de altfel, și multe cuvinte compuse în genere.

Mai mult, destul de complicate se dovedesc a fi contraelementele marcate prin indicele negativității ale cuvintelor complexe asertive (cf.: *credință în Buda – necredință în Buda*).

* * *

Înșirarea numeroaselor situații diferențiatore a tipurilor de ONA poate fi continuată, motivele fenomenului în cauză dovedindu-se a fi aceleași. Vorba e că opoziția realizată cu diverși indici de contrarietate și de contradicție se manifestă la toate nivelele limbii și în funcție de semnificația categorială a unității lexicale subordonate și de înțelesul semantic al acesteia se modifică și marcherul ei opozitiv, el variind de la un caz textual la altul.

Referințe bibliografice

1. Ștefanov Gheorghe. *Negative Acts?* // Analele Universității București (Logică și Filozofie). Anul LIX, 2010.
2. Georgescu Stefan-Dominte. *Hegel despre negație și contradicție* // Probleme de logică, vol. XIII. București, 2010.
3. Сузов И. П. *Семантическая структура предложения*. Tula, 1973.
4. Москальская О. И. *Грамматика текста*. Moscova, 1981.
5. Dominte Constantin. *Negația în limba română*. București, 2003.
6. Дырул А. М. *Негативно-аффирмативные противопоставления*. Chișinău, 1986.
7. GALR – *Gramatica limbii române*, vol. I, II. București, 2005.
8. Berceanu Barbu B. *Negația. Sistemul negațiilor în limba română*. București, 1999.
9. Никитин М. В. *Основы лингвистической теории значения*. Moscova, 1988.
10. Wald Lucia, Slușanschi Dan. *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*. București, 1987.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Tatiana Barbaneagra

**VALORILE TIMPURILOR VERBALE ȘI DISTINCȚIA
DEICTIC / NONDEICTIC ÎN LIMBA ROMÂNĂ**

Timpul reprezintă categoria gramaticală care localizează acțiunea exprimată de verb pe axa temporală. În gramatica tradițională se afirmă că timpul „își are originea în raportul dintre temporalitatea procesului de comunicare lingvistică și temporalitatea acțiunii verbului” [6, p. 210]. Orice vorbitor, când comunică, este pus în situația să stabilească o relație între timpul desfășurării procesului despre care se vorbește în enunț și timpul în care are loc actul de comunicare. Din perspectiva acestei relații se disting trei tipuri de timpuri verbale: 1) timpuri verbale care desemnează procese desfășurate concomitent cu actul enunțării (formele de prezent), 2) timpuri verbale care exprimă procese fixate înainte de momentul enunțării (formele de trecut), 3) timpuri verbale care indică procese desfășurate după momentul enunțării (formele de viitor) [7, p. 400]. În felul acesta, după cum se menționează de cele mai multe ori, timpurile verbale sunt folosite pentru a exprima în ce relație se află momentul desfășurării acțiunii verbale cu momentul vorbirii.

Ținând cont de această trăsătură a timpului verbal, timpul este considerat, în lucrările de lingvistică recente, o categorie verbală de natură deictică. Având drept funcție de bază localizarea temporală a evenimentelor descrise în enunț, timpul gramatical leagă conținutul exprimat de situația de comunicare, ceea ce reprezintă un argument în favoarea includerii acestei categorii în clasa elementelor care cunosc o utilizare deictică. Deși este corectă, această caracteristică a timpului verbal nu este completă. Există mai multe motive care nu ne permit să includem timpul în totalitate în categoria elementelor deictice.

După cum se știe, cea mai simplă definiție ne spune că timpul exprimă momentul desfășurării acțiunii verbale stabilind o relație între acest moment și un anumit punct de reper, care poate fi momentul vorbirii sau un alt moment al desfășurării unei alte acțiuni [2, p. 20]. Trebuie menționat însă că în lingvistică se discută mult în privința punctului de reper în raport cu care este stabilit momentul desfășurării acțiunii verbale. Există lucrări în care momentul vorbirii este considerat a fi doar unul dintre punctele de pe axa temporală în raport cu care este organizat sistemul timpurilor verbale [10, p. 53]. Celelalte puncte de reper nu sunt localizate în situația de comunicare, ci sunt indicate prin contextul verbal [9, p. 56].

Având în vedere faptul că timpurile verbale au ca punct de referință nu doar momentul vorbirii, ci și alte puncte de pe axa temporală, ar trebui să menționăm că pentru analiza timpurilor din perspectiva distincției deictic / nondeictic este importantă clasificarea

formelor temporale în funcție de punctul de referință în raport cu care este localizată acțiunea verbală [2, p. 24, 1, p. 164]. Din acest punct de vedere, în gramatica tradițională formele temporale ale verbului se clasifică în:

a) timpuri absolute, care raportează momentul de desfășurare a acțiunii descrise în enunț la momentul vorbirii (T_0), și

b) timpuri relative, care raportează momentul de desfășurare a acțiunii verbului la alt moment, reprezentat prin momentul desfășurării unei alte acțiuni (T_1) [2, p. 15].

În lucrările recente, acestei clasificări îi corespunde o altă clasificare care presupune delimitarea, în funcție de conținutul lor, a următoarelor două clase de timpuri verbale: timpurile verbale de natură deictică și timpurile verbale de natură non-deictică. Acestea de la urmă mai sunt numite și timpuri de natură anaforică, deoarece se definesc printr-o localizare a acțiunii verbale independente de momentul comunicării [8, p. 89].

Un aspect important de care trebuie să se țină cont în examinarea timpului verbal din perspectiva distincției deictic / nondeictic este faptul că formele de timp ale verbului se caracterizează, de obicei, prin mai multe valori temporale. După cum se arată în studiile de lingvistică, valorile temporale specifice formelor de timp ale verbului se împart, în funcție de frecvența și importanța lor, în două tipuri: o valoare fundamentală și una sau mai multe valori contextuale, care se datorează influenței contextului asupra formei verbale. Pentru denumirea acestor valori se mai folosesc și termenii: sensuri paradigmatică și sensuri sintagmatică [2, p. 26].

Având în vedere că formele verbale pot fi utilizate cu diferite valori, este de presupus că distincția valoare deictică / valoare nondeictică este aplicabilă nu doar în cazul unor timpuri diferite, ci și în cazul unor valori diferite ale aceleiași forme verbale. În cele ce urmează ne propunem să întreprindem o analiză a valorilor temporale caracteristice prezentului indicativ prin prisma distincției deictic / nondeictic.

Cercetările consacrate analizei conținutului semantic al formelor temporale au identificat mai multe modalități de constituire a valorilor contextuale. Astfel, în opinia cercetătorului V. G. Gak, procedul de conversiune a formelor verbale se poate produce prin: a) transpoziția formelor temporale și b) prin neutralizarea valorii temporale specifice formei verbului [11, p. 193].

Prin transpoziție în cazul formelor verbale se înțelege folosirea unei forme temporale cu valoarea unui alt timp. Transpoziția formelor gramaticale are drept rezultat faptul că o anumită forma temporală a verbului capătă, sub influența contextului, o valoare caracteristică altui timp. Drept exemplu ar putea fi adusă utilizarea formei de prezent a verbului pentru redarea valorii de trecut sau a celei de viitor. În același timp, prin neutralizare, în cazul formelor temporale, se înțelege folosirea formei verbale cu un sens general, cu o valoare care presupune exprimarea unei acțiuni în general, care nu este localizată în niciun fel pe axa temporală.

Definiția prezentului indicativ ne spune că el are rolul de a desemna un „proces desfășurat concomitent cu actul comunicării” [7, p. 407]. Din definiție reiese că prezentul este un timp care localizează evenimentul desemnat în enunț raportându-l direct la situația de comunicare, ceea ce vorbește despre caracterul lui deictic.

Trebuie amintit faptul că majoritatea formelor temporale se caracterizează prin fenomenul polisemiei. Dintre timpurile existente în limba română, prezentul este forma temporală care se definește prin cele mai multe valori. Unele dintre acestea corespund, iar altele nu corespund cu trăsătura temporală definitorie a prezentului care este definită drept „coincidență / simultaneitate cu momentul vorbirii (T_0)” [7, p. 407]. De regulă, valoarea care reflectă concomitența dintre momentul desfășurării procesului și momentul vorbirii este considerată valoarea fundamentală, celelalte fiind valori contextuale, adică valori datorate utilizării formei date în contexte nespecifice. Aceste valori se îndepărtează în diferite grade de valoarea fundamentală a prezentului indicativ.

Valorile caracteristice prezentului indicativ ar putea fi grupate în următoarele trei clase:

1. Prezentul actual. În cazul acestei valori timpul acțiunii este simultan cu momentul vorbirii;

2. Prezentul cu valori caracteristice altor timpuri. Este forma de prezent folosită cu valoare de trecut sau de viitor. Valorile date sunt un rezultat al transpoziției formei temporale de prezent;

3. Prezentul neactual. Este o forma de prezent lipsită de o valoare temporală concretă. Ea se constituie ca rezultat al neutralizării valorii temporale caracteristice formei de prezent.

În cele ce urmează vom încerca să examinăm aceste valori ale timpului prezent din perspectiva distincției valoare deictică / valoare nondeictică.

Prezentul actual exprimă o acțiune concomitentă cu actul vorbirii [2, p. 40]. Valoarea dată se caracterizează prin faptul că are în calitate de punct de reper momentul vorbirii (T_0), stabilind un raport de simultaneitate între cele două evenimente implicate: momentul desfășurării acțiunii și momentul în care se comunică despre aceasta. Astfel, trăsătura distinctivă a prezentului prin care el se diferențiază de celelalte timpuri este coincidența, chiar dacă uneori parțială, după cum constată lingviștii, dintre cele două momente [3, p. 191]. Având deci ca punct de referință momentul vorbirii, prezentul indicativ este considerat, pe bună dreptate, un timp deictic prototipic [5, p. 462].

Atunci când se afirmă că pentru forma de prezent este caracteristică o coincidență între momentul producerii evenimentului și momentul vorbirii, se au în vedere, în special, situațiile descrise prin enunțuri de tipul: *Uite, afară plouă. Iată vine trenul*. Prin aceste enunțuri sunt descrise situații care se produc nemijlocit în momentul în care despre ele se comunică, altfel spus, ele exprimă coincidența dintre momentul desfășurării procesului și momentul vorbirii. Totuși sub influența contextului, relațiile dintre momentul producerii evenimentului și momentul vorbirii descrise cu ajutorul formelor de prezent sunt mult mai complexe.

După cum se știe, timpurile gramaticale se caracterizează printr-o exprimare vagă a valorilor temporale, ceea ce se manifestă în posibilitatea de a denumi acțiuni cu perioade de desfășurare diferite ca extindere. Acest fapt este evident în mod special în cazul prezentului indicativ. Astfel, forma de prezent exprimă acțiuni, care pot avea perioade

diferite de desfășurare. În funcție de context și de semnificația lexicală a anumitor verbe, prezentul actual se definește prin câteva valori care se deosebesc în ce privește durata evenimentului desemnat:

a) prezentul de actualitate. Acest tip de prezent exprimă „un proces redat ca și cum ar avea loc și s-ar sfârși în momentul *acum*” [7, p. 407]. Valoarea dată este actualizată într-un enunț în care verbul este însoțit de anumite expresii deictice (*acum, în clipa asta, în momentul acesta, în momentul în care vorbim, la ora când scriu aceste rânduri* etc.): *Acum scriu o scrisoare. În clipa asta ascult o melodie.*

b) prezentul extins. Valoarea dată este specifică formei temporale de prezent când este însoțită de una dintre următoarele expresii deictice (*de mult timp, de ceva timp, de la o vreme încoace, din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre, de acum înainte* etc.): *De mult timp aștept ca viața mea să se schimbe.* Observăm că, deși perioada de desfășurare a evenimentului din realitate este de o durată mare, extinsă, momentul vorbirii este cuprins de momentul producerii evenimentului.

În anumite situații, limitele dintre sferele temporale ale acțiunilor indicate prin formele verbale nu sunt clare. Astfel, prezentul poate denumi un eveniment care a început înainte de momentul vorbirii, continuă în momentul dat și are toate șansele să se desfășoare și în viitor: *De trei zile plouă fără încetare.*

Se înțelege că distincția dintre cele două valori ale prezentului actual este în mare măsură convențională, ceea ce se explică prin existența unor enunțuri în care nu se conțin mijloace care ar exprima explicit durata evenimentului descris: *Elevul este la tablă. El rezolvă o problemă.* În plus, în limbă există suficient de multe expresii temporale deictice care, prin valoarea exprimată, ocupă o poziție intermediară între cele două valori extreme.

c) prezentul iterativ. În acest caz, verbul descrie „stări, evenimente sau acțiuni care se repetă cu o anumită periodicitate pe durata unui interval de timp ce include și momentul enunțării” [7, p. 410]. Forma de prezent cu valoarea dată apare în enunțuri frecventative atunci când verbul este însoțit de adverbe de repetiție sau de frecvență, care exprimă ideea de repetare a acțiunii la anumite intervale: *Este un om credincios și în fiecare duminică merge la biserică. Zilnic face plimbări în aer liber. Merge pe jos câte o oră în fiecare zi.*

Întrebarea care se pune în legătură cu aceste valori ale formei timpului prezent este următoarea: au ele un caracter deictic sau nondeictic?

Cât privește caracteristica primelor două valori ale prezentului actual, prezentul de actualitate și prezentul de durată, trebuie menționat că în acest caz avem de a face cu utilizări propriu-zis deictice ale formei temporale de prezent. Pentru valorile date punctul de reper în raport cu care se localizează evenimentul descris este momentul vorbirii, adică momentul desfășurării procesului de comunicare. Acest lucru este valabil și pentru prezentul extins, chiar dacă în cazul dat momentul de desfășurare a evenimentului poate coincide doar parțial cu momentul vorbirii din cauza perioadei extinse de desfășurare a evenimentului. În aceste condiții, prezentul ar putea fi definit ca o formă verbală care desemnează un interval de timp care coincide sau care include momentul vorbirii.

Lucrurile sunt însă mai puțin clare în legătură cu prezentul iterativ. După cum se știe, drept criteriu de bază în delimitarea elementele deictice, în cazul deicticelor de timp, este raportarea lor la situația de comunicare, mai exact, raportarea lor la centrul deictic temporal, care este momentul vorbirii, reprezentat prin *acum*.

Este interesant de menționat că, dacă încercăm să comparăm valoarea caracteristică prezentului iterativ cu semnificația altor elemente deictice temporale, observăm că, de exemplu, printre deicticele temporale de natură lexicală nu există elemente care ar exprima frecvența acțiunilor. După cum se știe, în limbă există elemente deictice care exprimă localizarea, momentul desfășurării acțiunii (*azi, ieri, acum două săptămâni, luna trecută, peste o săptămână* etc.) sau durata procesului (*de ieri, până mâine, de ieri până azi, de mâine încolo* etc.), însă nu se cunosc mijloace lexicale sau lexico-gramaticale (construcții sintactice) cu caracter deictic, care să exprime repetabilitatea acțiunilor. Toate elementele lexicale care exprimă repetabilitatea acțiunilor sunt nondeictice: *adesea, adeseori, anual, câteodată, lunar, săptămânal, zilnic, din când în când, din sfert în sfert de oră, din oră în oră, noapte de noapte, oră de oră, zi de zi, an de an*. Ele localizează acțiunile pe axa temporală fără a le raporta în vreun fel oarecare la momentul comunicării. Acest fapt ar putea să constituie un argument convingător în favoarea excluderii prezentului iterativ din categoria valorilor cu caracter deictic.

Pe de altă parte, trebuie observat că prin modul de localizare a acțiunii pe axa temporală valoarea dată pare a avea un caracter deictic. Astfel, prin conținutul său, prezentul iterativ exprimă o acțiune care are loc cu o anumită periodicitate. Repetarea periodică a acțiunii presupune totuși o localizare pe axa temporală cuprinzând un anumit interval de timp. În raport cu actul de vorbire, acest interval poate avea diferite localizări pe axa temporală. El poate include momentul vorbirii. În acest caz se folosește forma de prezent: *În fiecare zi merg la serviciu*. Intervalul dat poate fi anterior sau posterior momentului comunicării. În primul caz se folosește forma de imperfect a verbului: *În fiecare zi mergeam la serviciu*, iar în celălalt se utilizează forma de viitor: *În fiecare zi voi merge la serviciu*.

Vedem că odată cu schimbarea raportului dintre momentul de desfășurare a acțiunii și momentul vorbirii se modifică și forma temporală utilizată. Astfel, dacă situația descrisă prin enunțul dat va continua și în momentul în care acest enunț este rostit, forma potrivită este cea de prezent. În cazul în care această situație ține de domeniul trecutului sau se va desfășura în viitor, suntem obligați să folosim un verb la imperfect sau la viitor. Concluzia pe care o putem trage din analiza întreprinsă este că pentru valoarea de iterativitate a acțiunii exprimată prin prezentul iterativ raportarea ei la momentul vorbirii este relevantă. Prin urmare, valoarea dată ar putea fi considerată ca având caracter deictic.

Așadar, după cum demonstrează faptele analizate, dintre cele trei valori prezentate, primele două, prezentul actual și prezentul de durată, au cu siguranță caracter deictic. Cât privește prezentul iterativ, am fi înclinați să credem că și aceasta reprezintă, totuși, o valoare deictică.

Prezentul nu totdeauna este folosit pentru exprimarea unei acțiuni care se desfășoară concomitent cu momentul comunicării. În enunț el poate fi folosit cu valori caracteristice altor timpuri. Este vorba de prezentul cu valoare de trecut și cu valoare de viitor.

Aceste două valori ale prezentului indicativ sunt legate de capacitatea lui de a exprima o acțiune care s-a desfășurat înainte de momentul comunicării sau o acțiune care se va produce după acest moment. În ambele cazuri forma de prezent poate actualiza valorile date când este însoțită de anumite determinanți, care îi conferă verbului una dintre aceste valori: *Acțiunea descrisă în roman are loc (= a avut loc) în preajma celui de al Doilea Război Mondial.* (prezentul cu valoare de trecut); *Vin (= am să vin) mâine la voi.* (prezentul cu valoare de viitor). În aceste enunțuri, semnificația determinantului verbal modifică valoarea formei temporale. După cum vedem, în funcție de context, forma de prezent se poate referi la fel de bine atât la prezent, cât și la trecut sau la viitor, acțiunile fiind localizate în toate cazurile prin raportare la momentul vorbirii [2, p. 39]. Folosită cu valoare de trecut, forma temporală dată indică o acțiune anterioară momentului enunțării: *Vin (= am venit) ieri la serviciu și văd (= am văzut) că...* Atunci când are valoare de viitor, ea se referă la o acțiune posterioară momentului comunicării: *Plec (= am să plec) mâine la părinți.*

Prezentul folosit cu valoarea timpului trecut este numit în lucrările de lingvistică *prezent retrospectiv (dramatic, istoric sau narativ)*. Pentru denumirea prezentului folosit cu valoarea de viitor este utilizat termenul *prezent prospectiv*.

După cum se arată în lucrările de lingvistică, faptul că aceste valori caracteristice unor timpuri sunt exprimate prin forma unui alt timp își lasă amprenta asupra semnificației lor. În realitate, ele combină, într-o anumită măsură, valorile caracteristice ambelor timpuri: deci prezent + trecut (un eveniment din trecut este descris de parcă s-ar desfășura în momentul în care despre el se vorbește) și prezent + viitor (un eveniment viitor despre care se comunică de parcă s-ar produce în momentul comunicării).

Cât privește caracteristica acestor valori din perspectiva opoziției deictic / nondeictic, trebuie să constatăm că specificul funcțional al formei de prezent cu valoare de trecut sau de viitor poate fi precizat pornind de la analiza lor în legătură cu contextul în care sunt utilizate.

Opiniile cercetărilor privind interpretarea acestor valori din perspectiva distincției deictic / nondeictic sunt împărțite, ceea ce se explică prin dificultățile legate de descrierea acestor forme temporale ca urmare a transferului asupra lor a unor semnificații străine. Prezentăm în continuare argumentele care pot fi aduse în sprijinul ideii că valoarea de trecut sau de viitor exprimată cu ajutorul formei verbale de prezent reprezintă niște valori de natură deictică.

În primul rând, este important să avem în vedere faptul că forma de prezent cu valoare de trecut sau de viitor înlocuiește, de fapt, formele de trecut sau de viitor corespunzătoare. În aceste condiții am putea să admitem că trăsăturile formei de prezent sunt determinate de caracteristicile formelor care sunt înlocuite. Cu alte cuvinte, ar trebui să fie identice cu cele ale formelor primare. După cum putem judeca pe baza exemplurilor prezentate,

formele de trecut sau viitor înlocuite prin formele de prezent au o valoare deictică. Valoarea fundamentală a acestor forme este anterioritate, respectiv posterioritate față de momentul în care are loc vorbirea. Să analizăm următorul enunț: *Trenul pleacă (= va pleca) peste o oră*. Forma de viitor, care este firească în acest enunț fiind înlocuită cu cea de prezent, se caracterizează printr-o utilizare deictică. Pentru ea este specifică o raportare directă la momentul vorbirii. După cum ne putem da seama, localizarea temporală a evenimentului descris în enunț (plecarea trenului din gară) se face pornind de la momentul când are loc momentul vorbirii: de la acest moment, marcat pe axa temporală ca T_0 și până la momentul acțiunii descrise va trece exact o oră. De aici ar reieși că și prezentul care apare în locul formei de viitor și îi preia valoarea, poartă același caracter deictic.

În al doilea rând, este necesar să avem în vedere faptul că în aceste contexte, prezentul folosit cu valoare de trecut sau de viitor este însoțit de elemente lexicale cu valoare deictică (adverbe, locuțiuni adverbiale). Bunăoară, după cum se menționează în GALR, I, semnificația de viitor este exprimată, de obicei, prin combinarea formei verbale de prezent cu expresii deictice (*mâine, deseară, la noapte, la vară* etc.) specializate pentru timpul de referință „viitor” sau cu deictice relaționale, de tipul (*în ... ani, peste ... zile, după ... ore*) [7, p. 412]. Acest fapt nu este întâmplător. Toate acestea ne îndreptătesc să credem că valoarea temporală a formelor în cauză se stabilește printr-o raportare directă la momentul vorbirii. Prin urmare, ele ar putea fi considerate niște forme având valori deictice.

Ultima valoare caracteristică formei de prezent este prezentul neactual (numit și prezent atemporal). Forma cu această valoare desemnează o acțiune care nu este localizată pe axa temporală, adică acțiunea în general. Valoarea dată se constituie ca rezultat al neutralizării valorii temporale specifice formei de prezent. Drept exemple sunt aduse enunțuri de tipul: *Doi ori doi fac patru. Zăpada este albă. Luna este mai mică decât Pământul. Unghiul drept are 90 de grade*. În aceste enunțuri forma de prezent poate fi însoțită de adverbul *totdeauna*, ceea ce înseamnă că ea nu exprimă un raport de anterioritate, simultaneitate sau posterioritate între momentul desfășurării acțiunii și momentul comunicării, fiind lipsită de o valoare temporală concretă.

Din punctul de vedere al conținutului exprimat, prezentul neactual cunoaște mai multe nuanțe semantice. În lucrările de lingvistică se delimitează următoarele subspecii ale prezentului neactual: prezentul permanent și prezentul gnomic [7, p. 409-413].

Prezentul permanent (generic, etern, universal) este folosit în enunțurile care exprimă adevăruri eterne, adevăruri asupra cărora timpul nu are nicio putere sau, după cum se spune, așa cred oamenii: *Dunărea se varsă în Marea Neagră. Universul este infinit. Pământul este rotund. Apa este un lichid incolor*. În aceste enunțuri, verbele exprimă procese sau caracteristici permanente în timp. Manifestarea sau existența lor nu presupune raportarea la un punct sau un interval anumit de pe axa temporală. Din această cauză este greu să se spună că forma de prezent a acestor verbe ar indica un moment localizat pe axa timpului. Ele pot fi însoțite de adverbul *totdeauna*, care are rolul de a exprima caracterul general al evenimentelor exprimate [4, p. 117]. Este de menționat că în anumite împrejurări, pentru accentuarea caracterului etern sau, cel

puțin, de durată al acțiunii, în aceste enunțuri, verbul poate fi folosit la diferite timpuri: *Carpații au fost, sunt și vor fi ai noștri*. Prin această substituție se poate demonstra nuanța de valoare omnitemporală a formei de prezent.

Prezentul gnomic (de cunoaștere) se întâlnește în enunțurile care exprimă adevăruri general valabile. Acestea sunt maximele, proverbele, zicătorile, cugetările, meditațiile filozofice etc.: *Cine se scoală de dimineață departe ajunge. Corb la corb nu scoate ochii*. Aceste enunțuri se caracterizează printr-un grad înalt de generalitate, fiind valabile pentru orice epocă. Constatarea pe care o putem face pe baza celor prezentate până acum e că prezentul neactual reprezintă o valoare nondeictică.

Generalizând, ar trebui să spunem că prezentul indicativ este un timp care este utilizat pentru a exprima: a) acțiuni care se desfășoară concomitent cu momentul comunicării (prezentul actual); b) acțiuni care se repetă la anumite intervale de timp (prezentul iterativ); c) acțiuni trecute sau viitoare (prezentul cu valoare de trecut sau de viitor); d) acțiuni sau caracteristici permanente (prezentul neactual).

Cât privește clasificarea lor din perspectiva distincției deictic / nondeictic, trebuie menționat că primele trei dintre acestea sunt valori cu caracter deictic, iar despre cea de a patra se poate spune cu siguranță că este o valoare nondeictică. Menționăm, de asemenea, că și despre celelalte timpuri ale modului indicativ, se spune că pot fi utilizate atât deictic, cât și nondeictic, adică anaforic.

Referințe bibliografice

1. Constantinescu-Dobridor, Gheoghe. *Gramatica limbii române*. București, 2001.
2. Constantinovici, Elena. *Prezentul indicativ în limba moldovenească literară contemporană*. Chișinău, Știința, 1980.
3. Coșeriu, Eugen. *Lecții de lingvistică generală*. Chișinău, 2000.
4. de Dardel Robert. De Both-Diez Anne-Marie. *L'ancrage du texte dans le temps absolu*. În: *Langue française*. N 67, 1985, p. 114-128.
5. *Enciclopedia limbii române*, Coordonator: Marius Sala. București, 2001.
6. Irimia, Dumitru. *Gramatica limbii române*. Iași, 1997.
7. *Gramatica limbii române*. Vol. 1, *Cuvântul*. București, 2005.
8. Moeschler Jacques. *Anaphore et deixis temporelles. Sémantique et pragmatique de la référence temporelle*. În: Moeschler, J. et al., *Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore*. Nancy, Presses Universitaires de Nancy, p. 39-104.
9. Vet Co. *Univers de discours et univers d'énonciation: les temps du passé et du futur*. În: *Langue française*. N 67, 1985, p. 38-58.
10. Вилькелёнок, Д. *Аспект относительности в грамматической категории времени*. În: *Kalbu studijos. Studies about languages*. Kaunas, 2012, no. 20, p. 45-56.
11. Гак, В. Г. *Теоретическая грамматика французского языка*. Moscova, 2004.

Ion Bărbuță

FACTORII EXTRALINGVISTICI ȘI NIVELURILE DE CODIFICARE A INFORMAȚIEI ÎN STRUCTURA ENUNȚULUI

Pentru lingvistica actuală este caracteristică impunerea unor noi direcții de cercetare în opoziție cu cele de natură structuralistă, care au marcat aproape tot secolul trecut. Plasându-și centrul de interes din domeniul structurii limbii în sfera vastă a comunicării cotidiene, aceste direcții extind cu mult tematica abordată, încercând să soluționeze problemele legate de folosirea limbii în procese curente de comunicare.

Cercetările care au determinat „cotitura” pragmatică din lingvistică sunt cele consacrate enunțării, actelor de vorbire și contextului comunicativ. Astfel, investigarea procesului de comunicare, în cazul abordării pragmatice a limbajului, se face nu doar prin raportarea enunțului la evenimentul desemnat, ci și din perspectiva unor valori derivate din însuși actul de comunicare, în special, din scopul urmărit de locutor în situația dată de comunicare. Este vorba de utilizarea limbajului ca mijloc de realizare a unor acte de vorbire prin intermediul cărora locutorul urmărește atingerea anumitor scopuri comunicative. În același timp, cercetarea lingvistică presupune luarea în considerare a factorilor contextuali implicați în actul de comunicare. Aceasta înseamnă că la cercetarea fenomenelor de limbă se ține cont și de contribuția variabilelor comunicaționale (emițător, receptor, situație de comunicare etc.) la constituirea semnificatului global al enunțului.

Așadar, obiectul de cercetare al lingvisticii pragmatice nu este doar enunțul în calitatea sa de unitate comunicativă, ci însăși activitatea de producere și de receptare a enunțurilor. Ceea ce au de studiat lingviștii este producerea unui enunț într-o situație concretă de comunicare.

Cele mai importante implicații ale acestei schimbări de paradigmă din lingvistică se resimt în procesul de interpretare a semnificatului global al enunțului. Este bine știut faptul că în lingvistică au fost elaborate mai multe modele de descriere a structurii semantico-sintactice a enunțului, cel mai răspândit și mai cunoscut fiind modelul propus în cadrul lingvisticii tradiționale. Reprezentând, în esență, o lingvistică de tip structuralist, modelul dat este, cu unele excepții, bazat pe corelația formă – sens. În conformitate cu modelul în cauză, în structura enunțului se delimitează un singur strat de semnificație. Unitățile de conținut din structura enunțului sunt corelate cu mijloacele de expresie corespunzătoare. Astfel, în lingvistica tradițională studiul enunțului se reduce, în mare parte, la analiza părților de propoziție sub aspectul mijloacelor lor de exprimare. Deși oferă o posibilitate a înțelegerii clare a modului de organizare a enunțului, analiza bazată pe corelația semnificație – mijloace

de exprimare nu este totuși în măsură să ne ofere o imagine completă și adecvată a unității comunicative date, mai ales, sub aspectul utilizării ei în situațiile reale de comunicare.

În lingvistica pragmatică, enunțul este privit nu doar ca o unitate structurală, ci ca o entitate care este folosită într-un anumit cadru situațional, deci ca o unitate contextualizată. Faptul că enunțul se află în relație strânsă atât cu elementele implicate de actul enunțării, cât și cu contextul comunicativ, incluzând totalitatea factorilor extralingvistici care afectează semnificația enunțului, nu mai este pus la îndoială de nimeni. În aceste condiții, enunțul cuprinde în structura sa, pe lângă semnificația denotativă (constituită rezultat al desemnării unui eveniment din realitate), semnificații generate de corelarea cu elementele componente ale actului de comunicare. Consecința acestui fapt o reprezintă, în planul cercetării, extinderea aspectelor luate în considerare în procesul de analiză a enunțului și a semnificatului lui global. Astfel, s-a ajuns la concluzia că structura pragmasemantică a enunțului include semnificații de natură diferită, semantică și pragmatică, acestea fiind codificate în cadrul unor straturi diferite de semnificație.

Necesitatea studierii enunțului prin raportare la elementele actului de comunicare devine evidentă, mai ales, pe fundalul problemelor cu care se confruntă lingvistica tradițională în studierea unor categorii specifice unității în cauză. După cum se arată în studiile de pragmatică lingvistică, pentru a înțelege și a interpreta corect un enunț, nu este de ajuns să cunoaștem sensul lexical al cuvintelor din structura enunțului, raporturile gramaticale stabilite între ele, precum și relația lor cu formele de realizare morfosintactică. La fel de important este să putem identifica modul în care semnificatul enunțului codifică informațiile degajate de elementele contextului comunicativ. Doar în aceste condiții pot fi explicate acele categorii ale enunțului care se definesc prin semnificații de natură comunicativ-pragmatică, și anume: mărcile care asigură ancorarea / localizarea enunțului în raport cu situația de enunțare, mărcile organizării informaționale a enunțului, cele ale forței ilocuționare a enunțului, ale categoriei modalității etc.

Pe de altă parte, chiar dacă lingvistica tradițională a obținut rezultate incontestabile în analiza unităților comunicative ale limbii, există, în continuare, aspecte neclarificate până la capăt. După cum este bine știut, deși cercetările de lingvistică au acordat o importanță deosebită studierii segmentării structurale a enunțului, interpretarea unor fenomene de limbă în lingvistica tradițională întâmpină critici din partea specialiștilor. Este vorba de modul în care sunt definite și caracterizate părțile de propoziție, dar și de interpretarea uneia dintre categoriile de bază ale enunțului: predicativitatea.

Cât privește modalitatea de definire a părților de propoziție, trebuie menționat că, în gramatica tradițională, ele se identifică pe baza unor criterii de natură diferită. Acest fapt i-a determinat pe lingviști să vorbească despre caracterul eterogen al părților de propoziție și, în consecință, despre lipsa unui criteriu unitar în definirea acestora [1, p. 375]. Nu mai puține discuții trezește și modul în care este descrisă valoarea funcțional-semantică a părților de propoziție în gramaticile de tip tradițional. Când spunem acest lucru, ne referim la ceea ce lingviștii califică drept caracter multidimensional al laturii de conținut a părților de propoziție. Pentru a ilustra modul în care valorile de natură pragmasemantică se manifestă

în cadrul unei singure părți de propoziție, este suficient să analizăm următorul enunț: *Copilul a spart geamul*. În structura enunțului dat, substantivul *copilul* se definește prin următoarele valori: agent (participantul care inițiază și realizează acțiunea), subiect (obiectul comunicării date) și temă (elementul care comportă o informație cunoscută interlocutorilor în actul dat de comunicare). Este evident că, fiind de natură diferită (semantico-referențială, logico-sintactică și comunicativ-pragmatică), aceste valori specifice părților de propoziție din structura enunțului nu pot fi explicate în cazul interpretării enunțului ca o entitate a cărui latură de conținut este văzută ca fiind organizată în cadrul unui singur nivel.

Multe semne de întrebare ridică și modul în care este înțeleasă, în lingvistica tradițională, categoria predicativității. Nu intenționăm să intrăm aici în detalii, însă precizăm că, pentru a ne convinge de faptul că lucrurile stau anume așa, este de ajuns să examinăm definiția predicativității în gramaticile existente. Printr-o simplă analiză, constatăm că avem de a face cu o definiție care întrunește elemente eterogene [3, p. 241]. În plus, noțiunea de predicativitate, așa cum este definită ea în gramaticile tradiționale, se suprapune, în unele privințe, categoriei localizării situaționale a enunțului (deixisul) și categoriei modalității, care, în lucrările de orientare pragmatică, sunt descrise separat.

Din analiza efectuată rezultă că problemele în cauză nu își pot găsi o soluționare definitivă în lingvistica tradițională. Aceasta deoarece analiza gramaticală tradițională nu este suficientă pentru explicarea modului de organizare a sensului global al enunțului și, cu atât mai mult, a modului de constituire și de funcționare a enunțului în procesul de comunicare. Explicarea procesului de generare a enunțului, dar și a modalității de actualizare a conținuturilor exprimate cu ajutorul lui într-o situație dată de comunicare este posibilă în cazul în care în structura semnificatului global al enunțului sunt delimitate mai multe niveluri de codificare a informației.

Această modalitate de interpretare a enunțului este proprie lingvisticii post-structuraliste de factură pragmatică, în cadrul căreia au fost elaborate mai multe modele stratificaționale ale enunțului [7, p. 49-51, 8, p. 13-15]. Principiile puse la baza organizării pragmasemantice a enunțului în cazul unei astfel de interpretări sunt: principiul constituirii conținutului semantic al enunțului prin raportare la elementele actului de comunicare și cel al organizării conținutului semantic al enunțului pe mai multe niveluri. Așadar, caracteristica de bază a acestor modele este luarea în considerare a factorilor extralingvistici care contribuie la constituirea semnificatului global al enunțului. În cazul lor, se pune accentul nu atât pe corelația conținut – expresie, cât pe corelația informație codificată în structura enunțului – factorii extralingvistici implicați în actul de comunicare.

Pornind de la cele expuse mai sus, vom încerca să examinăm modalitatea de segmentare a structurii pragmasemantice a enunțului în funcție de raportarea straturilor de semnificație ale enunțului la factorii lingvistici și extralingvistici implicați în actul de enunțare. Cu alte cuvinte, esența *straturilor de semnificație codificate în structura pragmasemantică a enunțului* va fi analizată prin corelarea fiecărui strat de semnificație cu anumite variabile ale contextului comunicativ, altfel spus, cu anumiți factori extralingvistici. Înainte ca să răspundem la întrebarea *cum este organizată structura pragmasemantică a enunțului* și care sunt straturile de semnificație din cadrul ei, este necesară o prezentare a factorilor extralingvistici care o generează.

După cum se știe, orice enunț este produs și interpretat în cadrul unui act de enunțare. Acesta implică anumiți factori contextuali, care au rolul de a servi drept suport pentru crearea condițiilor necesare pentru generarea informațiilor codificate în latura de conținut a enunțului. În opinia pragmaticienilor, factorii contextuali nu reprezintă doar un fundal al actului de enunțare, ei se integrează în procesul de producere și de interpretare / înțelegere a enunțului. Importanța acestor factori se manifestă atât la polul emiterii, cât și la cel receptării. În felul acesta, unul dintre principiile de bază de care se ține cont în studiile de pragmatică este că înțelegerea enunțului este imposibilă fără a se cunoaște condițiile concrete ale enunțării.

Menționăm că în categoria factorilor implicați de actul de enunțare și deci responsabili de constituirea structurii pragmasemantice a enunțului distingem, pe de o parte, evenimentul din realitate despre care se comunică în enunț și, pe de altă parte, contextul comunicativ propriu-zis.

Prin evenimentul din realitate desemnat prin enunț se înțelege o stare de lucruri existentă în lumea reală sau imaginară. În procesul de constituire a structurii pragmasemantice a enunțului, acestui factor îi revine un rol cu totul aparte. Evenimentul din realitatea extralingvistică apare în calitate de referent al enunțului. Trebuie menționat că informația despre evenimentul din realitate despre care se comunică în enunț reprezintă suportul pe care se constituie întreaga structură pragmasemantică a enunțului.

Cel de al doilea factor extralingvistic important pentru enunțare este contextul comunicativ. În general, contextul reprezintă un concept cu foarte multe accepțiuni, ceea ce se explică prin caracterul multidimensional al acestui factor. Astfel, spre deosebire de evenimentul desemnat de enunț, contextul de comunicare este o variabilă comunicațională complexă, înglobând mai multe elemente de natură foarte diferită. Pentru actul de enunțare, contextul reprezintă orice aspect fizic, social, psihologic, cognitiv, verbal relevant atât pentru producerea, cât și pentru interpretarea enunțului. Datorită specificului lor, acestea influențează în cele mai diverse moduri procesul de producere și de interpretare a enunțului.

Cât privește modalitatea de interpretare a conceptului de context, precizăm că acesta este definit într-un sens foarte larg. Prin context vom înțelege nu doar elementele situației de comunicare (participanții la actul de comunicare și condițiile legate de localizarea spațio-temporală), ci toți factorii de natură lingvistică și extralingvistică implicați de interacțiunea verbală. În opinia Liliane Ionescu-Ruxăndoiu, contextul reprezintă ansamblul factorilor care afectează uzul lingvistic sub aspectul formei și al semnificațiilor [5, p. 16]. Termenul folosit în acest caz de Tatiana Slama-Cazacu este cel de context total al comunicării, conceput ca ansamblu de factori în funcție de care trebuie interpretat orice fapt de limbaj [6, p. 297].

Elementul central al contextului, adică al ansamblului de factori de natură extralingvistică în care se produce interacțiunea verbală, este situația de comunicare. Ea reprezintă cadrul fizic al actului de enunțare, fiind constituită din coordonatele situaționale de bază ale enunțării: a) participanții la interacțiunea comunicativă: emițătorul și receptorul și b) circumstanțele comunicării, reprezentate prin locul comunicării și momentul

comunicării. O definiție exactă a situației de comunicare găsim la E. Coșeriu: „Prin *situație* trebuie să înțelegem ceva mult mai limitat și mai puțin ambiguu decât ceea ce se înțelege în mod curent, și anume numai circumstanțele și relațiile spațio-temporale care se creează în mod automat prin însuși faptul că cineva vorbește (cu cineva și despre ceva) într-un punct în spațiu și într-un moment în timp. Prin *situație* trebuie să înțelegem tot ceea ce face posibil să apară *aici* și *acolo*, *acesta* și *acela*, *acum* și *atunci*, și un individ să fie *eu*, iar ceilalți să fie *tu*, *el* etc. *Situația* este deci „spațio-timpul” discursului, ceva care este creat de către discursul însuși și ordonat în raport cu subiectul discursului” [2, p. 317]. Observăm că prin această succintă descriere E. Coșeriu nu doar dă o definiție, ci, de fapt, prezintă o caracteristică foarte amplă a situației de comunicare, relevând relația stabilită între actul de enunțare și situația de comunicare și, în același timp, evidențiind rolul determinant al situației de comunicare pentru constituirea și funcționarea elementelor deictice.

O altă componentă care se conține în structura contextului comunicativ, alături de situația de comunicare, este reprezentată de factorii datorăți interacțiunii dintre elementele contextului comunicativ. În această categorie intră factorii implicați a) de interacțiunea dintre cei doi participanți la schimbul verbal și b) de raportul stabilit între locutor și evenimentul din realitate. Vedem deci că după natura relațiilor care stau la baza lor, acestea sunt de două tipuri. Printre factorii incluși în prima clasă se numără: intențiile comunicative, adică scopul urmărit de locutor în situația dată de comunicare, și fondul comun de cunoștințe sau universul conversațional comun celor doi interlocutori. Din cea de a doua clasă fac parte: modul de prezentare a evenimentului desemnat în conștiința locutorului și atitudinea locutorului față de cele enunțate. Tot aici vom include și contextul lingvistic.

Pornind de la principiul că „diversele componente ale enunțului se raportează cu necesitate la diversele componente ale situației în care sunt folosite” [4, p. 27], vom analiza în continuare stratificarea structurii pragmasemantice a enunțului în funcție de raportarea acestui fenomen la factorii lingvistici și extralingvistici implicați de actul de enunțare.

O primă distincție care poate fi operată în cadrul structurii pragmasemantice a enunțului vizează delimitarea informației substanțiale de informația comunicativ-interacțională. Informația substanțială (sau factuală) este de natură referențială, descriptivă, denotativă [3, p. 864]. Ea reprezintă rezultatul descrierii unui eveniment, a unei stări de lucruri din realitate. În felul acesta, elementul corelativ, adică elementul din realitatea extralingvistică la care se raportează, este evenimentul despre care se comunică în enunț. La rândul ei, informația comunicativ-interacțională se datorează integrării enunțului în contextul enunțării sale. După natura sa, ea este o informație contextuală, situațională, iar sub aspect funcțional, poartă un caracter conversațional, procedural.

Acestea sunt componentele de bază ale structurii pragmasemantice a enunțului. Dintre ele, cea dintâi este o componentă de natură semantică, iar cea de a doua de natură pragmatică. Astfel, analizată din această perspectivă, structura pragmasemantică a enunțului poate fi descrisă cu ajutorul următoarei formule: *Enunțul = componenta descriptivă (reprezentare semantică, conținut propozițional) + informație comunicativ-interacțională (contextuală, situațională)*.

Analiza acestor două feluri de informație – de tip descriptiv și de tip operațional – codificate în structura pragmasemantică a enunțului, denotă că ele diferă sub mai multe aspecte. Dacă prima componentă se definește printr-o informație de un singur tip, este deci omogenă, atunci componenta comunicativ-interacțională are un caracter complex înglobând în structura sa mai multe tipuri de informație. În felul acesta, o a doua distincție care poate fi operată în cadrul structurii pragmasemantice a enunțului este cea care vizează delimitarea următoarelor două componente: a) o componentă de natură deictică și b) alta constituită din informații de tip operațional. Prin componenta deictică este codificată informația despre cadrul situațional al comunicării, constituit din participanții la actul de comunicare și circumstanțele comunicării, adică timpul și locul comunicării. La nivelul structurii pragmasemantice a enunțului această componentă este reprezentată printr-un strat de semnificație care are drept corelat elementele componente ale situației de comunicare.

La rândul ei, componenta pragmatică (discursivă) din cadrul structurii pragmasemantice a enunțului se caracterizează prin faptul că înglobează mai multe tipuri de informație. Deși diferă între ele prin originea lor, ele se aseamănă prin faptul că toate sunt informații „privitoare la organizarea operațiilor de integrare, de prelucrare și de stocare a informației substanțiale” [3, p. 864]. În structura acestei componente sunt cuprinse câteva straturi de semnificație având la bază informații determinate de factorii datorati interacțiunii dintre elementele actului de comunicare, adică relației dintre locutor și interlocutor, dar și dintre locutor și evenimentul din realitate.

Așadar, în conformitate cu cele prezentate mai sus, am putea conchide că enunțul reprezintă o entitate a cărei structură pragmasemantică se constituie prin suprapunerea mai multor straturi de semnificație. Pornind de la corelarea componentelor semantice ale enunțului cu componentele situației în care el este utilizat, în structura pragmasemantică a enunțului se delimitează următoarele straturi de semnificație: nivelul structurii referențiale, nivelul structurii predicative, nivelul structurii informaționale, componenta deictică, componenta modală și componenta ilocuționară. În continuare prezentăm o succintă caracteristică a acestor straturi de semnificație.

Nivelul structurii referențiale este stratul de semnificație care cuprinde informația despre evenimentul din realitate descris în enunț. Unitățile minime ale acestui nivel sunt predicatul semantic (exprimă o acțiune, o stare, o caracteristică, o relație), actanții implicați de acesta și circumstanțele în care se desfășoară evenimentul dat.

Nivelul structurii predicative este un strat de semnificație al cărui substrat este de natură logică. El are rolul de a încadra structura actanțială a enunțului într-o schemă binară, constituită din subiect și predicat. Astfel, ca rezultat al operației de predicativizare în structura enunțului se disting un punct de pornire (obiectul despre care se comunică) și un punct de sosire (ceea ce se comunică despre acesta, caracteristica atribuită subiectului).

Nivelul structurii informaționale sau comunicative (numit și categorie a localizării informaționale) presupune structurarea informației conținute de enunț în conformitate cu modul de desfășurare a comunicării umane: de la cunoscut spre necunoscut. În cadrul acestui nivel, conținutul informațional al enunțului este segmentat în două părți: tema (elementul purtător al informației vechi, date, cunoscute) și rema (elementul purtător al informației noi, necunoscute).

Componenta deictică (sau categoria localizării situaționale) are rolul de a localiza conținutul enunțului prin raportare la instanțele de discurs (emițătorul, receptorul) și la circumstanțele comunicării (timpul și momentul enunțării). Componenta dată asigură ancorarea mesajului lingvistic (enunțul) în situația de comunicare.

Componenta modală este categoria care codifică atitudinea locutorului în raport cu cele comunicate; reprezintă o apreciere emoțională, intelectuală sau volitivă a celor descrise prin enunț. Din perspectiva acestei categorii, structura enunțului poate fi redată astfel: conținut informațional (o reflectare în conștiința emițătorului a evenimentului desemnat) + modalitate (manifestarea punctului de vedere al emițătorului) sau *modus + dictum* (în terminologia lui Ch. Bally).

Componenta ilocuționară (sau forța ilocuționară) este o componentă care exprimă finalitatea comunicativă a enunțului. Fiind o valoare asociată conținutului informațional al enunțului, forța ilocuționară are menirea de a preciza scopul cu care este folosit enunțul de către locutor.

Ajunși la capătul acestei succinte prezentări a straturilor de semnificație codificate în structura pragmasemantică a enunțului, menționăm că cele trei niveluri și cele trei componente pragmasemantice sunt generate ca urmare a raportului stabilit între enunț și anumiți factori extralingvistici, printre care se numără evenimentul din realitate desemnat și elementele contextului comunicativ.

Cât privește rolul îndeplinit de straturile de semnificație în structura enunțului, trebuie menționat că ele prezintă o importanță diferită. Astfel, dintre cele șapte straturi de semnificație delimitate în structura semnificatului global al enunțului, următoarele trei sunt componente de bază: nivelul structurii referențiale, componenta deictică și componenta ilocuționară. Importanță majoră a acestora pentru enunț și pentru actul de comunicare se explică prin mai multe caracteristici.

În primul rând, ele au drept corelat elemente centrale ale actului comunicativ, și anume: a) evenimentul comunicat prin enunț (*despre ce se comunică*); b) situația enunțării (*cine, unde și când se comunică*); c) intenția comunicativă a locutorului (*ce se urmărește prin ceea ce se spune*).

În al doilea rând, componentele menționate joacă un rol important în actul de constituire a semnificatului global al enunțului și, respectiv, în actul de comunicare.

Este evident că specificul acestor straturi de informație codificate în latura de conținut a enunțului conferă individualitate enunțului în raport cu celelalte unități ale limbii, determinându-i, în ultimă instanță, specificul său ca unitate comunicativă. Și într-adevăr, pornind de la componentele centrale ale actului de comunicare, enunțul se definește prin următoarele caracteristici de bază: 1) referențialitate; este o trăsătură determinată de faptul că enunțul, prin semnificația sa, comportă o referință la o anumită stare de lucruri [3, p. 13]; 2) situaționalitate; este o trăsătură dată de implicarea în conținutul enunțului a contextului situațional; 3) intenționalitate; reprezintă o trăsătură condiționată de manifestarea scopului comunicativ urmărit de locutor la nivelul structurii semantice a enunțului.

În felul acesta, o descriere semantică satisfăcătoare a enunțului este posibilă în cazul în care acesta este văzut din perspectivă acțională și interacțională, fiind examinat în raport cu realitatea desemnată și cu contextul comunicativ în cadrul căruia el este

produs. Raportat la factorii extralingvistici, semnificatul global al enunțului reprezintă o entitate organizată prin suprapunerea anumitor straturi de semnificație. Ținând cont de natura informațiilor codificate în structura pragmasemantică a enunțului, putem constata că latura de conținut a enunțului se constituie din următoarele componente de bază:

— o componentă semantică; are la bază informația referențială, datorată raportării enunțului la evenimentul din realitatea extralingvistică. Despre componenta dată se spune, în funcție de împrejurări, că este fie adevărată, fie falsă (distincție care se bazează pe gradul de concordanță sau corespondență dintre conținutul enunțului și realitatea extralingvistică) și

— o componentă pragmatică; se datorează integrării enunțului în contextul enunțării sale. Aceste informații vizează modalitatea de prelucrare a informației factuale (din perspectivă logico-modală), asigurând ancorarea situațională și informațională a conținutului enunțului în situația de comunicare și exprimând finalitatea actului de comunicare într-un context dat.

Informația codificată în cadrul componentei semantice (reprezentată prin nivelul structurii referențiale) are un caracter descriptiv, denotativ. De cele mai multe ori, acest tip de informație este desemnat în studiile de lingvistică prin termenul conținut propozițional. La rândul lor, informațiile din cadrul componentei pragmatice sunt informații de tip circumstanțial, conversațional și procedural. Datorită rolului îndeplinit, aceste informații constituie componenta interpretativă a laturii de conținut a enunțului.

Cercetările întreprinse de numeroși lingviști, bazate pe analiza faptelor de limbă, demonstrează că este îndreptățită prezentarea laturii de conținut a enunțului ca fiind o entitate constituită prin combinarea reprezentării semantice a evenimentului din realitate și a mai multor informații situațional-contextuale, care au drept scop organizarea informației factuale în vederea transmiterii către interlocutor.

Referințe bibliografice

1. Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*. București, 2001.
2. Coșeriu, Eugen, *Teoria limbajului și lingvistica generală: 5 studii*. București: Editura Enciclopedică, 2004.
3. *Gramatica limbii române*. Vol. II: Enunțul. București, 2005.
4. Ionescu-Ruxăndoiu, L., *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*. București, 1999.
5. Ionescu-Ruxăndoiu, L., *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, 2003.
6. Slama-Cazacu, T., *Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*. București, 1959.
7. Гак В. Г. *Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис*. Москва, 1986.
8. Сусов И. *Семантическая структура предложения*. Тула, 1973.

Inna Negrescu-Babuș

**SINCRONIE ȘI DIACRONIE ÎN LIMBĂ.
DELIMITĂRI CONCEPTUALE**

Termenii de sincronie și diacronie sunt asociați, de cele mai multe ori, cu structuralismul, dar se pare că primul care a făcut o distincție netă între aceste două concepte a fost învățatul francez François Thurot, în prefața sa la traducerea în limba franceză a bine-cunoscutului eseu al lui James Harris, *Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire générale*, apărut la Paris, 1796. Învățatul francez expune opoziția între *ordre systématique*, având în vedere prin aceasta studiul descriptiv al limbii, și *étymologie*, adică perspectiva evolutivă. Idei asemănătoare pot fi întâlnite și la alți lingviști reprezentativi din secolul al XIX-lea: W.von Humboldt, H. Steinthal, B. de Courtenay etc. Cercetările lingvistice din această perioadă abordează de preferință în perspectivă evolutivă problemele domeniului, iar studiile de gramatică istorică, asociată uneori cu cea comparată prevalează asupra celorlalte. Chiar dacă au fost mai multe încercări de conturare și definire a termenilor în discuție, se pare că până la Ferdinand de Saussure, nu a existat o abordare și o delimitare teoretică foarte clară a celor două tipuri de perspectivă (sincronică și diacronică) în cercetarea limbii.

În această ordine de idei, sincronia reprezintă starea, situația limbii la un moment dat, iar diacronia desemnează evoluția, schimbarea, istoria. Saussure transformă această distincție într-un principiu fundamental de separare a lingvisticii istorice de cea sincronă (descriptivă). El pornește de la noțiunea de valoare, preluată din economia politică; toate științele care operează cu noțiunea de valoare trebuie să facă distincție între static și evolutiv. Astfel, lingvistul distinge două planuri, două axe pe care pot fi plasate faptele lingvistice: 1) axa simultaneității (AB), cuprinzând raporturile dintre obiectele coexistente, unde este exclusă intervenția timpului; 2) axa succesivității (CD), pe care „nu putem considera, în același timp, decât un lucru, dar unde sunt situate toate lucrurile de pe prima axă cu schimbările lor” [1, p. 98]. Semnele lingvistice se supun permanent unei duble determinări: cea impusă de organizarea lor într-un sistem stabil de valori și de relații și cea impusă de schimbările în timp ale acestui sistem de valori și de relații. Pentru a desemna cele două perspective, Saussure apelează la sintagmele de *lingvistică evolutivă* sau *diacronică* și *lingvistică statică* sau *sincronică*.

Lingvistica sincronă presupune raporturile logice și psihologice care leagă termenii ce coexistă și formează un sistem, așa cum sunt ei văzuți de aceeași conștiință colectivă. *Lingvistica diacronică* se va ocupa de raporturile care leagă termeni succesivi nepercepuți de aceeași conștiință colectivă și care se substituie unii altora, fără să formeze un sistem.

Observăm că Saussure recunoaște caracterul sistemic doar limbii în ipostaza ei sincronică, considerând că schimbările lingvistice au un caracter asistemic și exterior sistemului lingvistic care este imuabil, căci alterarea în timp a fiecărui component în parte nu afectează integritatea sistemului. În consecință, sistemul lingvistic este înțeles ca ceva static; schimbarea este văzută ca fiind exterioară sistemului, întrucât conceptele de sistem și de schimbare sunt incompatibile.

Perceperea limbii ca sistem de semne, adică ca ansamblu bine organizat de elemente ce există și funcționează în virtutea relațiilor pe care le dezvoltă între ele, admite prezența dependențelor în interiorul sistemului, susținând că limba nu este o simplă nomenclatură: sistemul substituie în concepția structuralistă ansamblul amorf, specific reprezentării atomiste despre limbă a lingvisticii istorice. Logica și funcționalitatea sistemului se datorează unei scheme complexe de relații ce contribuie la formarea structurii ansamblului.

Această nouă viziune asupra limbii a contribuit la o schimbare de perspectivă a cercetătorului de la fenomenul izolat, de la detaliu, spre ansamblu, deoarece individualitatea faptului lingvistic este argumentul poziției lui în sistem, iar rolul acestuia în limbă este determinat de totalitatea relațiilor care îl opun și îl asociază altor elemente ale ansamblului.

Acceptarea caracterului sistematic al limbii nu presupune negarea caracterului său dinamic. Chiar și F. de Saussure, atât de hotărât și convins de rigurozitatea și necesitatea abordării sincronice în cercetarea lingvistică, nu a respins niciodată categoric aspectul istoric și dinamic al obiectului său de studiu. Mai mult decât atât, abordând conceptul de *lege lingvistică*, pus în discuție și cercetat de înaintașii săi, Saussure distinge *legi sincronice*, care au un caracter general, dar nu obligatoriu, și *legi diacronice*, care, în pofida faptului că se datorează unor factori particulari și accidentali, au un caracter imperativ.

De cele mai multe ori, diacronia este concepută ca succesiune de sincronii, presupunând dezvăluirea evoluției ansamblului lingvistic sub forma unei mișcări discontinue sau, în formularea lui A. Martinet, sub forma „unui val între două perioade de stabilitate” [2, p. 34].

Există cercetări care propun un alt mod de a explica, cerceta și înțelege evoluția limbii, expuse succint ca „diacronie în sincronie”. Întâlnim acest tip de abordare la R. Jakobson, care afirma că „la origine, orice schimbare privește lingvistica sincronică, vechea și noua variantă coexistă la un moment dat în aceeași comunitate lingvistică” [3, p. 75]. În lucrarea de față, fenomenul de diacronie este analizat în special din punctul de vedere al sincroniei, al funcționării limbii la un moment dat. A. Martinet face aceeași constatare în legătură cu diacronia fonologică, doar că în termeni mai diferiți: „există, în orice sistem fonologic și în orice moment al istoriei sale, zone în care sunt în pregătire sau în curs de realizare schimbări” [2, p. 34].

Dacă analizăm problema din punct de vedere teoretic, deducem că susținerea existenței diacroniei în cadrul sincroniei nu modifică atât de mult felul de a concepe diacronia, care își păstrează caracterul de „succesiune de sisteme”. Datorită acestei

caracteristici, adepții diacroniei continuă să pună pe primul loc sistemul, structura, impunând ca principiu fundamental recunoașterea caracterului *dinamic* al sistemului, deci înlocuirea conceptului de „sistem imuabil, static”, prin cel de „sistem în mișcare”, altfel spus, recunoașterea existenței mișcării în interiorul sistemului.

Revenind la Saussure și la al său *Curs de lingvistică generală*, observăm că marele lingvist face totuși o distincție tranșantă între ceea ce este static și schimbare în limbă. Dar natura limbii mult mai complexă ne determină să o analizăm în egală măsură ca un sistem stabil de semne și relații, dar și ca rezultat al unei evoluții neîntrerupte. Fiecare perioadă din existența istorică a unei limbi date presupune atât o componentă stabilă, cât și una dinamică. O limbă evoluează în mod permanent, dar, în același timp, ea posedă și o stare de echilibru relativ. Respingerea sau supraevaluarea uneia dintre aceste două dimensiuni complementare conduce la rezultate științifice eronate. O astfel de atitudine inadecvată, realizată prin supraaprecierea aspectului sincronic al limbii, se înregistrează la majoritatea lingviștilor structuraliști care au activat pe la jumătatea secolului al XX-lea, interesați cu deosebire de prezentarea și cercetarea dimensiunii sincronice a limbilor, neglijând aspectul lor istoric. Însă lingviști ca W. v o n W a r t b u r g, A. M a r t i n e t sau E. C o s e r i u au respins descriptivismul structuralist îmbunătățind inventarul conceptual saussurian atât la nivelul teoriei lingvistice, cât și la nivelul pragmatic al cercetării, acordând o atenție specială componentei diacronice și celei sincronice.

În lucrarea *Sincronie, diacronie și istorie* Eugen Coseriu adoptă o nouă perspectivă de analiză a dihotomiei saussuriene sincronie-diacronie și relevă eroarea comisă de Saussure și discipolii săi ce constă în confuzia dintre obiectul de cercetare și cercetarea însăși, adică între limba ca atare și metoda lingvistică. Deoarece, afirmă Coseriu, o delimitare sigură se poate face doar între lingvistica diacronică și lingvistica sincronică, dar nu și între sincronia și diacronia limbii. Sincronia și diacronia sunt categorii indistincte în dinamica funcționării și evoluției unei limbi. În acest mod în concepția lui Coseriu, limba este văzută simultan ca enérgeia, devenire și creație permanentă, dar și ca ergon, rezultat al evoluției, relativ stabil la un moment dat.

„Limba funcționează sincronic și se constituie diacronic. Dar acești termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, pentru că „facerea” se realizează în vederea funcționării. De aceea, și studiile care le corespund, chiar menținându-le distincte, trebuie să implice depășirea antinomiei ca atare” [5, p. 238]. Astfel Coseriu subliniază caracterul complementar al sincroniei și diacroniei în ceea ce privește faptele de limbă.

După o complexă clarificare teoretică și metodologică, E. Coseriu a transpus el însuși în practică principiile pe care le-a formulat, în special în domeniul semanticii structurale diacronice, domeniu de cercetare la care marele savant a avut o contribuție decisivă. Studiul *Pour une sémantique diachronique structurale* din 1964 este un bun exemplu. Coseriu afirmă și argumentează că între conceptul de structură și cel de evoluție nu există nicio contradicție, inclusiv la nivelul semantic. Implicând distincția sincronie-diacronie în corelația sistem-normă-vorbire, E. Coseriu a sesizat deopotrivă

dimensiunile reale și numeroase ale raportului dintre structura stabilă și evoluție. El afirmă că, la început, schimbările lingvistice se produc în diacronie, la nivelul vorbirii, și, treptat, pătrund în normă la un moment dat, deci într-un stadiu sincron. La nivelul normei, schimbările evoluează de asemenea diacronic și sunt asimilate ulterior în sistem în mod sincron. Altfel spus, sincronia sistemului face parte din diacronia normei, iar sincronia normei este inclusă în diacronia vorbirii. Aceste disocieri simple și flexibile au o mare importanță metodologică în direcția îmbunătățirii cercetării practice a limbii atât la nivelul descrierii unui sistem lingvistic la un moment dat al existenței sale, cât și în cazul interpretării și explicării cauzelor și sensului schimbărilor.

Schimbarea radicală pe care o face Saussure prin deplasarea pe prim-plan a lingvisticii sincronice a fost imperativă într-o perioadă în care lingviștii se retrăseseră în diacronie. Astfel antinomia sincronie-diacronie s-a dovedit a fi foarte utilă în planul investigației. De-a lungul timpului însă teza lui Saussure privind delimitarea dintre sincronie și diacronie a fost supusă unor modificări fundamentale: noțiunea de dinamic a fost introdusă și în cadrul sincroniei; noțiunile de sincronie și diacronie nu se află în contradicție ci, din contră, se întrepătrund; opoziția dintre sincronie și diacronie este scoasă din planul obiectului și plasată în planul investigației, adică al lingvisticii. Doar lingvistica poate fi sincronică sau diacronică, deoarece în orice moment ea poate fi atât creație, cât și o reluare a unor modele anterioare. O astfel de înțelegere a fenomenului poate fi posibilă doar prin conceperea limbii în sens humboldtian, ca *enérgeia*, devenire și creație permanentă, dar și ca *ergon*, rezultat al evoluției.

Referințe bibliografice

1. Saussure de F., *Curs de lingvistică generală*. București: Polirom, 1998.
2. Martinet A., *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. Berne, 1954.
3. Jakobson R., *Essais de linguistique générale*. Paris: Édition de Minuit, 1963.
4. Coșeriu E., *Sincronie, diacronie și istorie*. București, 1997.
5. Dobridor Gh., *Dicționar de termeni lingvistici*. București: Teora, 1998.
6. Coteanu I. (red. responsabil), *Elemente de lingvistică structurală*. București: Editura Științifică, 1967.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Elena Varzari

MAXIMELE ȘI EXPRESIILE LATINEȘTI – MĂRCI
ALE MODALITĂȚII TEXTUALE SUBIECTIVE

Abstract. The article brings into discussion the subjective way at textual level. Latin maxims and phrases are interpreted as symbols of appreciative modality that expresses an emotional-aesthetic attitude and the speaker's position. There are described aphoristic units that update their modal meaning at textual level performing pragmatic and emotional functions. Transformations of maxims intensify the emotional-expressive nature of the text and reflect the implicit subjective modality.

Keywords: textual category, Latin, textual linguistics, modality.

Modalitatea, considerată o caracteristică primordială a sistemului lingvistic, este pe larg discutată începând din sec. XIX-XX în cadrul diferitor discipline, inclusiv în logică, psihologie, semiotică și lingvistică. Conceptul a fost formulat pentru prima dată încă în Antichitate și a vizat la început interpretarea modului în care există un obiect sau se produce o acțiune, un fenomen. După ce Ch. Bally, E. Benveniste ș.a. au propus generalizări ale noțiunii în lingvistică, investigațiile asupra subiectivității limbajului au căpătat amploare, iar în ultimul deceniu în special cercetătorii enunțării s-au arătat interesați de acest aspect.

Studiată inițial la nivelul enunțului, a fost considerată drept categoria semantică marcată prin mijloace gramaticale, lexico-gramaticale, lexicale și prozodice care ilustrează gradul de ficțiune a conținutului unui enunț: „modalitatea privește tot ce este spus în enunț, făcând parte din cadrul general al acestuia. Logicienii și lingviștii au considerat adesea necesar să distingă, într-un act de enunțare, între un conținut reprezentativ, numit uneori *dictum* și o atitudine a locutorului în raport cu acest conținut (și care constituie ceea ce s-a numit *modus* sau *modalitate*)” [1, p. 449]. Într-un asemenea context, cercetătorii se arată preocupați de două probleme principale: „1. delimitarea și descrierea semnificațiilor modale ale mijloacelor lingvistice folosite pentru marcarea lor; 2. examinarea relației acestor valori cu enunțul și elementele acestuia” [2, p. 135].

Mai nou, modalitatea este raportată și la nivelul textului, fiind inclusă printre categoriile textuale¹, alături de coeziune, coerență, discontinuitate, linearitate, prospecțiune,

¹ Categoriile textuale în lingvistica textului sunt considerate criteriile de ordin sintactic, semantic și pragmatic ce caracterizează o secvență frastică drept text deosebindu-l de nontext, precum și caracteristicile tipologice universale care în ansamblul lor creează textul. Potrivit lingviștilor, au rolul de a determina structura pragmatică și semantică a textului, principiile desfășurării lui, specificul stilistic etc., interacționând între ele diferit în funcție de stil și genul discursiv. Potrivit lui I. Galperin, reprezintă importante trepte pentru cunoașterea naturii, organizării, funcționării textului și stau la baza conceptelor de *text* și *textualitate*. Începând

retrospecțiune, intenționalitate, acceptabilitate, informativitate, situaționalitate, secvențialitate, presupuziție ș.a. În astfel de condiții se încearcă diferențierea ei de modalitatea enunțului după câteva criterii: – veridicitatea sau falsitatea denotativă și noțională (textul poate fi veridic sub aspect denotativ și fals sub aspect noțional sau semnificativ, iar enunțul în care modalitatea se redă, bunăoară, printr-un anumit mod verbal formează o opoziție netă între planurile real–ireal); – mono- sau polimodalitatea aprecierii subiective (în cadrul textului subiectul evaluării poate fi modificat); – exprimarea explicită (prin modalizatori formali) și implicită (prin lexic afectiv și evaluativ, emfază, topică, schimbarea registrului stilistic ș.a.), mai dificil de identificat [a se vedea 3, p. 110-112]. Se mai iau în considerare actualizarea anumitor segmente de text și posibilitatea deplasării accentelor pe parcursul desfășurării textului, repetarea, inversiunea, formarea câmpurilor tematice ș.a.

La nivelul textului este studiată funcția pe care o are modalitatea de orientare a receptorului spre recunoașterea autorului, spre interpretarea consonantă cu propriile idei, spre crearea unei stări sau reacții similare a interlocutorilor ș.a. [a se vedea 4, p. 51 sqq.]. Cf. „Ceea ce mă interesează e imaginea pe care autorul mi-o dă despre sine, imagine care se prezintă ca *strategie textuală*, ca o strategie de invitații și de propuneri pe care *textul* le face cititorului, autorul produs de *text* (nu autorul care produce *textul*) îmi poate apărea prin intermediul diferitelor «instanțe ale comunicării»” [Umberto Eco apud 4, p. 51].

Pornindu-se de la modalitatea enunțului, se constată că și cea textuală poate avea o tentă apreciativă (antropocentrică), atunci când redă atitudinea, concepția, poziția autorului față de informația comunicată, preocupările lui intelectuale, sociale, estetice etc. și este rezultatul selecției de către acesta a unor fenomene și lucruri din realitatea obiectivă. Se mai discută însă și despre modalitățile deontică ori prescriptivă – exprimă voliție, posibilitate, obligativitate ș.a.; epistemică ori descriptivă – probabilitate, certitudine-incertitudine, eventualitate ș.a. Deseori, în cadrul modalității epistemice este delimitată modalitatea obiectivă sau modalitatea care raportează enunțul la realitate de cea subiectivă sau auctorială, care pune enunțiatorul în raport cu enunțul său, reflectând sistemul axiologic, părerile, concepțiile etc. locutorului. Alteori, modalitatea obiectivă e pusă în relație cu modalitatea de tip aletic (redă necesitatea, posibilitatea-imposibilitatea) și deontic [a se vedea 5, p. 673 sqq; 6; 7; 8]. Modalitatea subiectivă, la rândul ei, o cuprinde pe cea epistemică (certitudinea, probabilitatea, incertitudinea), apreciativă (aprecierea) și permisivitatea modalității deontice [2, p. 186].

Modalitatea textuală, înțeleasă ca exprimarea în text a atitudinii și a punctului de vedere ale autorului (naratorului / personajului), este dictată de caracterul funcțional-cu anii '70 ai sec. XX (prin studiile lui R. Harweg, H. Weinrich, W. Dressler, I. Galperin ș.a.), *categoria textuală* ajunge în lingvistica textului una dintre cele mai discutate noțiuni, în special pe motivul omonimiei unor categorii textuale cu cele din gramatica propoziției, dar și din cauza diferitor interpretări date termenului, care se confundă în unele studii cu cel de *criteriu al textualității*, iar în altele este interpretat drept o noțiune distinctă, mai abstractă decât criteriile textuale, dar care se delimitează doar în raport cu acestea. Categoriile textuale reprezintă conceptul de bază în abordarea textocentrică.

stilistic și compozițional al textului, tipul naratorului, intenția auctorială etc. și se intersectează cu aspecte ca aprecierea, emotivitatea și expresivitatea. În structura textului marchează relațiile autor-realitate narativă, autor-realitate extralingvistică, autor-cititor, text-cititor și se realizează prin diferiți modalizatori care fac simțită prezența autorului în text: mijloace specifice modalității enunțului (verbe modale, verbe performative, articole, adverbe, categoria modului, construcții emfatice etc.), dar și procedee de caracterizare a personajelor, distribuirea segmentelor predicative și a celor relative, digresiuni lirice și filosofice, întrebări retorice, formule de adresare către cititor, formule de încheiere și nu în ultimul rând aforisme, proverbe, maxime ș.a. Asupra acestui din urmă aspect ne vom opri *infra*.

Maximele și expresiile latinești reprezintă enunțuri concise și cizelate care exprimă norme etice, precepte morale, cugetări despre viață etc. și care, dat fiind specificul lor, pentru a fi utilizate și receptate adecvat, necesită atât competențe lingvistice, cât și culturale. Le-am putea caracteriza, încadrându-le în categoria cuvintelor înaripate, prin câteva trăsături: sunt puse în relație cu o sursă, *id est* autor, personaj istoric, mitologic, folcloric, operă de artă sau literară, eveniment real ș.a.; constau din două sau mai multe cuvinte legate gramatical; sunt reproductibile, în sensul că ele constituie unități lingvistice care nu se creează, ci se reproduc în procesul comunicării; au o structură fixă, dar care nu exclude variabilitatea lor și, în sfârșit, dispun în uz de o semantică stabilă [9, p. 28].

Făcând parte din cultura vorbirii de tip elitar a lui *homo loquens*, maximele și expresiile latinești trezesc interes astăzi, la fel ca și în Antichitate, nu numai prin conținut, ci mai ales prin caracterul lor funcțional. Dacă Aristotel considera că rolul sentinței (specie înrudită cu maxima), care poate fi folosită în text ca procedeu de motivare, apreciere, aprobare, este de a convinge, atunci în retorica antică târziu se pune accent pe efectul estetic și valoarea compozițională ale acesteia. Astfel, autorul „Iliadei” apelează la ele pentru a reflecta emoțiile personajelor, poziția naratorului sau pentru a servi drept concluzii și comentarii [10].

Pe lângă capacitatea creării unui discurs emoțional-expresiv și persuasiv, care se recunoaște și în studiile de lingvoculturologie actuale aforismului în general, cuvintele înaripate mai îndeplinesc funcțiile cognitivă (prin apelul la autoritatea autorului maximei, aforismului etc.), de ornamentare (înfrumusețare a stilului, dar și de fascinare a cititorului, de determinare la lectură), didactică (oferirea unor modele comportamentale), de pronosticare (modelarea unei eventuale situații de viață), ludică (creând calambururi, jocuri de cuvinte) ș.a. Studiile amintite propun și o ierarhizare a rolurilor pe care le îndeplinesc unitățile nivelului aforistic în comunicare. Una dintre clasificările recente formulează, sub aspect cultural-lingvistic, cinci funcții ale unităților aforistice: nominativă – cuprinde informațiile pe care le codifică o asemenea unitate; cumulativă – transmite experiența colectivă, istoria, cultura multiseclară a unui popor; directivă – influențează comportamentul uman; ornează expresia; funcționează după tipul structurii metaforice – aproprie prin analogie două situații similare [11, p. 46-47].

În afară de aceasta, observăm că maximele și expresiile latinești sunt implicate și în realizarea diferitor categorii textuale. Maximele pot fi utilizate, bunăoară, pentru stabilirea legăturii între propoziții, asigurând unitatea sintactică a textului, ca în exemplul următor, unde, pentru realizarea coeziunii printr-un soi de recurență parțială și pronominalizare (Dumnezeu-spiritus Dei, aquas-aceste ape), autorul recurge la fondul aforistic latinesc: „Ori, potrivit Genezei, Dumnezeu înainte de toate creează cerul și pământul. În acest moment întunecimile încă mai pluteau peste Abis, iar *spiritus Dei fovebat aquas*, însă aceste ape nu puteau fi cele pe care le cunoaștem noi, și pe care Dumnezeu le separă în cea de-a doua zi, despărțind apele ce stau deasupra firmamentului” (Umberto Eco, *Insula din ziua de ieri*). Unitățile aforistice latinești în unele situații asigură informativitatea textului, înscriindu-se organic în țesătura lui prin realizarea diferitor tipuri de informații (factice, conceptuale, subtextuale), ca în fragmentul următor unde descoperă o informație conținutal-factuală: „Asta e, bătrâne batracian! *Alea iacta est!* De prisos comentariile noastre și afuriseniile coanei Sultana. Nu mai pot schimba nimic” (Cezar Petrescu, *Vadim*). Folosite pentru asigurarea coeziunii, informativității, acceptabilității, presupuziției etc., maximele și expresiile latinești pot servi și drept instrumente pentru realizarea intenției de creare a anumitor tipuri de contexte, bunăoară umoristice. Exemplul ce urmează înglobează o sentință latină, aparținând lui Horațiu, care în original – *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres* – reda o idee inspirată din filosofia epicureică, *id est* „Moartea vânăta lovește cu același picior colibebele săracilor și palatele regilor”, iar Ion L. Caragiale, prin deconstrucția enunțului latinesc consacrat, reușește să producă un efect de surpriză receptorului: „E peste puțină a te sustrage prin fraudă, când palidul portărel etern – *Mors* – îți calcă, cu somația fără apel, umila ta colibă de *pauper, aequo pede*, ca și *regumque turres* – să aștepți, zic, pe Popa Zăbavă, ținându-ți sufletul în dinți” (Ion L. Caragiale, *Opere*). Deși lista exemplurilor ar putea continua și pentru alte categorii textuale, subliniem că aspectul antropocentric apropie intenționalitatea de modalitatea subiectivă.

Modalitatea subiectivă / auctorială, așa cum am văzut, pune enunțiatorul în raport cu enunțul său, exprimând sistemul axiologic, părerile, concepțiile etc. acestuia și, de regulă, cuprinde aspecte ale modalității apreciative (atitudinea favorabilă sau nefavorabilă, aprecierea pozitivă sau negativă) și ale modalității epistemice (certitudinea sau incertitudinea, aprobarea sau dezaprobarea, probabilitatea, evidențialitatea ș.a.). De cele mai dese ori, utilizarea maximelor și expresiilor latinești pentru asigurarea acestei categorii textuale, prin apelul la sentimentele receptorului, presupune și realizarea unor funcții emotive, deci, ca frecvență, predomină microtextele care dispun de sens modal apreciativ.

Aspectul apreciativ face parte din structura semantică a unor unități aforistice latinești și determină astfel valoarea pragmatică cu care acestea sunt introduse în comunicare: *Advocatus diaboli* – Avocatul diavolului (despre prelatul care în timpul procedurii de canonizare descria viciile defunctului); *Aegri somnia* – Aiureli de bolnav (despre o operă confuză, lipsită de unitate); *Arbiter elegantiae* – Arbitru al eleganței (despre

scriitorul Petronius); *Felix culpa* – Fericita vină (despre păcatul original al lui Adam, binefăcător totuși pentru omenire); *Fortunate senex* – Fericitul bătrân (despre un personaj vergilian care își păstra pământurile); *Hospes, hostis* – Oaspete, dușman (despre un oaspete periculos, nedorit); *Vir bonus, dicendi peritus* – Bărbat demn, priceput la vorbă etc. În alte situații componentul apreciativ al expresiei înaripate este marcat sociocultural și își pierde funcția pragmatică în afara contextului istoric, mitologic etc. al Antichității: *Fidus Achates* – Credinciosul Achates (prietenui lui Aeneas după Vergiliu); *Graeculus esuriens* – Un grecoșor flămând (grecii care practicau la Roma cele mai diverse meserii pentru a supraviețui erau luați în zeflema de romani); *Ultimus Romanorum* – Ultimul dintre romani (Brutus sau Cassius, nobili romani care s-au opus lui Augustus pentru a salva republica și virtuțile ei) etc.

Modalitatea subiectivă textuală devine evidentă în cazul maximelor și expresiilor latinești care în afara contextului fie că sunt neutre sub aspect evaluativ, fie că propun o apreciere pozitivă, respectiv negativă, care fluctuează în funcție de intenționalitatea auctorială. Cf.: „Spune dumneata, care ai mintea ascuțită, n-ar fi ridicol pentru mine ca să mă zbat să-l aduc pe acest *Pithecanthropus erectus* în fruntea scriitorilor?” (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*). Aici o expresie, neutră în afara contextului¹, marchează în text atitudinea nefavorabilă (dezaprobatoare) a locutorului (personajului în acest caz) prin asocierea sensului exprimat de termenul științific cu imaginea unui om din epoca primitivă. A se vedea și actualizarea unei expresii, marcată în Antichitate de sentimentul pioșeniei (în traducere „În lumea unde sunt acum părinții”), care pierde aprecierea logică pozitivă căpătând apreciere emoțională negativă într-un context cu tentă umoristică: „Ci doar mă uit la tine și indignat mă mir / De unde-ți vin aceste instincte de vampir, / Această-nverșunare nebună, fără scop? / De ce exiști? Și care destoinic Mizantrop / Te-a inventat?... Răspunde-mi, căci dacă mă decid / Să te trimit *ad patres*... / [Muza] Devii insecticid!” (George Topârceanu, *Noapte de august*).

Prin substituiți, comutări, calambururi create pe baza maximelor latinești, autorul modern (narratorul / personajul) poate să-și exprime atitudinea depreciativă – ironia, sarcasmul, protestul etc., dar și să-și dezvăluie sistemul axiologic, concepțiile estetice, anumite judecăți de valoare, așa cum procedează Ion L. Caragiale atunci când critică situația scenei românești: „– Dar teatrul este o școală... – Mofturi! Teatrul este o petrecere. – *Ridendo castigat mores*...² – *Moriș poate câștiga cât vrea*; cu sistema dv., teatrul își pierde publicul. – Dar trebuie să formăm gustul publicului... – Ca să-l formăm pe al publicului, trebuie să aveți dv. mai întâi și eu văd, ca și publicul, că n-aveți de loc” (Ion L. Caragiale, *Opere*). Un efect similar asupra cititorului produc și jocurile de

¹ *Pithecanthropus erectus* (în traducere „Omul ridicat”) este o specie de umanoid preistoric, considerat precursor al omului modern. Se crede că a dispărut acum trei sute de mii de ani, fiind substituit prin neandertali. După dispariția lui „homo erectus” și până la apariția lui „homo sapiens” au mai existat: „homo georgicus”, „homo ergaster”, „homo antecessor”.

² *Ridendo castigat mores* (în traducere „Râzând se corectează moravurile”) este o maximă latină prin care se evocă misiunea comediei de a îndrepta moravurile.

cuvinte create cu intenția de a determina o reacție emoțional-apreciativă sau emoțional-estetică din partea receptorului. Așa ca în fragmentul următor, unde se intersectează modalitățile subiective ale personajelor, iar aspectul modal rezultă din modificări semantice obținute prin actualizarea succesivă a unor segmente ale maximei asociate în conștiința receptorului cu o anumită situație-tip care este aici răsturnată: „Cardinalul își mușcă buzele. Se plecă asupra vecinului său, abatele de Sainte-Genevieve, și îi spuse cu jumătate glas: – Plăcuți ambasadori ne trimite domnul arhiduce să ne anunțe pe doamna *Margareta!* – Eminența voastră, răspunse abatele, își pierde politetele cu râturile acestea flamande. *Margaritas ante porcos.* – Spune mai bine, răspunse cardinalul cu un zâmbet, *Porcos ante margaritam!* Micul stat-major în sutană se extazie de jocul de cuvinte. Cardinalul se simți mai ușurat; era chit cu Coppenole, avusese și el o necuviință aplaudată” (Victor Hugo, *Notre Dame de Paris*).

Observăm astfel că maximele și expresiile latinești pot reda o apreciere emotivă negativă (într-un context ironic, sarcastic, dezaprobativ, umoristic) sau, mai rar, pozitivă (stimă sau admirație) în funcție de intenția comunicativă a autorului. Înscriindu-se organic în țesătura textului, ele exprimă atitudinea emoțional-estetică, poziția, concepțiile locutorului sau enunțiatorului nu numai atunci când prin semantica lor (sau a componentelor lor) sunt înzestrate cu un sens modal pe care îl actualizează la nivel textual, dar și atunci când actualizează segmente ale unității aforistice sau când capătă în text sensuri modale prin realizarea funcțiilor lor pragmatice și emotive. Destructurarea maximelelor intensifică caracterul emoțional-expresiv al textului și reflectă implicit modalitatea auctorială subiectivă.

Referințe bibliografice

1. Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*. București, Editura Babel, 1996.
2. Bărbuță, Ion, *Structura pragmasemantică a enunțului din limba română*. Chișinău, 2012.
3. Тураева З. Я., *Лингвистика текста и категория модальности*. În: Вопросы языкознания, 1994. № 3, с. 105-114.
4. Colmoșan, Doina, Borchin, Mirela, *Dicționar de comunicare* (lingvistică și literară), Vol. 2. Timișoara, Excelsior, 2003.
5. *Gramatica limbii române. Enunțul*, Vol. II. București, Editura Academiei Române, 2005.
6. Стрекалова Е. Т., *Модальность как текстообразующая категория*

¹ *Nolite mittere margaritas ante porcos!* (în traducere „Nu aruncați mărgăritare în fața porcilor!”) este o maximă care provine din „Vulgata” și îndeamnă să nu se risipească cuvintele prețioase pentru ignoranți, incapabili să le aprecieze valoarea.

(на материале новгородских берестяных грамот). În: Вестник ТГУ, 2008, выпуск 3 (59), с. 166-169.

7. Пучкова Е. В., *Модальность и текст*. În: Вестник ЧГУ, 2009, № 34 (172), с. 78-85.

8. Разина И. Г., *Модусная структура текста в аспекте текстопорождения*. În: Язык и культура, 2009, №1(5), с. 54-70.

9. Шулежкова С. Г., *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*. Москва: Азбуковник, 2002.

10. Мостовая В. Г., *Функция предложений в гомеровском эпосе*. Автор. дисс. к.ф.н. Москва, 2008.

11. Канаева Е. Н., *Текстовые функции логоэпистемы (на материале газетных заголовков)*. Дисс. к.ф.н., Москва, 2007.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

Marcu Gabinschi

**VARIANTE TEMPORALE ALE UNEI LIMBI.
CAZUL LIMBII EBRAICE**

Abstract. The paper is aimed at refuting the idea of Israeli Hebrew being another language than classical Hebrew. The facts adduced show that the phonologic changes opposing the former to the latter reduce the redundancy of the texts, but, due to the small number of homophonizations and to different contexts, as a rule do not interfere with their comprehension. As a contrast, it is emphasized that such a continuity would not be possible, if Ashkenazic pronunciation, with its displaced stress, qualitative vowel changes etc. had been adopted for modern Hebrew, in which case there would really be two languages instead of one. Based on more facts the author also rejects some bizarre statements presenting modern Hebrew even as a non-Semitic language.

Keywords: Hebrew, Semitic, classical, modern, redundancy, continuity.

După cum este demult recunoscut, atât în lingvistică, cât și în viața de toate zilele, o limbă există de obicei în câteva variante, mai mult sau mai puțin deosebite una de alta. Se constată existența variantelor **locale** (cunoscute ca dialecte, subdialecte, graiuri etc.), a celor **sociale**, a celor **profesionale**, dar și a variantelor **statale**, în acest caz aplicându-se și noțiunea de limbi **policentrice**, dintre care cele mai bine studiate ca atare sunt engleza, spaniola, portugheza, franceza, germana ș.a.¹

Totuși deși existența variantelor (în mai multe sensuri) unei limbi e fapt demult recunoscut, nu întotdeauna există claritate în această problemă, dacă într-un caz concret avem de a face cu variantele unei limbi sau cu limbi diferite. Ca să aducem doar câteva exemple dintre cele mai cunoscute ajunge să menționăm doar sârba și croata, italiana și corsicana ș.a. sau cele trei idiomuri dacoromanele suddunărene (aromâna, meglenita și istroromâna) etc.

Varierea unei limbi în timp pune câteodată și ea probleme analoge. Astfel, pe de o parte, este unanim recunoscut că, de exemplu, latina și o limbă romanică, deși diacronic

¹ Mai sus a fost vorba de limbi naturale, materne în prezent sau în trecut. Câteodată însă ca variante ale unor limbi sunt privite calchierile, cu materialul lor, ale altor limbi, calchieri efectuate în scopuri didactice, dar devenite ulterior niște limbaje religioase artificiale, care nu au fost nici odată materne pentru nimeni. Așa este ceea ce se numește în sens strict „ladino”, rezultatul calchierii cu mijloacele spaniolei vechi a limbii ebraice (de care e vorba mai jos), creată în Evul Mediu ca mijloc didactic și rămasă ca limbaj liturgic (să nu se confunde cu același cuvânt „ladino”, întrebuițat acum incorect ca denumire a limbii sefarde, adică a iudeospaniolei, în genere).

identice (altfel spus, reprezentând una și aceeași diaglosă) sunt limbi diferite, ca și, în cadru monoetnic, bunăoară, franceza veche și cea nouă, germana veche, medie și nouă etc. Primul semn al acestei stări de lucruri este necesitatea traducerii textelor vechi în limba nouă. Pe de altă parte însă, nu întotdeauna există o părere unanimă dacă două sau mai multe etape de dezvoltare ale unei limbi demonstrează variantele ei sau limbi diferite. Astfel, dacă greaca veche și cea nouă prezintă pentru toți două limbi sincronice diferite, nu există unitate de păreri în problema dacă greaca nouă populară (demotică) și greaca puristă arhaizantă (katharevousa) sunt o limbă sau două, caz în care criteriile univoce sunt într-adevăr greu de găsit din cauze obiective.

În această problematică se încadrează și cazul limbii ebraice, caz analog cu cele ale altor câtorva limbi din cauza existenței ca limbă literară pe parcurs de trei milenii, însă tot odată, un fenomen sui-generis ca o limbă ce a încetat odată să fie maternă dar, peste un timp de cel puțin 1 500 de ani, a fost rematernizată. Cazul nu are paralele în istoria limbilor (încercările de a rematerniza alte câteva limbi, cum sunt cea cornică din Anglia și cea coptă din Egipt, nu au avut succes).

După cum știm, ebraica se atestază ca limbă maternă de la secolul XIII sau XII î.Hr. (primul text literar fiind „Cântecul Deborei” din Vechiul Testament, încheiat prin sec. II î.Hr.) și până cel târziu sec. V d.Hr. După aceea ebraica a continuat să existe ca limbă scrisă (liturgică, literară, în special poetică, oficială), dar și orală (inclusiv ca mijloc de comunicare dintre diferite comunități evreiești), însă nefiind limbă maternă. Rematernizarea ei s-a început în Palestina la sfârșitul secolului XIX, iar în primul deceniu al secolului XX, exista de acum prima generație vorbitoare de ebraică, iar maternă. Tot atunci în diferite țări au apărut cursuri de ebraică ca limbă străină vie (nu ca una veche sau liturgică), iar în 1914 la ea a trecut chiar Institutul Politehnic din Haifa. Toată istoria acestei renașteri a limbii, socotită mult timp „moartă”, eveniment fără precedente, datorat în primul rând eforturilor vizionarului E. Ben Iehuda (1858-1922) și a urmașilor lui, e bine cunoscută, de aceea nu avem nevoie s-o descriem.

Este clar că nici o limbă, existând atâtea secole (e vorba de mai bine de trei mii de ani) nu poate să rămână neschimbată. Se pune însă problema dacă schimbările care s-au produs într-un anumit răstimp duc la apariția unei limbi noi (cum este, de exemplu, o limbă romanică apărută din latină sau germana nouă dezvoltată din cea medie) ori, dimpotrivă, apare doar o deosebire de tipul celor existente, bunăoară, dintre româna cronicarilor sau clasicilor și cea din zilele noastre, caz în care nicidecum nu poate fi vorba de două limbi diferite.

În cazul limbii ebraice s-a pus deci problema dacă ebraica biblică și cea rematernizată este sau nu este una și aceeași limbă.

Deși predomină părerea că acestea sunt doar două varietăți ale uneia și aceleiași limbi, câteodată se exprimă și părerea contrară că ar fi vorba de două limbi diferite, lăsându-se de înțeles, în special celor puțin cunoscători ai situației, că aici ar exista relații de felul celor dintre greaca veche și cea nouă sau ceva asemănător¹. Acest punct de vedere

¹ În limba rusă, la această impresie contribuie lipsa termenului adecvat, cum e „ebraică”, „Hebrew”, „hébreu” etc., spunându-se „древнееврейский язык” pentru antichitate și „иврит” pentru epoca modernă, din care cauză a spune „современный древнееврейский язык” ar fi o catahreză.

e prezentat uneori ca o inovație științifică. Așa făcându-se, accentul se pune pe faptul că ebraica rematernizată a fost însușită de către primii ei purtători de la oamenii pentru care ea nu era maternă. Altfel spus, acești ultimi o vorbeau cu accent străin, care s-a transmis noilor vorbitori nativi ca o trăsătură de substrat. Ca cel mai însemnat substrat de acest fel e indicată de regulă limba idiș, ai cărei purtători au jucat rolul cel mai însemnat în restabilirea Statului Israel (vezi, de ex., [1]).

Acest factor este într-adevăr real, deși, nici pe departe, unicul, iar exagerându-se rolul lui se ajunge uneori la afirmații de-a dreptul absurde, de exemplu cum că ebraica modernă nici n-ar fi o limbă semită!

O totalizare pe această temă (deși publicată mai demult) se conține în articolul special al lui F. Díaz Esteban din 1970 [2], care nu susține aceste puncte de vedere (vezi, p. 375 urm.), dar îi prezintă pe unii adepți activi ai lor (cum sunt E. Ullendorf ori N. B. Rosén). Același punct de vedere îl susține, oricât ar fi de straniu, renumitul orientalist sovietic I. M. Diakonov, cf.: „Trecând timpul, ebraica se schimba tot mai mult, și «urmașul» ei contemporan, *ivritul* trebuie privit ca o limbă aparte” [3, p. 140], articol despre ebraică; de notat că în articolul despre *ivrit* din aceeași enciclopedie așa ceva nu se afirmă [4, p. 170].

În total, prezentările ebraicii vechi și a *ivritului* ca pretinse două limbi nu lipsesc, ele însă nu ating scopul pentru care sunt făcute, precum reiese cel puțin din următoarele.

Mai întâi de toate se cere subliniat faptul că apartenența genealogică a unei limbi se stabilește în baza originii exponenților morfologici, prin excelență categoriali, și a fondului lexical de bază. Cât privește ebraica, e absolut clar pentru oricine o știe că toți exponenții ei categoriali, anume ai genului, numărului, stării (absolută sau construită), determinării, posesiei (care, la rândul său se exprimă la diferite genuri, persoane și numere) la nume, ca și exponenții aspectului (deveniți ulterior ai timpului), diatezei, modului, persoanei și numărului la verb sunt toate de origine pur semită și identici cu cei din antichitate. Așa sunt și formanții tuturor celor șapte tipuri structurale ale verbului (*binianim*), ca și fondul lexical de bază (dar și o mare parte a altui lexic, inclusiv cel derivat, format prin afixe tipice semite, cum sunt în special difixul și transfixul).

Anumite deosebiri de limbă biblică au apărut în fonetică, sintaxă, precum și în lexic, acesta de la urmă îmbogățindu-se mereu în concordanță cu cerințele diferitor epoci.

În fonetică¹, ebraica modernă (chiar dacă facem abstracție de felul de a vorbi al evreilor orientali, la care fonematica antică s-a păstrat mai bine) s-au petrecut următoarele schimbări principale. A dispărut distincția dintre vocalele lungi și scurte, unele cuvinte devenind omofone, de ex., ceea ce e scris cu literele *kaf* și *lamed* însemnând „tot” și *kof*, *vav* și *lamed*, însemnând „sunet, voce”, sună la fel ca *kol*, ușor distinse în context (iar relevându-se deosebirea se poate pronunța în cel de-al doilea caz un *q* gutural). Tot așa au coincis într-un /s/ fonemele rediate prin literele *samech* și *sin*, dar în acest caz e greu de găsit o pereche minimală (cf. chiar denumirea acestei litere *sin* și *sin* „China”).

¹ Din motive tehnice transcrierea și transliterarea de mai jos sunt simplificate. Prin *ch* notăm sunetul rusescului *x*.

Nu se respectă de obicei deosebirea dintre cele două ocuziuni glotale, notate prin literele *alef* și *ayn*, cf. resp. 'or „lumină” și 'or „piele” sau 'armon „palat” și 'armon „castan(ă)”, ușor distinse în context și ele. Iar însăși ocuziunea (de ambele feluri) se deosebește ușor de lipsa ei: cf. *lir'ot* „a vedea”, *lir'ot* „a paște” omofone în pronunțare, deosebite de *lirot* „a trage, a împușca”.

Unele permutări au avut loc în sfera literelor grupului *begadkefat*, adică a celor cu câte două variante de pronunțare, cu explozie și fără. S-a păstrat distincția dintre [b] și [v], dintre [k] și [ch], ca și dintre [p] și [f], iar [g], [d] și [t], scris ca *tav*, se pronunță peste tot fără variere (variantele odată fricative ale fonemelor, notate ca β, δ, γ, de tipul alofonelor spaniole, resp. [b] [d] [g] au dispărut, ca și varianta fricativă a lui [t] notat ca *tav*. În acest fel s-au omofonizat cuvintele ca, de ex., *kol* și *qol* (vezi mai sus), dar și cele ce se deosebesc în scris doar prin literele *kav* și *het* (cf. *machar*, resp. „a vândut” și „mâine”) și *tav* și *tet* (cf. *tik* resp. „servietă” și „un fel de copac”). Numărul unor asemenea omofonii e mic, deosebirea sensurilor fiind indicată prin contexte (ca o paralelă se poate aduce, de exemplu, omofonizarea, într-o mare parte a Americii Latine, a fonemelor spaniole /s/ și /θ/, coincizând în pronunțare cuvinte ca *abrazar* „a îmbrățișa” și *abrasar* „a arde”, *casa* „casă” și *caza* „vânătoare”, *cocer* „a coace” și *coser* „a coase” ș.a.). Cazuri analoage se pot aduce și din alte limbi, însuși fenomenul omofoniei fiind unul glotic general.

Sub același raport trebuie adusă în discuție geminarea consoanelor: cf. cel puțin cele șapte tipuri structurale de verbe: *kal* sau *nif'al*, *pi'el*, *pu'al*, *hif'il*, *huf'al* și *hitpa'el* care se identifică ușor fără notarea geminării consoanelor (ca și a lungimii vocalelor)¹.

Prin urmare, în evoluția de la ebraica biblică s-a m i c ș o r a t r e d u n d a n ț a textelor, dar inteligibilitatea lor s-a păstrat, ceea ce nu abolește identitatea uneia și aceleiași limbi în ambele cazuri.

Ceea ce contribuie în mod deosebit la identitatea ebraice biblice și a celei moderne ca o singură limbă este păstrarea locului accentului.

Acest lucru poate fi relevat bine prin contrast. Căci nu degeaba E. Ben Iehuda a ales ca modelul ebraice vii moderne varianta ei orientală (sefardă), nu cea a vorbitorilor de idiș (deși din aceștia el însuși făcea parte), de la care a luat doar distincția dintre /s/ și /ʃ/. Idișul, precum se știe, s-a individualizat în Evul Mediu ca o ramificare a germanei, din care cauză accentul și la pronunțarea cuvintelor ebraice s-a permutat spre începutul lor. Din această cauză versurile scrise în ebraica așkenază (chiar făcându-se abstracție de schimbările fonematice, care și ele îngreunează înțelegerea) nu apar ca versuri: ori în ele cuvintele poartă accent impropriu, ori versurile trebuie traduse în ebraica apropiată la maximum de cea antică.

În același mediu au survenit și alte schimbări, anume prefacerea lui *tav* fricativ în *s*, dar și a lui [a] lung, dar uneori și *a* celui scurt, tonic în [o] în idișul de nord și [u]

¹ De notat că, de exemplu, în rusa contemporană, geminarea prescrisă de normă, dacă nu e la joncțiunea morfemelor, nu se respectă în vorbirea unei părți mari a purtătorilor limbii. Așa este în cuvintele *группа*, *колонна*, *оперетта* ș.a. În alte cazuri însă și norma e ambiguă (ca în *программа*, *телеграмма*, *принцесса*, *баронесса* ș.a.).

în cel de sud, iar a lui [o] tonic, respectiv în [oi] și [ei]. Așa, textele ebraice, deși scrise peste tot la fel, au devenit, fiind citite de vorbitorii idișului, practic ininteligibile pentru cei ce (ca sefarzii) erau deprinși cu pronunțarea păstrată în Orient. Pentru ilustrare putem aduce câteva ebraisme din idiș, cunoscute și vorbitorilor de limbă rusă din locurile în care idișul a fost odată pe larg întrebuințat (cum sunt Chișinăul și în special Odesa). De ex., ebr. *mišpachá* „familie” devenit la așkenazim *mišpúche*; *chalomót* „visuri”, în idiș *chaloimăs* „vorbe goale”, *bekițúr* „în scurt”, în idiș *bekițer* „(hai) repede”; *ktivá* „scriere”, în idiș *ksíve* „răvaș, bilețel”; *pariț* „om destrăbălat”, în idiș *puriț* „boer mare, om cu aere” etc. Se înțelege, dacă ebraica ar fi rematernizată pe această bază, ea ar fi (chiar omografă cu cea antică) practic neînțeleasă în vorbire pentru purtătorii variantei ei celei mai apropiate în pronunțare de ebraica antică. În acest caz într-adevăr ar trebui să se constate existența a două limbi ebraice, cea antică și cea modernă (cum sunt, de exemplu, greaca veche și cea nouă). Dar acesta nu e cazul.

Cele spuse sunt suficiente (fără să aducem detalii mai particulare) ca să afirmăm că fonetica nu permite să privim ebraica antică și cea modernă ca două limbi diferite.

Un precedent edificator al acestei calificări îl constituie cazul, foarte bine cunoscut, al limbii latine.

Aceasta, precum știm, încetând să fie o limbă maternă, prin secolul VI (căci se prefăcuse în diferite limbi romanice) a continuat să se întrebuințeze pe larg ca limba administrației, a bisericii, a științei, a literaturii culte, dar și a celei populare, cum a fost poezia vaganților, a căror *Gaudeamus igitur* o cântăm și acum. Totuși concomitent cu schimbările din sintaxă, s-a modificat și fonologia, dispărând ceea ce fusese propriu latinei clasice, adică distincția de vocale lungi și scurte (nepăstrată în nici o limbă romanică), ca și diftongii *ae* și *oe*, aspirația din grecisme ș.a. Iar îmbinările *ce*, *ci*, *ge*, *gi* fiecare țară romanică le pronunță ca și în cuvintele moștenite de limbile romanice respective. Totuși această latină persistă ca limba bisericii catolice, dar și, în scris, a filologiei clasice¹ (nemaivorbind de alte sfere²) până în zilele noastre. Dar în lingvistică nu se consideră, nici pe departe, că în acest fel în locul latinei ar fi apărut limbi diferite postlatine (în afară de cele romanice), adică nu există îndoieli că în toate cazurile de acest fel avem de a face cu latina, nu cu diferite alte limbi. Cu alte cuvinte, dacă la latina diferitor epoci s-ar aplica aceleași criterii pe care le promovează negatorii identității limbii ebraice (antică și israeliană modernă, vezi mai sus), ar reieși că în locul latinei din diferite epoci există câteva limbi diferite. Nu este însă așa: latina nu a dispărut, ci a devenit mai puțin redundantă ca expresie (pe când, dimpotrivă, transformarea ei în alte limbi

¹ Putem cita un articol al filologului clasic B. Maslov din Sankt-Petersburg din anul 2008 despre greaca veche, publicat în latinește.

² De notat că în vremea celui de-al Doilea Război Mondial au fost traduse de urgență din latină în rusă operele renumitului chirurg N. I. Pirogov. (Singur am învățat latina de la profesorii din Odesa care pronunțau lat. *ce* (*cae*), *ci* ca *ye*, *yu* din rusă, pe urmă am învățat la Leningrad pronunțarea *ke*, *ku*, iar mai târziu am aflat că la Chișinău aceleași îmbinări se pronunță ca *ce*, *ci* din română. Cam tot așa le pronunță și Radio Vatican vorbind în latină, în care nu auzim nici vocale lungi și nici scurte (este pronunțarea italiană a latinei).

e manifestată de apariția limbilor romanice). Adică în cazul latinei, unificată în perioada clasică și variată local în epocile posterioare, avem tot odată și **variarea temporală** în cadrul unei limbi ce-și păstrează unitatea, neîmpiedicată de această variere.

Un caz analog este folosirea slavonei (după ce încetase de a fi limba bulgară veche) ca limbă liturgică, ramificată în câteva redacții (rus. „изводы”). Până și pe aria dacoromână se foloseau două redacții ale ei: cea ucraineană în Moldova și cea din Muntenia, cu variantele bulgară și sârbă. Dar se consideră că acestea au fost doar adaptări naționale a singurei limbi odată bulgară veche, nu diferite limbi slave.

Printre faptele de ordin fonetic a mai figurat și aceea că în ebraica modernă predomină pronunțarea graseiată a lui /r/, care, în vorbirea neîngrijită câteodată se și omite, ca în *aiti* în locul lui *raiti* „am văzut” [2, p. 174]¹. Această graseiere este într-adevăr pe larg răspândită, dar nu este unica pronunțare a lui /r/ ebraic. Oricum însă, ea nu schimbă, chiar spre deosebire de omofonizările descrise mai sus, fonemica limbii: cf. bine cunoscuta graseiere din franceză, germană și alte limbi (iar în portugheza braziliană /rr/ se pronunță des ca /h/ german), ceea ce schimbă de loc identitatea sau genealogia lor.

În ceea ce privește gramatica, nici ea nu permite să vedem în ebraica antică și cea modernă limbi diferite. Însăși Biblia este o culegere de opere scrise pe parcursul a aproximativ o mie de ani, și în diferite genuri literare. Din această cauză limba ei nu poate să fie unificată ca stil (din bogata literatură pe această temă vezi, de exemplu, [6, p. 125-131]). Cu atât mai puțin aceasta se poate aștepta de la ebraică incluzând perioada mișnaică (cea postbiblică din vremea când era încă limbă vorbită, cam până în sec. II al erei noastre). Deja în Mișnă întrebuițarea lui *vav* consecutiv (care cu vocalizarea *va* comunica formei de imperfect sensul de trecut, iar cu *ve* dădea formei de perfect sensul de viitor, deseori imperativ) a rămas ca figură stilistică, sistemul verbal nemarcat prin *vav* trecând la schema tipologic obișnuită (dominantă și acum) de trecut-prezent-viitor. Iar ca procedeu narativ *vav* consecutiv este viu și în vremea noastră.

Acum în limba vorbită exponenților obiectivali conjuncți de pe lângă verb li se preferă ligaturile prepoziției *et* cu pronumele personale, ceea ce se consideră o deosebire importantă a ebraice moderne de cea antică. Dar deja în Facerea, II, 3, citim *vaykadéš otó* „și l-a sfințit”. Iar formele posesive ale substantivelor, mai ales în expresiile de tipuri pe larg întrebuițate, nu au fost înlocuite prin sintagmele atributive în *šel* (un analog al romanicului *de*), ci au distribuit cu ele sfera de întrebuițare, *šel* fiind preferat în limba vorbită. În mod analog, sintagmele atributive bisubstantivale cu același *šel* predomină în limba vorbită, pe când în stilurile mai înalte se preferă „status

¹ Cât despre provenirea acestui /r/ graseiat din substratul idiș despre care vezi [1; 5, p. 11] (în care ea este tot răspândită, însă nu obligatorie), aceasta este explicația cea mai plauzibilă, dar la ea se cere făcută următoarea observație. Se prea poate că graseierea exista deja în ebraica antică care odată a constituit substratul germanei evreiești (vezi [1, p. 222-223]), devenită pe urmă idiș (deși tot așa o evoluție a avut loc și în însăși germană). E greu de spus dacă această reflectă în faptul că în ebraică nu se geminează /r/, la fel ca și cele patru foneme guturale.

constructus”, obișnuit în primul rând în îmbinări stabile de cuvinte (de ex., *bet sefer* „școală” sau *sde te'ufa* „aerodrom”). În toate cazurile de acest fel nu are loc sărăcirea limbii, ci stratificarea mijloacelor ei de exprimare, în special în plan stilistic.

Se înțelege, limba întrebuițată în atâtea epoci și în circuitul altor limbi de civilizație n-a putut decât să experimenteze influențe din partea lor. Aceasta privește în special sintaxa. Și dacă în cursul secolelor structurii biactanțiale obișnuite în stilul narativ de tipul VSO i-a fost preferată cea de tip european SVO, prima s-a păstrat totuși ca procedeu stilistic. În schimb nu s-au schimbat tipurile sintagmelor atributive de tipul „substantiv + adjectiv” și „substantiv + substantiv”. În genere, chiar varierile în cadrul modelelor sintactice de acest nivel sunt obișnuite până și într-o limbă a unei singure epoci. Astfel, în rusa standard verbul predicat nu se pune la sfârșitul propoziției: cf. titlul filmului în stil neutru *Как Горбачев пришел к власти*, dar în stil popular e altfel: cf. filmul *Как царь Петр арван женил*. Iar un limbaj foarte deosebit de rusa standard este cel al bălinelor, ale căror particularități nu este posibil să le enumerăm pe toate aici: cf. cel puțin aspectul nedesăvârșit în locul celui desăvârșit (de ex., *говорил таковы слова*), formele verbale frecventative (ca *сиживал, хаживал*), formele scurte ale adjectivelor (ca în *золот стул*), particulele relevatoare (ca *-от, -ет, -то, -та*), pronumele atone ca *мя, ты* ș.a.m.d. și câte și mai câte varieri ale cuvintelor concrete. Prin urmare, dacă gramatica ebraice biblice ar fi privită ca una deosebită de a celei moderne, apoi după același criteriu s-ar putea vorbi și de gramatica rusei bălinice, tot ca a unei limbi aparte¹. În măsură mai redusă același lucru s-ar putea spune despre limbajul bisericesc al rusei, reactivizat în ultima vreme, în relațiile lui cu rusa standard. Dar și în această ultimă există deosebiri de nivelul celor în discuție. Astfel, participiile active, nelipsite din limbajele cultivate, practic nu se întrebuițază în limba vorbită (se înțelege, dacă nu e vorba de substantivatele lor lexicalizate, ca *ведущий, провожающие, отъезжающие, трудящиеся* ș.a.m.d.).

Concluzia din toate aceste fapte este aceea că limbile, în special cele cu o lungă tradiție literară, trebuie privite ca totalități de limbaje uneori deosebite simțitor unul de altul.

Ce e drept, negația prin ebr. *lo*, inițial adverbial, a formelor de prezent (ca în *ani lo oved* „nu lucrez”, nu prin particula negativă conjugată, ca în *eneni oved*) este consecința reinterpretării tipului *oved* din participii în forme de prezent, ceea ce este o influență a limbilor europene (în stilurile reglementate se menține însă construcția cu *en*). Iar modelul *yeş li et ha-bayit* „am casă” este mai degrabă pur și simplu o contaminare incorectă a două construcții corecte, în care caz greu s-ar putea vedea un prototip imitat străin. Tot așa, dacă acum e la modă să se spună, de ex., *ioter tov* „mai bun” cu exponentul comparativului *ioter* permutat în antepoziție, asta nu se datorește deloc vreunei greutăți de a spune *tov ioter* pentru vorbitorii unei limbi europene de substrat (cu atât mai puțin pentru vorbitorii nativi).

¹ E o trăsătură destul de originală a rusei. De exemplu, româna nu cunoaște atâtea particularități ale poeziei populare care ar putea constitui obiectul unei gramatici speciale (sunt puține fenomenele ca, de exemplu, imperfectul invariabil după număr la persoana a treia).

În schimb, și în ebraica modernă sunt obișnuite construcțiile originale corecte, necunoscute limbilor europene care au influențat-o. Cf. tautologiile de tipul *kol'iș va'iș* „orice om” (textual „orice om și om”) sau îmbinările cu infinitivul exprimând sensurile lui „lucrează mult”, „se scoală devreme”, „învăță bine” ș.a., care, traduse textual, ar suna ca resp. „mulțește a lucra”, „devremește a se scula”, „binește a învăța”. Nu au fost înlocuite nici vechile formații (cu sens gerunzial și altul) paraverbale, adică neavând toate trăsăturile necesare nici ale verbului, nici ale numelui, greu de tradus textual în limbile europene (formații în care abundă textul biblic).

Precum am mai spus, se păstrează bine structura verbului din șapte tipuri („biniane”), deși deja în antichitate caracterul lor era nu numai flexionar, ci și derivativ (vezi mai sus și despre păstrarea tuturor categoriilor morfologice).

În sfârșit, în ceea ce privește lexicul, folosirea pe larg a fondului lui moștenit este în afara oricărei îndoieli. În acest scop a fost folosit la maximum tot lexicul Bibliiei, a Talmudului și a altor surse vechi, atât utilizându-se cuvintele gata, cât și formându-se pe baza lor o mulțime de cuvinte noi pentru toate necesitățile vieții moderne. Afixarea ebraică (difixe, transfixe, sufixe, prefixe) satisface pedepplin aceste necesități. În comparație cu unele limbi europene ebraica apare ca o limbă mai puristă, alăturându-se sub acest raport limbilor greacă, ungară sau finlandeză. De acest lucru se poate convinge oricine ar asculta (chiar fără să înțeleagă) emisiunile ebraice în care ar observa un număr evident scăzut de internaționalisme. Lexicul ebraic modern e cu mult mai băștinaș comparativ cu epoca mișnaică, când era împânzit cu grecisme și latinisme inutile. În privința acesta munca lexicologilor israelieni e analoagă cu cea a promotorilor purificării altor limbi (cf. curățirea limbii bulgare de turcisme, a celei ungare de internaționalisme, a înșeși limbii turcești de arabisme și iranisme, în măsura în care aceste împrumuturi au fost considerate inutile).

Tot odată se înțelege că folosirea pe larg a lexicului băștinaș pentru denotarea realităților moderne înseamnă *eo ipso* dotarea cuvintelor lui cu un strat de sememe noi, dar și derivarea proprie de neologisme. În acest fel nu poate decât să se schimbe planul conținutului vechiului fond lexical (un analog grăitor în acest sens este folosirea lexicului antic pentru nevoile vieții moderne în limba greacă). Însăși împrumutul lexicului străin sau crearea lexicului propriu din surse interne nu schimbă genealogia limbii, adică, oricare ar fi, de exemplu, lexicul limbii bulgărești, ungurești, turcești etc., ele rămân respectiv, o limbă slavă, turcică, finougriacă etc. Tot așa ebraica mișnaică era limba semită, deși cu planul expresiei parțial desemitizat în sfera nondefinitorie. Dar nici modificarea modernă a planului conținutului lexicului băștinaș nu schimbă genealogia limbii. De aceea ni se prezintă ca fiind cu totul inconsistente tezele lui H. B. Rosén ca promotor al ideii „indoeuropeismului” limbii ebraice, teză bazată pe faptul că lexicul ei modern este semit doar în planul expresiei, dar occidental în planul conținutului, deoarece volumul sensurilor cuvintelor s-a schimbat sub influența europeană. În același sens figurează și prefixele *bi-*, *pre-*, și faptul că verbelor de stare (cf. rom. *a înverzi*) li se preferă îmbinările cu „a fi” + adjectiv [2, p. 375-376]. Așa clasifică H. B. Rosén limba ebraică luând ca bază structura purtătorilor ei „conceptuală occidentală”, definită inițial de necesitățile lexicului. Acest criteriu de clasificare a limbilor este de-a dreptul straniu.

Așa, de exemplu, nici malteza n-ar fi o limbă semită (ori, poate, ar fi semită din cauza multiplelor împrumuturi italiene exprimând noțiuni moderne ?), nici ungara, finlandeza, estona și altele n-ar fi limbi finougrice? Iar limbile mici iranice din Pamir n-ar fi limbi indoeuropene... Lucrul e cu atât mai mult de mirare, că însuși H. B. Rosén este autorul unuia din cele mai bune cursuri de ebraică în ambele varietăți. Cf. titlul „Manual de ebraică israeliană. Cu o introducere în limba clasică” [7, 400 p.]. Credem deci că „indoeuropenismul” ebraice este rodul unui eptaj¹. Acest „indoeuropenism”² poate fi găsit în epoca globalizării moderne într-o mulțime de limbi de origini cu totul diferite.

Totodată, e de relevat că planul conținutului ebraice moderne nu e chiar atât de „indoeuropenizat” cum uneori se afirmă. Astfel, în mai multe cazuri fiecărei sememe a unei semanteme din fondul lexical european modern îi corespund câte două sau trei cuvinte ebraice diferite. Așa este, de exemplu, pentru „clasă” în sensul lui didactic, în cel social, în cel sistematic sau pentru „operație” în sensul lui medical, cel militar, cel economic etc. Până și cele două prefixe internaționale *bi-* și *pre-* (vezi mai sus) au demult în ebraică echivalente băștinașe, resp. *du-* și *trom-*, de ex., *du-lșoni* „bilingv” sau *trom-mahpchani* „prerevoluționar”.

Cât privește faptul că ebraica nouă, fiind o limbă rematernizată, s-a dezvoltat în întregime pe substrat (deși el însuși la rândul său fusese bazat pe substratul băștinaș, ebraic și aramaic), acest fapt nu este hotărâtor în evoluția ebraice. Cultivarea ei asiduă timp de multe secole când nu era maternă (să ne amintim de poezia clasică ebraică medievală din Spania, Italia și Orient) a asigurat o continuitate suficientă pentru unitatea limbii, înțeleasă în diferite varietăți ale ei din trecut pentru purtătorii ei contemporani. Cu titlu de contrast putem invoca limbile etiosemitice, bazate doar parțial pe substratul cușitic, dar care le-a îndepărtat mai mult, decât au făcut cu ebraica substraturile ei, de prototipul semit (cf. cel puțin postpunerea verbului, antepunerea adjectivului, o mare parte a radicalilor nebăștinașe în vechiul lexic de bază etc.). Totuși semitismul limbilor etiosemitice nu se pune la îndoială.

Așadar, ebraica nouă este, în afara oricărei îndoieli o limbă semită, iar manifestările ei, cea inițial maternă, cea nematernă³ și cea rematernizată, trebuie calificate ca *v a r i a n t e t e m p o r a l e* ale ei. Criteriul cel mai de nădejde al acestei calificări este următorul. În cazul limbilor vechi și noi e necesară traducerea textelor vechi în limba nouă, ca, de exemplu, din greaca veche în cea nouă, din germana medie în cea contem-porană etc. Dimpotrivă, din ebraica biblică sau medievală (ca și din rusa bănelor în cea standard) nu este nevoie de traducere, iar în stilul lor se scrie, pe înțelesul vorbitorilor de rând, în anumite genuri și acum.

¹ De altfel însuși H. B. Rosén scrie în prefața cărții sale: „Aspectul literaturii ebraice israeliene este așa că înțelegerea ei nu este posibilă fără cunoștința perfectă a acelor fenomene ale limbii clasice care se descriu în carte în legătură cu selecțiile din Biblie” [7, p. VI], aceste selecții fiind mereu prezente în manual.

² În [2, p. 375] este citată și părerea asemănătoare subiectivă a lui E. U. Ullendorf, pe care însuși F. Díaz Esteban nu o susține, reafirmand semitismul ebraice.

³ Ca să denotăm ce este ebraica modernă față de cea veche ni se pare reușit termenul „modificație”, vezi [4, p. 170].

Referințe bibliografice

1. М. И. Занд, *Идиш как субстрат современного иврита*, в: Семитские языки, Москва, «Наука», 1965, с. 221-245.
2. F. Díaz Esteban, *Tensiones en el hebreo contemporáneo*// Sefarad, XXX (1970), p. 366-381.
3. И. М. Дьяконов, *Древнееврейский язык*, в: *Лингвистический энциклопедический словарь*², Москва, БРЭ, 2002, с. 140-141.
4. И. Ш. Шифман, *Иврит*, в: *Лингвистический энциклопедический словарь*², Москва, БРЭ, 2002, с. 170.
5. А. Ю. Айхенвальд, *Современный иврит*, Москва, «Наука», 1990.
6. Ф. Ш. Шапиро, *Древнееврейский язык-иврит*, в: Ф. Шапиро, И. Гури, Б. Подольский, А. Соломоник, *Очерки истории иврита*, Тель-Авив, Иврус, 2000, с. 110-141.
7. Н. В. Rosén, *A textbook of Israeli Hebrew. With an introduction to classical language*², Chicago-London, University of Chicago Press, 1969.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Anatol Eremia

HIDRONIMIA BAZINULUI HIDROGRAFIC AL MĂRII NEGRE

Acum patru-cinci milioane de ani, Depresiunea Getică era acoperită de apele mărilor Badeniană, Sarmațiană, Meoțiană și Pontiană. În perioada Cuaternară, aproximativ două-trei milioane de ani în urmă, apele marine au început să se retragă spre sud-est, către actuala cuvetă a Mării Negre. Răsar din adâncul apelor munții Carpați și podișurile colinare precarpatice, își conturează cursurile viitoarele fluvii, râuri și râulețe, se formează treptat relieful și clima regiunii. Apar primele grupuri de oameni primitivi în acest spațiu geografic [1, p. 23].

Marea Neagră are vârsta acelor vremuri îndepărtate, ulterior, peste secole și milenii, stabilindu-și limitele litoralului în cuprinsul marin cunoscut astăzi. Documentar numele ei apare menționat de abia în secolul al VIII-lea î.Hr. Atestările din secolul al VII-lea î. Hr. și de mai târziu sunt destul de frecvente. Numele ei inițial, fixat în izvoarele istorice, este cel dat de greci – *Pontos Axenos*, tălmăcit de autorii antici prin „neospitalieră, primejdioasă, rea”. Unii cercetători susțin că persanii ar fi numit-o *Ahşaena* „întunecoasă, neagră” și aceasta nu pentru culoarea apei, ci pentru condițiile de navigație pe mare extrem de dificile. Din cauza valurilor mari, provocate de puternicele vânturi nordice, în apele mării adesea își găseau pieirea corăbiile cuceritorilor străini și cele ale neguțătorilor, luntrele pescarilor. Afară de aceasta, un mare pericol îl reprezentau triburile localnicilor, care se războiau între ele, dar mai ales cu cei ce invadau pământurile nord-pontice, atât pe mare, cât și pe uscat. Aceeași semnificație o avea, după unele opinii, și denumirea scitică a mării – *Tama* [A. I. Sobolevski, vezi 2, p. 467-468].

Sunt cunoscute și alte versiuni etimologice. Potrivit unor tradiții onimice orientale, marea a fost denumită *Karadeniz*, pornindu-se de la noțiunile „negru” și „mare”. Prin *Kara* „negru” erau desemnate teritoriile (țările, orașele, cetățile) necunoscute sau străine, necucerite încă, nesupuse. Să se compare denumirile Moldovei și Țării Românești din izvoarele orientale medievale: *Kara Bogdan* (*Carabogdania* – „Țara lui Bogdan voievod”) și *Kara Vlah* (*Iflak*) (*Caravlahia* – „Țara vlahilor”). După cucerirea și supunerea lor, acestea erau denumite de acum prin termenul *ak* „alb”, adică „cunoscut”, „supus”, „ospitalier”. De aici denumirea orașului-cetate *Kara Kerman* „cetatea neagră”, devenită apoi *Ak Kerman* „cetatea albă”. La unele popoare orientale *kara* mai avea semnificația „de nord, nordic”, iar *ak* „de sud, sudic” [2, p. 468].

Aproximativ același lucru s-a întâmplat și cu denumirea Mării Negre de mai târziu. Prin sec. VIII-VII î.Hr., după ce grecii reușesc să pună stăpânire pe țărmurile mării și să întemeieze aici mai multe orașe (Apolonia, Tomis, Istria, Tyras, Olbia, Hersones,

Feodosia, Panticapaion, Trapezund (azi Trabzon), Sinope (azi Sinop) ș.a.), ei schimbă denumirea mării din *Pontos Axenos* „mare neprimitoare, neospitalieră” în *Pontos Euxenos* „mare primitoare, ospitalieră”.

Istoricul bizantin Eustatius (sec. XII), bazându-se pe izvoarele mai vechi, explică astfel denumirile grecești: „Pontul Euxin, care odinioară pentru greci nu era navigabil, iar marea se numea *Axinus*, adică „neospitalieră”, a fost numit *Euxinus*, schimbându-i-se astfel numele printr-un eufemism. „Se numea *Axinus*... fie pentru că nu avea insule, unde corăbiile să-și găsească refugiu, fie pentru că locuitorii sciți de acolo, oameni barbari și fără de legături cu alte neamuri, îi sacrificau pe cei străini... Unii spun că Hercule a cutreierat acele locuri și l-a schimbat pe *Axinus* în *Euxinus*. Alții atribuie acest lucru ionienilor, care au întemeiat mai multe cetăți pe țărmurile mării” [1, p. 27].

Potrivit legendelor antice, grecii ar fi schimbat denumirea mării în sens bun (pozitiv), pentru a obține bunăvoința și îndurarea divinității marine ca să-i ferească de primejdii și nenorociri. În operele scriitorilor antici, denumirea mării este frecvent menționată, aceasta fie în legătură cu descrierea istorico-geografică a regiunilor din apropiere, fie cu ocazia unor călătorii în largul Pontului. Mai de fiecare dată, în aceste lucrări, autorii încearcă să explice proveniența denumirii mării, pornind de la condițiile grele de navigație și de la ostilitatea triburilor de pe țărm.

Istoricul și geograful grec Herodot (484-425 î.Hr.) descrie litoralul de vest și de nord-vest al Pontului Euxin, precum și zona hidrografică a Istrului (Dunării Inferioare), vorbind în amănunte despre viața și obiceiurile băștinașilor geto-daci. Polibi (203-129 î.Hr.) se referă la pericolul pentru navigație pe care îl prezintă cordoanele litorale de nisip din nordul Mării Negre. Strabon (63 î.Hr. – 19 d.Hr.), care a descris pentru prima dată granițele Daciei, relatează despre aceleași cordoane de nisip și despre tendința de îndulcire a apei marine prin revărsarea în mare a numeroaselor fluvii și râuri [1, p. 25].

Geograful roman Pomponius Mela (sec. I î.Hr.) explică denumirea mării prin următoarele caracteristici ale sale: este puțin adâncă, mai ales în partea de nord, din care cauză are valuri mari „clocotitoare”; vânturile nordice o fac „furtunoasă”; adesea este acoperită de ceață și neguri; nu dispune de țărmuri liniștite, din care pricină are puține porturi; cruzimea locuitorilor de țărm i-a înspăimântat și i-a îndepărtat pentru multă vreme pe navigatori și pe negustori, din care cauză marea a fost numită de la început *Axenus* „Neospitalieră”, și doar mai târziu, când localnicii și-au mai îmblânzit puțin nărvul, făcând posibilă acostarea țărmurilor, i s-a dat numele *Euxinus* „Ospitalieră”.

Claudius Ptolemeu (90-168 d.Hr.) a stabilit pentru prima dată coordonatele geografice ale Mării Negre, după sistemul de latitudini și longitudini, pe care le-a fixat apoi într-o hartă. Informații prețioase asupra Pontului Euxin ne oferă istoricii, geografii și scriitorii de mai târziu: Claudius Aelianus (sf. sec. II – încep. sec. III), Marino Sanudo (sec. XIV), Pierre Duval (sec. XVII), Dimitrie Cantemir (sec. XVII) ș.a. (Pentru aceste și alte informații asupra obiectului hidrografic și a hidronimului *Marea Neagră* a se vedea sursele bibliografice cu nr. 3 și 4).

Zamfir Arbore remarcă în dicționarul său geografic: „Malul Mării Negre dinspre Basarabia e aplecat și format din bănci de nisip; și, pentru că pe Marea Neagră

nu există fluxuri și refluxuri, nisipurile de pe mal rămân în aceeași stare, neinfluențate de valurile apei... Grecii credeau că țările care se aflau pe malul acestei mări, dinspre nord, sunt cufundate în vecinicul întuneric. Din cauza acestor legende, marea poartă numele de „axenos”, care, mai târziu, după ce grecii au explorat și au cunoscut țărurile dinspre nord ale mării, ea s-a numit „euxenos” [5, p. 135-139].

În documentele și scrierile noastre vechi pentru Marea Neagră erau folosite denumirile: *Pont*, *Pontul Euxin*, *Marea Pontului* și, bineînțeles, *Marea Neagră*. Aceasta din urmă este utilizată în mod obișnuit astăzi, celelalte fiind considerate de factură livească. În vorbirea populară și în creația orală românească marea este numită simplu *Mare*, precum și *Apa cea Mare*, *Marea cea Mare* și *Marea Neagră*.

În limbile europene actuale marea e cunoscută cu denumirile: neogr. *Maure Thalassa*, engl. *Black Sea*, it. *Mer Nero*, fr. *Mer Noire*, germ. *Schwarzes Meer*, tc. *Karadeniz*, rus. *Ciornoe more*, bg. *Cerno more*, ucr. *Ciorne more*. În idiomurile respective, numele mării reprezintă traduceri ale aceleiași noțiuni „marea neagră”.

Sursele acvatice din cuprinsul bazinului hidrografic al Mării Negre poartă astăzi nume de diferită origine. Principalele râuri din această zonă sunt Cogâlnic, Sărata, Hagider, Alcalia. Acestea izvorăsc pe teritoriul Republicii Moldova și se varsă în Marea Neagră prin niște lacuri-limane de pe teritoriul Ucrainei (reg. Odesa).

Cogâlnic. Izvorăște la nord de s. Ciuciuleni (rn. Hâncești), curge pe teritoriul raioanelor Hâncești, Cimișlia, Basarabeasca (Republica Moldova), Tarutino, Artiz, Sărata, Tatarbunar (Ucraina) și se varsă în lacul Sasâc (Cunduc) la sud-vest de or. Tatarbunar. Are lungimea de 243 km, suprafața bazinului de 3910 km². Lățimea medie a văii este de 5 km. Afluenții râului: Galbena, Casim, Schinoasa (cu Schinoșica), Ceaga (cu Saca, Frumușica, Volcia), Celighider (pe stânga). Afară de aceștia, pe teritoriul republicii, râul acumulează apele mai multor pâraie: Valea Lacului, Fânețul, Rătundul, Chilumul, Valea Albinei, Geaparul, Hârtopol, Valea Pădurii, Bularga (pe dreapta), Vișina, Șuiereni, Iriești, Fantalul, Valea Odăii, Lata, Valea Gradiștei (pe stânga). Pe valea Cogâlnicului, în raioanele Hâncești, Cimișlia și Basarabeasca, sunt situate localitățile: Ciuciuleni, Drăgușeni, Dahnovici, Stolniceni, Logănești, or. Hâncești, Bozieni, Valea Perjei, Ecaterinovca, or. Cimișlia, Bogdanovca Veche, Sadaclia, Carabetovca, Iordanovca, Abaclia, or. Basarabeasca. Mențiunile documentare ale denumirii râului datează din anii 1528, 1616, 1706 (6, vol. IV, p. 519 ș.a.). Hidronimul a fost explicat prin termenul turcic *kaganlık* / *kaganlik* „locul (teritoriul) cahanatului”, denumire transplantată la noi din orientul turanic (probabil de cumani sau de tătarii mongoli) [7, p. 86; 8, p. 200-201].

Sărata. Izvorăște la sud-vest de or. Căușeni, curge pe teritoriul raioanelor Căușeni, Ștefan-Vodă (Republica Moldova), Sărata, Tatarbunar (Ucraina) și se varsă în lacul Sasâc (Cunduc) lângă s. Trapovca. Direcția: N→S. Lungimea – 120 km, suprafața bazinului – 1250 km². Acumulează apele de pe văile din preajmă: Acsuru, Valea Perjului, Săiți (pe dreapta), Brezoaia, Sărațica, Copceac, Bebei, Gealair, Curudere (pe stânga). Pe valea râului Sărata, în rn. Ștefan-Vodă, este situat satul Brezoaia. Numele râului figurează pe hărțile topografice din sec. XVIII-XIX. Semnificația lui de origine este „râu pe valea sărăturilor” (*sărătură* „teren cu soluri bogate în săruri minerale solubile”, „loc mlăștinos”).

Hagider. Își ia începutul de pe câteva văi din apropierea s. Slobozia (rn. Ștefan-Vodă), curge spre sud, pe teritoriul Ucrainei, și se varsă în lacul Hagider lângă s. Uspenskoe (rn. Tatarbunar). Lungimea – 95 km, suprafața bazinului – 894 km². Acumulează apele de pe văile de obârșie Ivancea și Seliște, iar mai la sud de pe văile Ciumac, Valea Moșneagului (pe dreapta) și Izvoare, Valea Caplanilor (pe stânga). Este notat pe hărțile din sec. XVIII-XIX. Etimologia hidronimului: tăt. *hagi* „pelerin”, *dere* „vale”, denumirea însemnând la origine „valea pelerinului (a hagiului)”.

Alcalia. Izvorăște de pe câteva văi situate între satele Caplani și Crocmaz (rn. Ștefan-Vodă), curge spre sud pe teritoriul raionului Belgorod-Dnestrovski (Ucraina) și se varsă în lacul Burnas la nord-est de s. Tuzla (rn. Tatarbunar). Lungimea – 67 km, suprafața bazinului – 653 km². Văile de obârșie ale râului se numesc *Valea Armașului* și *Răpciuză*. Râul figurează pe hărțile topografice din sec. XVIII-XIX. Poate fi dedus din adjectivul turcic *alkali* „sălcu”, „leșios, searbăd”, „sărat-amărui”, calitate prin care se disting apele râurilor de stepă, lacurile sărate alimentate cu apă din Marea Neagră.

Pe teritoriul dintre Prut și Nistru există și multe lacuri naturale și antropice. Lacurile naturale, după locul lor de formare, se împart în lacuri de câmpie, de luncă și de țârm. Dintre lacurile de câmpie s-au păstrat foarte puține, ele aflându-se situate în rare locuri, pe șesul văilor largi și întinse ca cele de la gurile râurilor Bâc și Cuciurgan. Astfel de lacuri se găsesc și în sudul Basarabiei (reg. Odesa, Ucraina): Catlabug, Sofian, Chitai.

Mai numeroase au fost lacurile de luncă, de pe cursurile inferioare ale Prutului și Nistrului, care însă au fost secate în mare parte prin anii '60-'70 ai secolului al XX-lea, în scopul obținerii de noi terenuri agricole. Din salba lacustră de odinioară drept reminiscențe ne-au rămas lacurile mai mari: Belev, Rotundu, Dracile (din lunca Prutului), Iezerul, Tudora (de pe valea Nistrului), precum și multe lăcușoare și iezere de pe aceleași văi. Numele lacurilor dispărute le-au preluat ulterior terenurile agricole apărute în locul lor. Bălțile reprezintă un alt tip de bazine acvatice naturale. Ele s-au format pe locul unor depresiuni sau în vechile albie de râuri din luncile Prutului și Nistrului.

Lacurile de țârm se găsesc la vărsarea râurilor sudice în Marea Neagră, ele fiind despărțite de aceasta prin pragurile de nisip depuse de valurile mării. Pe țârmul Mării Negre s-au format lacurile Sasâc, Șagan, Alibei ș.a. Apa lor este sărată pentru că sunt alimentate în fond de apele mării.

Cea mai mare sursă acvatică naturală din bazinul Mării Negre este **Limanul Nistrului**, ale cărui dimensiuni sunt: suprafața – 360 km², lungimea – 40 km, lățimea maximă – 12 km, adâncimea maximă – 2,7 m. Hidronimul reprezintă o creație onimică proprie. De dimensiuni considerabile dispune și lacul **Sasâc**, denumit și *Cunduc*: supr. – 215 km², lung. – 35 km, lăț. max. – 11 km, ad. max. – 3,3 m. Din cuprinsul hidrografic nord-pontic fac parte și lacurile: **Alibei**, supr. – 101,4 km², lung. – 18 km, lăț. max. – 8 km, ad. max. – 2,5 m; **Șagan**, supr. – 78,4 km², lung. – 11 km, lăț. max. – 10 km, ad. max. – 2,3 m; **Șabolat (Budachi)**, supr. – 30 km², lung. – 15 km, lăț. max. – 2,7 km, ad. max. – 2m; **Burnas**, supr. – 2,9 km², lung. – 9,6 km, lăț. max. – 3 km, ad. max. – 1,5 m. Acestea, spre deosebire de *Limanul Nistrului*, poartă denumiri de origine turcică.

Bazinele de apă antropice (artificiale: lacurile de acumulare, iazurile) au apărut în număr considerabil în perioada postbelică, ele fiind construite pentru asigurarea cu apă a așezărilor omenești, pentru necesitățile întreprinderilor industriale, pentru irigații, pescuit etc. Cele mai mari lacuri de acumulare din sudul teritoriului pruto-nistrean sunt cele de la Comrat și Congaz. În aceeași perioadă au fost construite și nume-roase iazuri, acestea având drept scop asigurarea cu apă a unor anumite localități, pentru irigații, pescuit etc.

Din cele expuse mai sus rezultă că multe dintre râurile nord-pontice, la fel ca și în cazul râurilor basarabene nord-dunărene, poartă nume de diferită origine. Denumirile turcice, cele mai vechi, au fost preluate de la cumani, iar cele relativ mai noi au rămas de pe urma tătarilor nogaici care, după cum se știe, au locuit în câmpia Bugeacului timp de peste două secole (sec. XVI-XVIII). Hidronimia de dimensiuni medii și microhidronimia arealului toponimic nord-pontic este în marea lor majoritate de proveniență românească.

Referințe bibliografice

1. Leon Picard. *La Mer Noire*. Paris, 1932.
2. В. А. Никонов. *Краткий топонимический словарь*. Moscova, 1966.
3. Ф. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Moscova, vol. IV, 1973.
4. Marcu Botzan. *Hidronimia românească sau botezul apelor*. București, 2002.
5. Zamfir Arbore. *Dicționarul geografic al Basarabiei*. București, 1904.
6. *Documente privind istoria României (DIR)*. București, vol. I, 1954 și urm.
7. О. С. Стрижак. *Назвы річок полтавицини*. Kiev, 1963.
8. О. Н. Трубачев. *Названия правобережной Украины*. Moscova, 1968.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Ecaterina Pleșca

**DESPRE CUVÂNTUL ROMÂNESC *CAUĂ* ȘI CONCORDANȚELE
LUI LEXICO-SEMANTICE ÎN LIMBILE BALTICE ȘI SLAVE**

Din capul locului vom sublinia faptul că domeniul de utilizare a cuvântului românesc *cauă* „sperietoare” este unul străvechi și ține de mitologia preromână. De aceea realia denumită prin cuvântul dat trebuie legată de substrat. Or, modul de viață autohton, credințele și practicile religioase primare moștenite din vremuri preistorice n-au putut fi schimbate de influențele venite din afară (greacă, scitică, celtică), dar nici înlăturate ulterior de creștinism. În plan lingvistic, acest lucru este confirmat de concordanțele lexico-semantice la nivelul limbilor / dialectelor indoeuropene ce țin de unele credințe și practici păgâne sau populare.

Cum bine se știe, din tradiția documentară tracă ni s-au păstrat doar formule pentru leacuri scrise pe „tăblițe trace” [1, p. 38] sau „tăblițe ale lui Orfeu”, despre care ne relatează și Heraklides Ponticul (filosof grec din sec. IV î.e.n.), susținând că acestea ar fi existat fie într-un sanctuar din Rodope, fie mai departe în munții Haemus, afirmație ce o regăsim și în *scholii* [ibidem]. Despre ele ne amintește Euripide în tragediile „Alcesta” (versetele 966-969) și „Hekuba” (versetul 1267). În izvoarele menționate se vorbește despre un „pharmakon”, leacuri ori formule medicale-vrăjitorești, descântece, care se bucurau de un prestigiu deosebit în ochii grecilor antici” [ibidem].

Datele respective prezintă interes pentru cercetarea noastră din motivul că formulele vrăjitorești și / sau descântecele (= texte / formule magice curative) ne vorbesc despre vechimea ocupației date la români și strămoșii lor, în plus, ele au păstrat un șir de denumiri ale unor ființe / „personaje mitice” (nume ale daimonilor). Întrucât credințele păgâne au fost condamnate și prigonite de religia creștină, multe dintre ființele date nu au supraviețuit în memoria generațiilor sau și-au schimbat funcția și numele. Astfel, până la noi, în cele mai multe cazuri, au ajuns doar numele sau „specializarea” (în vrăjitorie, descântec, speriat etc.) a unora dintre ele.

După cum constată Emanuela Timotin cercetând descântecele manuscrise, identitatea lor este greu de precizat chiar și pentru secolele XVII-XIX. Exemplificând prin „demonul care produce mușcătura”, cercetătoarea observă că numai la nivelul textelor manuscrise denumirea demonului comportă nenumărate forme [2, p. 92], numărul cărora în tradiția orală este și mai mare, iar mulțimea variantelor fonetice (inexplicabile pe baza diferențelor dialectale) sugerează că sensul cuvântului *nu mai era cunoscut* persoanelor care îl utilizau [ibidem 2, p. 93]. În parte, aprecierile sunt relevante și pentru cazul nostru, chiar dacă termenul *cauă* nu se încadrează în grupul semantic dat,

ci în cel al ființelor imaginare înspăimântătoare din mitologia română. Exemplul adus este relevant pentru evaluările generale asupra domeniului, dar și pentru schimbările de sens, când utilizatorii nu-i mai cunoșteau semnificația inițială, mai veche. Acesta ar fi unul dintre motivele că în mitologia românilor, la fel ca în mitologiile altor popoare, există un șir lung de făpturi imaginare înspăimântătoare, inclusiv dintre cele cu care sunt speriați copiii. În cele ce urmează, pentru a intra în esența lucrurilor, aducem numele unora dintre ființele imaginare atestate în descântece manuscrise românești din secolele XVII-XIX: *horgoai* s.f. „urcoaie, strigoaică, duh rău feminin, moroaică”; *horgoi* s.m. „urcoi, strigoi, duh rău, moroi” [2, p. 382]; *moroai* s.f., *moroii* s.m. „duh rău” [idem, p. 383]; *pocitoare* s.f. „personaj feminin (uman sau supranatural) care pocește”, *pocitor* s.m. „personaj masculin (uman sau supranatural) care pocește” [ibidem]; *răpitoare* s.f. „personaj feminin (uman sau supranatural) care răpește”, *răpitor* s.m. „personaj masculin (uman sau supranatural) care răpește” [idem, p. 385]; *râvnitoare* „personaj feminin (uman sau supranatural) care râvnește”, *râvnitor* s.m. „personaj masculin (uman sau supranatural) care râvnește” [ibidem]; *suptoare* s.f. „personaj feminin supranatural care suge sângele omului”, *suptor* s.m. „personaj masculin supranatural care suge sângele omului” [idem, p. 386]; *tâmpinătoare* s.f. „personaj feminin (uman sau supranatural) care apare prin surprindere în calea pacientului, îmbolnăvindul”, *tâmpinator* s.m. „personaj masculin (uman sau supranatural) care apare prin surprindere în calea pacientului, îmbolnăvindul” [idem p. 387]; *diochitoare* s.f. „personaj feminin (uman sau supranatural) care deoache”, *didiochitoare* s. f. „personaj feminin care deoache”, *didiochi(iu)* s.m. „personaj masculin care deoache” [idem, p. 381]; *samcă / sãmcoaie* s.f. „spirit malefic feminin care atacă nou-născuții și femeile însărcinate sau lăuze” [idem, p. 385-386], *strigoai* s.f. „duh rău”, *strigoi* s.m. „duh rău”, „ființă (fabuloasă) care acționează noaptea și tulbură somnul oamenilor” [idem p. 386]; *ceas rău* s.n. „duh nefast care provoacă boala copiilor” [idem, p. 380] ș.a. În timpuri imemorabile acestea au fostenerate ca divinități sau ființe intermediatoare între zei și oameni. În mitologie ele constituie o clasă foarte numeroasă de ființe de rang inferior ce reprezintă categoria daimonilor (numiți astfel în opoziție cu demonii din epoca creștină) [3, p. 294-305].

E de presupus că termenii din acest domeniu au avut o difuzare largă datorită locului însemnat al ființelor respective în mentalitatea omului antic. Or, credințele și superstițiile reprezintă un domeniu străvechi al activității umane fără de care nu putea fi concepută viața cotidiană a omului cu grijile și nevoile sale. Numărul lor relativ mare și uzul unora dintre ele până în timpurile moderne, chiar dacă nu mai au încărcătura străveche, dovedesc rezistența lor în timp.

Reflectând necesitățile stringente ale timpului, termenii din domeniul vizat reprezintă un fond original în evoluție. Cei de origine străveche, treptat, au fost înlocuiți prin sinonime mai expresive sau împrumuturi, dată fiind tabuizarea lor. Diversa lor origine (autohtonă, greacă, latină, slavă etc.) ține de straturi lexicale diferite și dovedește actualitatea lor la momentul respectiv. Unele dintre ele au origine onomatopeică, adică

sunt formate din resurse autohtone. În acest context relevant ar fi chiar numele *drac* de origine greacă (*δράκων*) sau latină (*draco*) ce însemna inițial „șarpe mare, dragon”, el era un geniu protector al casei. „Numai sub influența creștinismului i s-au transferat atributele diavolului. Devenind întruchiparea răului universal, numele său fiind tabuizat. Așa au apărut numeroasele sinonime eufemistice (epitete de îmbunare sau alungare) populare în limba română [4, p. 125]. După cum remarcă Ivan Evseev, „prin atributele lui, în folclorul românesc, dracul nu este totalmente malefic, e un fel de rău necesar, e meșter în toate, priceput inteligent, jucăuș; e mereu în preajma omului, el stă pe umărul stâng, iar îngerul păzitor al omului șade pe umărul drept” [ibidem]. Un alt lucru ce trebuie observat în legătură cu această ființă este că el ia chipul unor animale „impure” (*șap, capră, pisică, câine, lup* ș.a.) [ibidem] – fapt important pentru noi, deoarece, așa cum vom arăta mai jos, cuvântul românesc *cauă*, dar și unele dintre concordanțele sale în limbile baltice și slave au semnificația „drac” (datorită atributelor sale).

După relatările lui Dimitrie Cantemir, „În Moldova... poporul de rând... este predispus la superstiții și nu s-a curățat de murdăria cea veche, ... încât și acum pomenesc... zeități necunoscute, în care răsună un ecou al credințelor dacilor celor vechi” [5, p. 192]. Aici ar fi de remarcat că numele unora dintre ele le întâlnim și azi în graiul popular, iar cele mai cunoscute dintre ele și-au aflat locul în dicționare și în lucrări de etnografie.

Printre termenii ce țin de vocabularul credințelor și practicilor populare precreștine (ce denumesc ființe din categoria inferioară a daimonilor) este și regionalismul *cauă* explicat de DEX prin „Ființă imaginară, înspăimântătoare, cu care sunt speriați copiii”. *Dicționarul dialectal* (Chișinău) înregistrează termenul *cauă* cu semnificația de „drac” în Buiucani (suburbie a Chișinăului), în s. Corpaci (r-ul Edineț) și în s. Doina (r-ul Cantemir) [6, p. 155]. Faptul ne permite să presupunem că altă dată cuvântul a fost răspândit pe întreg teritoriul Republicii Moldova cunoscând și alte semnificații în schimbare aflate în legătură directă cu înlocuirea („alunecarea”) funcțiilor lor tradiționale.

În spațiul românesc cuvântul dat înregistrează sinonimele: *baubau* (cu variantele *bau, babau, babaua*), *gogoriță, bordeia, borză*, (în Transilvania) *băbăluc*, (în Transilvania și Bucovina) *bolea* [7, p. 112, 64]. Dintre acestea printre sinonimele termenului *drac* nu vom regăsi nici unul [idem, p. 257].

Până în prezent pentru rom. *cauă* au fost propuse câteva soluții etimologice: din ngr. *καυδός* „ceartă”, după Al. Cihac; din lat. *cave* „ai grijă”, după H. Tiktin; din ucr. *кава* „sperietoare”, după S. Pușcariu. Referitor la etimonul ucrainean, Al. Ciorănescu face următoarea remarcă: „nu convine fonetic” [8, p. 160]. DA și SDE (Chișinău) preiau etimologia propusă de Pușcariu, dar respinsă de Ciorănescu.

Potrivit opiniei lui G. Pascu și Al. Ciorănescu, rom. *cauă* este o creație expresivă formată de la interjecția *cau!* – cuvânt cu care se sperie copiii. În susținerea originii onomatopoeice a cuvântului dat sunt aduse derivatele verbale *căuna / căuni* „a lătra”,

formele palatalizate *scheuna* și *cheuni / chiuni* „a striga, a face zgomot” formate cu ajutorul unui *-n-* expresiv [8, p. 116] (cf. rom. *câine* (< lat. *canis*) și gr. *κόων*). Ultima formă (utilizată preponderent în raport cu oamenii) este aceeași cu *chiui*. Cu elementul expresiv *-l-* este alcătuit derivatul verbal *cău-l-i*.

Modelul după care s-au format cuvintele examinate este unul bine cunoscut: interjecția + sufixul / elementul expresiv + flexiunea (verbală), în acest context cf.: *meau!* „Interjecție care imită sunetele emise de pisică” : *meu-n-a* vb. „A scoate sunete caracteristice speciei”; *bau!* „Interjecție care imită urlatul lupului și cu care sperii pe cineva, strigând pe neașteptate”/ *bau* „lup”, „sperietoare”/ *baú* „Ființă strașnică în poveștile moldovenești” : *bău-n-a* „(despre lupi, prin extensiune, despre oameni) a urla”, „a plânge zgomotos”/ *bău-n-i* vb. „(despre lupi și câini) a urla” (cf. *δαῦος*, *dauus* „lup” din frigiană și geto-dacă), „(despre vite) a mugii”, „(despre copii) a țipa tare” [9, p. 123-130]. Ultimul, anume *bau*, a fost onomasticizat prin numele ființelor imaginare (cu care se sperie copiii) *Baubau*, *Babau*, *Babaua*. Sau mai confrunțați și formați cu elementul expresiv *-l-*: *hau!* „Cuvânt care imită lătratul câinelui sau urlatul lupului” : *hău-l-i* „(despre oameni) a chiui”, *dau!* → *dău-l-i* (cf. *δαῦος*, *dauus* „lup”); *cau!* → *cău-l-i* (cf.: *cauă* „ființă imaginară, înspăimântătoare, cu care sunt speriați copiii”) ș.a. E de observat o specializare a onomatopeelor spre deosebire de derivatele lor verbale. Spre exemplu, *Dicționarul de sinonime* dă pentru verbul *hăuli* o serie de sinonime și varietăți diatopice precum: 1. *a chicoti*, *a chiui*, *a striga*, *a țipa*, (pop.) *a iui*, (reg.) *a huhura*, (prin Oltenia și Banat) *a hureza*, (Transilvania) *a uí*; 2. *a hăuí*, *a huí*, *a răsuna*, *a vui* [7, p. 349], care indică asupra altor varietăți „înspăimântătoare” de sunete decât interjecția *hau!*

Numele *cauă* „sperietoare; drac” a fost format de la interjecția *cau!* prin atașarea flexiunii *-ă* (feminin, singular), la fel ca în cazul lui *bau!* *bauă* s.f. „lup”, „sperietoare”. Când privește semantica numelui *cauă*, aceasta este legată de emiterea unor sunete puternice înspăimântătoare, adică sunete care sperie, de unde s-a ajuns la semnificația „sperietoare” → „ființă imaginară, înspăimântătoare, cu care sunt speriați copiii”. Prin urmare, explicarea făcută de Ciorănescu pentru rom. *cauă*, ce indică asupra originii sale onomatopeice, adică străvechi, făcând parte din vocabularul rudimentar autohton, este cea mai plauzibilă.

În ce ne privește, susținem, alături de G. Pascu și Al. Ciorănescu, originea onomatopeică a cuvântului examinat *cauă* și argumentăm punctul nostru de vedere prin concordanțele lexico-semantice baltice și slave.

În urma cercetărilor am stabilit un șir de concordanțe lexico-semantice în arealul de răspândire a limbilor baltice. Limba lituaniană cunoaște termenul mitologic *kaũkas* s.m. cu semnificațiile „spiritul casei” [10, p. 270], „divinitate a casei”, „penat” [11, p. 106], „sufletul unui copil nebotezat”; „gnom, pitic; drac” [12, p. 47], alături de care avem compusul *kaũkadukas* s.m. „gnom, spirit despre care se crede că locuiește în interiorul pământului, păzind bogățiile lui ascunse” [vâlva minelor?] [13, p. 137]. Letona cunoaște regionalismul *kauks* s.m. cu semnificațiile „spiritul casei”, „gnom” [14, p. 262]. Iar pentru vechea prusiană a fost atestat termenul *cawx*

s.m. doar cu semnificația „drac” [12, p. 47]. Pentru semnificația „drac” din acest grup de limbi cf. compusul din limba lituaniană *kaũkaspenis*, *kaũkspenis* „săgeata lui Perkunas [= săgeata trăsnetului / fulgerului = fulger]”. O altă semnificație a cuvântului *kaũkaspenis* este „(zool.) hrana dracului” [sunt numite cochiliile (forma ei) petrificate rămase după / cu moluștele moarte] (rus. „чертов палец”).

Pentru limbile baltice ar fi de menționat același amestec de înțelesuri produs de creștinism, dar și caracterul variat al semnificațiilor mitologice din aceste limbi. Ar fi de remarcat că semnificația de „drac” (pe care o are atestată și rom. *caui* în Republica Moldova) ține de era creștină. În acest grup de limbi alunecările semantice pot fi urmărite în mod satisfăcător: de la divinitate a casei → divinitate care locuiește în interiorul pământului → divinitate htoniană.

Cât privește originea numelui ființei mitologice *kaũkas* în limba lituaniană, acesta este pus în relație cu verbele *kaũkti* „(despre oameni și animale) a urla, a scheuna; a mugii, a rage; a răcni, a striga ca din gură de șarpe (sălbatic)”, „(despre vânt) a vâjâi, a vui” și *sukukti* „a scoate urlete, a urla, a zbiera” [10, p. 270], iar letonul *kauks* cu verbul *kàukt* „a urla, a scheuna, a răcni, a plânge” [14, p. 262]. Observăm că acestea vin să confirme datele din română. Prin derivatele nominale din lituaniană *kaũksmas*, *kaukesys*, *kaukimas* *kaũklys* sunt desemnate „urletul; geamătul, vuietul; claxonatul”. Toate derivatele nominale trebuie considerate deverbative. La fel și ființele mitologice lit. *kaũkas* și let. *kauks* trebuie considerate derivate verbale cu origine onomatopeică.

Pentru cuvintele din limbile baltice, la fel și pentru română, am putea extrage radicalul **kau-* identic cu onomatopeea *kau!* / *cau!* Încă pentru protobaltică au fost reconstruite verbul **kaũk-* „a striga” și substantivul **kaũk-â* „strigăt”, acesta aflându-se în deplină concordanță cu datele reconstruite pentru protoindoeuropeană **kAuk^w-* „a striga” [15], radical care, potrivit structurii sale, este unul secundar. Se pare, pentru termenul mitologic în discuție, din lipsă de date suficiente, la nivel indoeuropean s-a procedat la reconstruirea radicalului secundar cu extensiunea *-k-* potrivit atestărilor dintr-un șir de limbi din familia respectivă (toh.B *-kuk* „a striga”, got. **hiufan* „bocet”, v.g.j. *hiufan*, *hioban* „a striga” ș.a.) [15].

După M. Wasmer, cu lit. *kaũkas* și v. prus. *cawx* ar fi înrudite sl. **kuka* din slvn. *skúčati* „(despre oameni) a geme, a se tângui”, „(despre câini) „a schelălâi”, *skučeti*, *skoukati* (despre câini) „a scheuna”, „(despre oameni) „a striga strident, a urla” ș.a.; rus. *-кука* din derivatele *доку́ка*, *ску́ка*, *скупáть*, ucr. *кучити*, *доку́чити* „a sâcâi, a moronci, a bate la cap”, „a cicăli, a certa” ș.a. [16, II, p. 231], dar și rus. *чуча* cu derivatul *чучело* „sperietoare; momâie”, forme palatalizate [16, p. 389]. În opinia lui M. Wasmer, de acestea am putea apropia formal și semantic pe v.ind. *kōkas* „lup; gâscă” [ibidem], care denumesc ființe ce emit sunete care înspăimântă. Semnificația concordanței din vechea indiană ne aduce la concordanța din ucraineană: *káva* regionalism cu semnificațiile „lup”, „sperietoare, nălucă” [17, p. 334], „(în vorbirea curentă) căpcăun, gogoriță” [18, p. 367], (în opinia lui S. Pușcariu etimonul rom. *caui*), însă neclar etimologic [17, p. 334]. *Этимологический словарь славянских языков* se referă doar la ucr. *káva* „stancă, cioară” pe care îl consideră de origine onomatopeică, la fel ca lit. *kóvas* „stancă, ceucă”, rus. *кава*, *кавка* „stancă”

și altele din limbile slave desemnând aceeași pasăre [18, p. 165] (cf. și rom. *ceucă* „cioacă, stancă, ciorică”). În plan semantic prezintă interes semnificația „a se teme” a derivatului *каватъ* care poate fi apropiată doar de *кава* „lup”, „sperietoare, nălucă; căpcăun, gogoriță”. E de presupus că în ucraineană s-a produs contaminarea a doi termeni omonimi, dintre care unul este neclar etimologic.

În baza tuturor concordanțelor aduse pentru rom. *cauă*, vom extrage radicalul indoeuropean (primar) cu bază onomatopeică **kou-* (regionalism?). Acesta, făcând parte din lexicul rudimentar, a putut fi prezent în dialectele respective atât ca onomatopee, precum și ca nume și verb din cele mai vechi timpuri. Cum bine se știe, diftongul *ou* din indoeuropeană a dat în baltică reflexul *au*, în slavă monoftonghizându-se a dat reflexul *oy* (= *u*) [20, 134-136], fapt confirmat și de faptele de limbă aduse de noi.

Prin urmare, pe baza materialului examinat, ce se trage dintr-un strat străvechi de credințe populare cu origini în mitologia română, a concordanțelor și a faptelor de limbă semnalate, vom susține că reflexul diftongului indoeuropean **ou* în limba traco-dacilor a fost **au*, la fel ca în baltică.

Se pare, că faptele de limbă din română analizate aici desemnează realii la fel de vechi (onomatopee, numele nesufixat), dacă nu chiar mai vechi în comparație cu cele examinate din alte limbi indoeuropene.

Prezintă interes împrumutul lit. *kaũkas* „spiritul casei”, „sufletul unui copil nebotezat”; gnom, pitic” făcut în limbile slave vecine, limbi care, de fapt, se vorbesc în fostul areal baltic. Spre exemplu, biel. *кыка*, cuvânt din limbajul copiilor, cu semnificația „ceva înspăimântător, care locuiește în întuneric, cu care se sperie copiii” și despre care cercetătorul A. Nepokupnyi, susține că a fost împrumutat dintr-un cuvânt înrudit cu temă vest-baltică încă până la monoftonghizarea diftongilor (balt. *au* : sl. *u*) [13, p. 137]. Un altul este pol. *kautki* „oameni pitici cu scufii roșii pe cap care ies din pământ în grajdul cu cai și ajută în gospodărie”. Acesta, după A. Nepokupnyi, are ca etimon pe lit. *kaũkas* „spiritul casei” etc., let. (reg.) *kauks* „spiritul casei”, „gnom” sau un alt cuvânt înrudit cu temă vest-baltică [13, p. 137]. E de remarcat faptul că fone-tismul cuvintelor baltice nu a suferit schimbări în bielorusă, cf. lit. *kaũkti* (despre oameni și animale) „a urla a mugii, a rage; a răcni, a striga ca din gură de șarpe (sălbatic)” dă biel. *каўкаць* „a meuna, a da glas”; în același sens cf. lit. *kuũkti* „a orăcăi”; „a striga” care dă biel. *кункаць* „a orăcăi, a striga” [12, p. 69]. Dintre împrumuturile făcute din aceeași familie de cuvinte baltice în limba polonă mai cf. lit. *kaũkadukas* „gnom, spiritul casei” > pol. *czajczaduk* „varietate de gnomi”.

Potrivit datelor examinate în articolul de față, originea onomatopeică a termenului mitologic *cauă*, în opinia noastră, este cea mai plauzibilă. E de remarcat faptul că și concordanțele sale din limbile baltice și slave au aceeași origine onomatopeică. Prin urmare, acestea trebuie considerate ca făcând parte din vocabularul străvechi cu origini comune indoeuropene.

Referințe bibliografice

1. Russu I. I. *Limba traco-dacilor*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Editura științifică, 1967.

2. Timotin Emanuela. *Descântecele manuscrise românești (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*. București: Editura Academiei Române, 2010.
3. Vulcănescu Romulus. *Mitologia română*. București, 1984.
4. Evseev Ivan. *Dicționar de simboluri*. București, 2007.
5. Cantemir Dimitrie. *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 1975.
6. *Dicționar dialectal*, vol. II. Chișinău, 1985.
7. Seche L., Seche M. *Dicționar de sinonime al limbii române*. București, 1982.
8. Ciorănescu A. *Dicționarul etimologic al limbii române*. București, 2002.
9. Pleșca E. *Structura onomatopeică **bau** în spațiul balto-balcanic*. În: Buletin de lingvistică nr. 9-10, anul VI-VII. Chișinău, 2008-2009.
10. Lyberis A. *Lietuviu-rušu kalbu žodynas*. Vilnius, 1962.
11. Sereiskis B. *Trumpas lietuviškai rusiŝ žodynas*. Kaune, 1948.
12. Лаучюте Ю. А. *Словарь балтизмов в славянских языках*. Ленинград, 1982.
13. Непокупный А. *Балто-северославянские языковые связи*. Киев, 1976.
14. *Latviešu-krievu vārdnīca*. Riga, 1953.
15. <http://sarling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?single=1&basename=%2fdata%2fie%2>
16. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. II, III. Москва, 1987.
17. *Етимологічний словник української мови*. Том 2. Київ, 1985.
18. *Українсько-румунський словник*. București-Cernăuți, 1964.
19. *Этимологический словарь славянских языков*. Выпуск 9. Москва, 1983.
20. Мейе А. *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*. Москва – Ленинград, 1938.

SIGLE

- DA – Dicționarul Academiei Române. București, 1913-1940.
DEX – Dicționarul explicativ al limbii române. București, 2002.
SDE – Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești. Chișinău, 1978.

ABREVIERI

balt. – limba baltică (comună)	reg. – termen regional
biel. – limba bielorusă	rom. – limba română
frig. – limba frigiană	rus. – limba rusă
got. – limba gotică	sl. – limba slavă
gr. – limba greacă	slvn. – limba slovenă
lat. – limba latină	toh. B – limba tohară B
let. – limba letonă	ucr. – limba ucraineană
lit. – limba lituaniană	v.ind. – limba indiană veche
ngr. – limba neogreacă	v.g.j. – limba veche germană de jos
pol. – limba poloneză	v.prus. – limba prusiană veche
pop. – termen din limba vorbită	

Institutul de Filologie
(Chișinău)

Buletin de lingvistică

*Nr. 14
Anul XI
2013*

Formatul 70×100 1/16. Coli de tipar conv. 9,25. Tirajul 100 ex.

S.C. Profesional Service SRL
str. Corobceanu 24^a, Chişinău
GSM 069 72 86 46; 079 61 29 88; 067 41 11 04
e-mail: dorianconea@yandex.ru

ISSN 1857–1948

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

Institutul de Filologie

Buletin
de lingvistică

Nr. 14

Anul XI

2013

Chișinău